

ТІГВ ВЛАДИМИР

АХЪВЫШРА
агламта

ТЫГВ ВЛАДИМИР

АХЪВЫЦРА АГІАМТА

*Алитература-цІбацІбара
цІвырак ва*

Ставрополь книгагІацІщтырта
Къарча-Черкес хъвшара
Черкесск 1979

АХЪАКВА

АжвагларыкIапга	3
Абазара эхчаз аугIа	6
АгIвычIвгIвыс йгвы акъару	13
Ахвыцквaгы адуквaгы	54
Дышпау хIуыжвгIанчIви?	75
Ууыска шпау, ауысара?	87
Азaмaнквa азaшIтIтI	89
Афольклори ауысари	105
Алирика амгIваквa	127

ИБ № 614

Тугов Владимир Батахович

ПОРА РАЗМЫШЛЕНИЙ

(Сборник литературно-критических статей)

На абазинском языке

Редактор М. С.-Г. Тлябичева. Художник Ю. Б. Карасов. Худож. редактор М. П. Бертник. Техн. редактор Г. М. Хомякова. Корректор Ч. Х. Татаршао. Сдано в набор 22-VIII-1978 г. Подписано в печать 15-VIII-1979 г. Бумага тип. № 1. Формат 84x108¹/₃₂. Физ. п. л. 4,5. Усл. п. л. 7,56. Уч.-изд. л. 8,07. Заказ № 3948. Тираж 500 экз. ВУ 83647. Цена 56 коп. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, Черкесск, пл. Кирова, Дом печати. Карачаево-Черкесская укрупненная типография, Черкесск, Первомайская, 47.

Т 81

Тугов В. Б. Пора размышлений. Ставроп. книжн. изд. Карач.-Черк. отд., 1979.

144 с.

Сборник литературно-критических статей. Автор рассматривает в широком контексте произведения абазинской литературы, сверяя достижения и недостатки национальных авторов с общесоюзным литературным процессом.

8 с (Абаз.)

70202—49—79
Т М 159(03)—79 82—79

АЖВАГИАРЫКИАПА

Агывычлгвыс йныбыжь даннадзара абазарагы йбзазацагы дрызхъвыщуа далагитІ. Сшбзазауа тамамума, суыс тамамата йсхума, сынцІра магІныта йамайа?—хІва йхъа дазцІлахитІ.

ХІлитературагы аныбыжь йнадзауа йалагазшва йзбитІ.

Агывычлгвыс дъадзачкІвину щарда йыгІвырщтитІ: тІакІв дмаджъанхаргы, ауыс мачІкІ тшахънайыргарыгы, йакІвым закІ йчпарыгы,—дчкІвыныркІвапІ, ддухарквын тшгІайырзахвахпІ,—рхІвитІта йздыргІвитІ. Ахвыц йздыргІвауа аду йгІйздыргІвум: йнициуашыз ницІытІ, йаъара гІайхъадзгылхуашма? — рхІвитІта хъацІакІ йшйыдгылуа алшта йыдгылитІ.

АчкІвын ахІбачва ддыргвышхвитІ: абазара дачвымшвауа дгІадзындыргылитІ. ТшйткІ йчпарыквын—дута йдырхыситІ: амгІва ауыра злагІаджвыквылуа апхъачІвырхъа акІвпІ.

Закъыль щаквчІваз ахъацІа дымхъвыцкІва чІвырхъа гъа-типуам. Ичпуш, йхуш, йхІвуш апхъапхъа дрызхъвыщитІта далагитІ. АхъацІа йуысква йрапхъачІвырхъу ахъвыщра акІвпІ.

ХІлитература гъадзашІадзаркІваз йхІыргвышхвун: мачІкІ гІадахІвырквын адуней хънакъыалшва йгІбун. АмгІва рыцІа ласы-лас йамнадара, рыцІа ласы абалигъ йтыцІра хІтахъын-та,—унащхъвас, амгІва узамдуштІ, ащхъаква рыквгы уызхъалуаштІ, укъару тапІ, угвы уахвитпІ,—хІхІвунта агвы хІырбзиуан. Ауи хІгъайгІваджхуам. Ауи акІвымкІва йгъамуашзарытІ: йхвыщым дыгъдухум—йхІмыргвышхвазарквын ауысква йрчвшвумца (узламгауа ауыс ащтанчІв алачІвазшва йубитІ,—рхІвитІ аугІа) рыцІа псайспа йгІадзынгылрын.

ХІлитература зыргвышхваквуз саргы срылан. Ужвыгы ауи аъара ртшхъвара шаквнамгауа шыздыруамца йансыртшхъвауаты щардаркІвапІ: аферым, йачІвбзита йузычпайа!—ансхІвара йгвышхвата рыцІа уысдукІ азахушызшва йзбитІ. Ауаса... ауаса хІлитература апхъала йнаскІвапхъадза «акъыль щаквчІвитІ»: йзквнагам уыртшхъварыквын агвы йасра атахъызшва сыла йгІацІалитІ. «Йсквнагам артшхъвара сгъазыбжахым ужвы!»—анахІвуш агІымта йталуата сайгвгъитІ. «ЙгІатзымгаз гІатызгата шхІвара гъстахъым: ауи сгІанашвхІакІвитІ»,—аназахІвуш йазынадзауашва йзбитІ.

ХІлитература ужвыгы агІа йгънамдзастІ; ужвыгы литература ду гъхІымам. Ари уыса бзипІ, ари поэма харзынапІ,—анхІхІвара ауат зшІхІырпшуа алитература дуква (аурышв, афранцуз, аквырджы агыквва) гъракІвым—йзшІхІырпшуа йацы йхІымаз акІвпІ: йацы йхІымаквас ралала арат бзипІ,—хІхІвитІ.

Ганшарата йыгу зымгивги дара ртурыхла уырпшыхра ата-хыпи.

Ага агла йнамдзадзасызтынги хлитература азъазара ам-гла тыбгла йыквилти. Иахазги, уахчи ва ауысква шаугги, уа-чывы йсламглавайсуаш амглаваги йрызхвыцра атахыпи. Ахвы-цра агламта глаталти. Иамглануысызлакиги аха злагладжвы-квилуа хвыцрапи...

Ари акнига абаза литература йгыатурыхым. Ацихъва ажва-схва йглацициз апрози ауысари рыуа рыца пкыки зму, шыцраки ганзыршауа аглываква йларыквчважити. Хлите-ратура ацасква йрызхвыцити. Абзи збийу, йамуа замуа гла-нарнахвата мглаваки лнахра агвыгъапи. Иатлакыма, йгыатламы-кыма—ауи «ахлисап зчапуаш» апхъагив йакивпи.

Глывата сглазквчважвалакиги, — арат бизрата йалапи, аратгы бжарата йалапи,—хва йгыаштасмыргылати. Араса йуч-парныс майрапи, ауаса ауи хвдук амазшва йгыбузум. Сгвы йтаз датшан: апхъагив йара аглыва—романызти, хабаргивразти, поэмазти—шгиву, аглывы йглайдахывыз, йглайдамыхывыз йсыр-бара стахын. Хлитература апны шыцрата йганшазги зджара йадскылта йсхивара сгвыган. Аныги арыги сылша-ма, йгысылымшама—ауи йахлаквымхагиву апхъагив йакивпи...

Иагивсыз ажвхвскхва-жваскхва уыс дула йбайан: Октя-брь аюбилей—асквш 60, В. И. Ленин йсквшышв хыртлаплати, апартия Програма шыц нанауахвти, апартия XXIV, XXV ась-ездква акившати, агвацпа-литература йазынарху а-Щаквыргыл-раква глациити, журнал шыц глахыртывити. Арат агланшара дуква хикърал апхвала йсламглавайсуаш амгла лырхти. Апар-тия адокументква совет литератураги совет азъазараги рым-гла гладырнахвати, хачивборчта йрыквугги гладырбергылыти.

Алитература ауагла рбазара апны магныта йаму КПСС а-Програма йалыргата йгланахивити. Араха араса йаныпи: «Оп-тимизми абазара зрыбагыауа коммунизм идеявали йбайу совет литературы азъазари идея-гизара магын ду рымапи... Со-вет литературы азъазари аугла гвыргъари гвышхвари глал-циргата йрзалра атахыпи; ауат ртахыраква, рхвыцраква, ргвтараква гладырбара атахыпи; ауат ридея зрымчуаш, рха-даб зырбзиуаш агламалыква дырбайара атахыпи».

Апрограма йшгланахивауала, алитератури азъазари ха-чивборч хадата йрыкву ари акивпи: «Алитератури азъазари ауагла рбазара швабыжта йаргванзара атахыпи, социализм ббазара абайара... цлабыргыта, гвацпа хггала йгладырбара атахыпи; абазара апны йганшауа ашыцраква нахвата йгла-дырбара атахыпи; ажвлара рапхвала мглавайсра апны йглап-шагылуа атынхаражкква аргамта йрчпата идрыдзра атахыпи. Ари акивпи асовет литератури азъазари... йрымглавахъаду».

КПСС XXIV, XXV асьездкваги арат а-Програма ащаквы-ргылраква йаквшашатхати, асовет литературы азъазари а-Про-грама йлнахыз амгла йыквта йшымглавайсуа гланадырхивати... КПСС а-ЦК а-Отчет доклад араса йаныпи: «Хыжвлара комму-низм щаквыргылра амглала йнаскывапхъадзаги алитератури азъазари совет глы йдунейпшыща (дунейглагвынглыща) ща-квыгылра апны, йхадаб азхацлараква рпны, ауи йкультура ап-ны рмагны рыцлагы йалахити, йдухити. Ауи йгладцила, апар-тия йанакывызлакиги хлитератури хъазазари идеяла йглар-

ныцIуа, ауат ажвлара апны магIныта йрыму хвду рызнабун йгьI йрызнабитI». Асквш 1972 йгIацIцIыз КПСС а-ЦК а-Щаквыргылра «Алитература-гвацIпа цIбацIбара ахъазла»—совет литература адахIвракIва рыцIагьI йшрылахIуш йазынхитI.

КПСС XXIV асьезд йгIанаргылыз ахачIвкIва дырхъIахуа-та,—ахIвитI а-Щаквыргылра,—апартия акомитеткIва, акультура анхартакIва, аршIыйара адгылракIва, апечать аорганкIва уыс ду рхитI, алитературагвацIпа цIбацIбара анадзара рыцIагьI йшаладырхIуш йацIтапI. Ащаквыргылра йшгIанарбауала ацIбацIбара ахачIвборчкIва апартия асьездкIва, аплениумкIва, аинтеллигенция райззarakIва рпны цIолата йрыкIвчIважватI, йсламгIвайсуаш амгIвагьI лырхтI. Апечать йгIакIвшIауа ацIбацIбара гIвыракIва йрылацIатI, йцардахатI; ауат социалист реализм азъазара рыцIагьI штшауацIнахуаш, ауи адахIвракIва рыцIагьI йшрылахIуш йазабакIитI.

Ага ауаса йаъазтынгьI,—ахIвитI а-Щаквыргылра,—алитература цIбацIбара бжара щарда аларкIвапI. Коммунизм аныруыхIауа акультура амагIны зджъара йгIанымхIауата йалахIитI, ауи йгIалцIла ацIбацIбара ахачIвборчкIвагьI йрылахIитI. Ауаса ацIбацIбара ауыс шахауа льяльаркIвапI, ахачIвы йнахъауата йгъазахум. АцIбацIбара асовет литературы асовет азъазари ртшауацIыхIра апроцесскIва ужвыгьI цIолата йгъархъвыхуам, цIолата йгъгIахънатIуам, йара ауи йапшдзата, асоциалист нациякIва ркультуракIва шабарбайауагьI йшаргванхауагьI ацIбацIбара цIолата йгъгIанарнахIум.

Апартия а-Щаквыргылра ари апш бжара щарда гIахънатIитI, ауат абжаракIва зрыдзуаш ауысхачIвкIвагьI алнарцитI.

АцIбацIбара ауыжIвгIанчIви литература процесс цIолата йархъвыхра, цIолата йалнаргара аборчпI,—ахIвитI КПСС а-ЦК а-Щаквыргылра. АцIбацIбара алитератури азъазари рпартия линия, алитература аулара арыбагъъара, совет литературы совет азъазари ридея-эстетика ахIгIара рыцIагьI йцIтIнахра атахъыпI. АцIбацIбара багъъата абуржуазия идеология йапшIагылра атахъыпI. АлитературагвацIпа цIбацIбара ахудожник йидея кругозор, йъазара йшаланархIуш йазабакIра атахъыпI. Марксизм-ленинизм аэстетика йшацIласу, апшта, совет цIбацIбара азъазара агIаншаракIва тамамта йалнаргара, цIолата азъазара гIаншаракIва жIвлара магIныта йрыму гIахънатIра, талант зму ахудожник йталант йазсакъра, шыцIта йгIаншауа йацIнакIра аборчпI.

Ари акнига йаншвалыз агIвыракIва анзыгIвуаз къангъашагIвта йсымаз апартия адокументкIва ракIвын.

Ауи акIвпI ажIа йагIарыкIапгIата апхъагIв йасхIвра стахъыз. АжIа—апхъала йцIтIанI.

АБЗАРА ЗХАЗ АУГА

Айсри абзари. Айсри ауги. Арат атемаква совет литература зынги йгахъаштылуашым. Айсра алгиштараквш 30 айла цхъатI, ауаса уахъчIвагы айсра йглаквчIважвауа ароманква, ахабаргIвраква, аглахIвахраква, апьесаква, ауысаква, апоэмаква, абалладаква, акиносценарийаква азакI азакIы аштагыла йглацIцитI. Ауат йрыцIацIцитI арква знапыцIаз ргIагвалашвахраква, абджьар змата айсра йпшцIаз ргIвыраква. Арат акнигаква аткванква йшгIарыцIалуа аугIа йамцIырчIвитI, йапхытI, айсра амгIваква шыцI-шыцI йрылсхитI, асолдат йгвыргъьарагы йгвакъвпрагы атайыцагIвыршахитI, йаладзыз датарчIвухитI, айглайра гIатызгаз квырмыш атарзырчIпахитI... Абашта айсра Ду зынги йгытурыххушым, йанакIвызлакIгы уахъчIвачIвуысызлуштI. Заджвгы дыгъIхъмаштылтI, закIгы гъIхъмаштылтI. Зынги йгъIхъаштылуашым! Амара ъадзагIапхауа. Адгьыл ъадзахъынхIвуа...

ХIкъраль гIаншиштараква Абашта айсра ацкIыс хIатла йгъашIамшвастI. ХIуагIа рпелуанрагы, хIкъраль абгъьарагы, хIуагIа социализм азхъацIарата йрымазгы айсра айхали, хыхъвшви, шали йархъвыхтI. Айсра ауагIа рпатриотизм йархъвыхыгIвхатI. Айсра совет гIвычIвгIыс й-Псадгьыл бзибарата йазйому, политика тшдыррата, йгви йпси кърута йрыму гIанаркIкIатI.

Афашисткава адуней ахъахъ апны апхъапхъа йгIаншаз асоциализм къраль—арабочакви адгьылрхарджьыгIвчви ркъраль—дрыхъвашарныс айсра гIаштIырхтI. Афашисткава асовет угIаква ркъральыгIва рыквырхырыныс, зымгIвагы чрынта йрчпата апсунч рыхъвдарцIарныс, ристория рнапыцIырхныс, рыбызшвагы ркультурагы дрыдзыныс ргвыгъан. СлавянгIвацата (урышв, ук-

раин, белорус агьиква) мильуан 30 рщуашын афашистка. ШвазхъвыцтІ ауи! Мильуан 30! Швециягьы, Финляндиягьы, Норвегиягьы, Даниягьы, Ирландиягьы уагІа-та йрту аъара надзитІ! Франция шабгу йту ауагІапхъадзара йнаднацалитІ. Айсра йпщІлата йгІарщуаз гьалапхъадзам араъа!

АславянгІвацаквa раКІвызма (ажва йацгІайитІ: абелорусквa пщгІвы рпны заджв даладзтІ айсра) йрщуашыз афашистка?! Йурышвквaмыз щта? Гитлер йурышвквaм гьйымщуашызтІ, ауат ргвы шихвгІушыз дацтан—хІва хабар мцшвамыцквaкІ ныжъвитІ ужвыгьы. МцыпІ ауат! Кавказ ауагІаквa рыхъазла (ари швапхата йгІагІгитІ) афашистка приказ мадза рыман. Априказ йаныз ари акІвын: хІъадзайсуа, радгьыл ъадзахІкІ-уа ауат (ащхъабзазагІвчва—ТІ. В.) ргвы швхвгІа, йгІашвыдшвкІыл, шврызбзи тшышвчпа, айсра хІаналгара, радгьыл анхІкІра ауат абзазара йязычпам, амимунквa йрапшу ауагІашвырквa зымгІва хІщуаштІ. Ари апш приказ мадза рыман Гитлер йырквa. Ага йдрымадзаз-тынгьы априказ асатей йрчвгІаквылтІ, швъацардагьы йгІарыншвалтІ.

Афашистка ари априказ мадзата йрыман, ауаса рпропаганда йахІвуз датшан. Рпропаганда йурышвым зымгІва гІахІырхвитуаштІ, агъауыр йджъабагІа йгІа-цІыгІгуштІ, рхабзаквa рыхІтхуаштІ, рдин рнапІыцІахІ-цІахуаштІ ахІвун. Ауи акІвпІта, афашистка хІкъраль-гьы асовет угІаквa зымгІвагьы рбзазара рсачІра, В. И. ЛенинйгІанйыршаз акъраль акІартІ йанырххра ргвы-гъан. Ауи акІвын афашизм зыгІаз, йгІадзынзыргылыз аимпериализм мурадхъадата йамаз.

Афашистка айсра ангІаджвыквырцІа хІкъраль зын-ла йалпІлушдзырщун. Ауат асовет уагІаквa ажвырцІа-ра ргвыгъан. Совет Союз этнос конгломератпІ,—рхІвун афашистка. Ауи ацапІквa нышвцапІыпІ, ушауыхІвта-суа йахъблыгьуштІ,—хІва ргвы дырбзиуан.

Айсра йгІанарбаз датшапІ. Союз Союз этнос конгло-мерат гьакІвымта, аджыр аъара йбагъята йгІацІцІтІ. Абыхъв аъара йбагъята хІугІаквa зымгІва афашистка йрпшІагьылтІ. Айсра йаламыз уагІахъакІгьы гьгІаным-хатІ. БышвашвкІла йчважвун хІыр! Айсра асквшквa рагІан зынгьы йапшхымкІва аугІа райщчвара багъа-хатІ, аугІаквa зымгІвагьы тгІачвакІхатІ, зымгІвгьы аъа-хІыльчвахатІ.

УаглахъазаджвыкІла йалу рыкІгы адуней йгыквы-
 мзапІ. Акъралъква рырква зымгІвагы уаглахъащардала
 йалапІ. Хвитагла айсра акІвзыршаквауа абуржуазия
 къралъква рырква рпынгы солдат нбжъагІвыгІарагы
 ацацхърыгІарагы гІаншитІ. Асолдатква хъацІарагы
 фыррагы англадырбауа гъмачІым. Рпсадгыл, рыбыз-
 шва, ркультура, ртурых бзибарата йазрымугы айсра
 йгІанахІвахитІ. Ауаса адуней гІаншангы агІвычІвгІва-
 ра ристория Абашта айсра апны хІугІаква йгІадырбаз
 апш идея ацзакІыра, айщчвара, патриотизмра, фырра
 гъамбатІ. Айсра апны хІугІа йгІадырбаз апш фырра
 аистория йгъамбастІ. Араъа зымгІва эпщылу аидея
 акІвпІ. АугІа шабгу фырта йзчпауа апрогресс йдеяква
 ракІвпІ. Ареакция идеяква йгІандыршауа чвгъахарапІ,
 шапІ, былрапІ, сачІрапІ, рычгІвынрапІ, швыр инстин-
 ктпІ. ЦІабыргыта, аидея мцквагы дара «рфырраква»
 ангІандыршауа аъапІ. Ауаса заджвы йфырра аугІа зы-
 мгІва йгырфыррахум. Гитлер йыргы «хъацІара» злаз
 солдат рылан. Априказква йрзымхъвыцуата йзырхъйа-
 квузгы ауат рацкІыс йгъмачІмызтІ. «Швара зымдыр-
 уаз» афашист солдатква рхъацІара гІазлыцуаз арат
 ракІвын: афашисткава дара арийцква ракІвымкІва угІа-
 кІгы угІата йгырымпхъадзузтІ, зымгІвагы дара рацкІыс
 йгвмхата йрбун, социализм афгІвы гІазхъыхІауа зым-
 гІвагы рыла кІылнахуан, йрбата баста гырымфузтІ.
 Асовет угІа «хъацІара уылата» йущрыквын, ртыдзгы
 ргварагы усачІыркІвын—ауи агІан уборч бзита йухатІ.
 Ауи акІвын ауат «рхъацІара»! Афашисткава адуней шаб-
 гу йркІра ргвыгъан. Ауи гІазкІуашыз гІвычІвгІвысгы
 ртахъын. Ауаса ауат гымфырхатІ. Ауат рыхъыз—йркв-
 нагадзауата—зымгІвагы йрхъаштылхтІ. Йфырхаз, ана-
 мыца уагла йрхъмаштылхуа, Тельман йкоммунисткава,
 зынцІра йамайгъдзауата афашисткава йрпшІагылаз,
 амаль шраууа хІахъкІъала йглахъысуаз ракІвпІ.

Совет угІаква рфырра гІазлыцуа ауат ркоммунист,
 рпартия азхъацІараква ракІвпІ. Октябрь социалист ре-
 волюция хІкъралъ аугІаква зымгІвагы йрхІвачІвгІвын.
 ЙзачІвугІахъазлакІгы—«ареволуция хІара йхІрево-
 люцияпІ»,—рхІва йауашын. Ареволуция амштахъ аскв-
 шква руацІа апартия аугІа Октябрь аидеяква йрызцІа-
 быргта йабжъатІ, йагІзатІ. Акоммунист идеяква дзачІв-
 совет гІвычІвгІвысызлакІгы йара йидеяхатІ. Абари
 акІвпІ хІугІаква рфырра гІазлыцуа!

Аидеяква райсра апны асоциализм аидеяква айгла-йтI, афашист идеяква рщапIы рыцIахъвашатI.

Айсра асквшква рагIан хIугIа райсра фыррагьи рынхара хъацIарагьи алалтI, йкъарукIхатI. Акъраль аугIахъаква зымгIва напIыршIашIакI апшта тшаладырпатI. ЗымгIва руысгьи, рынхарагьи, ргвыргъыараквагьи, ргвакъвпраквагьи азакIхатI. ЗымгIвагьи ацагIвыршун. Совет гIвгIвчва аугIа йрылата ргвыргъыарагьи, рыладзгьи, райгIайрагьи, рылдзгIарагьи, рыхайыргьи, рджьабагIагьи рыцагIвыршатI. Совет литература йайсуаз аугIа йыргIвоухатI, аугIа ргви рпси йахIвачIыгIвхатI, аугIа ркъару йаунашвачпагIвхатI. РгIвырагIвацаквa гьракIвмызтI асовет гIвгIвчва айсра йзлалаз—абджьар рнапIыцIата айсра йпщIан. А. М. Горький йажваквa—«зкъарула сбзазауи сынхауи акласс йгIарайсуазтын саргьи ауи ар сасолдатхуштI»,—совет гIвгIвчва рбзазара йазаконхатI. ЙсолдатхатI совет гIвгIвчва! Совет гIвгIвчва р-Адгылра йалагIвацата зкьгIвы айсра йцатI, ауат йрыуата хвышвыгIв ордени медали гIарынхатI, жвагIыгIв Совет Союз йа-ФырхатI, пщышвыгIв гьIапшцIымцIхтI—ашвата йрхIвуз р-Псадгьыл ахвитнагIа рхъа азыщтарцIатI. Арат Адгылра йалаз ракIвпI. ЗъарагIвызда Адгылра йаламыз! ЗъарагIвызда зталант мкъагIаскIва айсра йаладзыз! Ауат зъарагIвызIа уысагIв ду, прозагIв дута йгIарылцIуашыз?! Ауи заджвгьи йгьидырам.

Совет гIвгIвчва аугIа йрпачвапI. ЙанакIвызлакIгьи аугIа йрыцпI. Айсра агIангьи амамырагIа агIангьи!

А. Толстой йшихIвазла, асовет гIвгIвчва айсра агIан аугIа рынасып йахIахъваквцIагIвхатI.

Андерсен Нексе 1944 агIан асовет гIвгIвчва рыхъазла араса йхIватI: «Адунейжв (Европа—ТI. В.) ахудожникквa, заджв-гIвыджь ракIвмыкIва, агIаншараквa йр-регистраторпI. Совет Союз ахудожникквa ркъару айсыгIвкъарупI. Совет Союз ахудожникквa, апхъазамаң аскальдквa (агьагвакIваквa—ТI. В.) рапшта, ар рапхъа йгыла йайситI, аугIа дыргвышхвитI».

Айсра асквшква рагIан агIвгIвчва рыцIа ргваквIта йдырхъвыхуаз асовет гIвычIвгIвыс йгвы абайара акIвын. Айсра ахIатлара йгIацIсыз, зынгьи згвы ымдзыз, аугIа рхвитныгIа зхчаз, Европа афашизм аджьабагIа рхъызгаз агIвы дшаъу гIадырбара ртахъын асовет гIвгIвчва.

Дшпаъу агъа мчхъа, агъа чвгъа йайглайыз агlвы? Ихlальгьи, йшангьи, йынцlрагьи айсра асквшква раглап йзлабайахайа? Ауи йдунейглагвынгlвыща шпатшапсах? Арат азцlгlараква (арат ракlвымкlвагьи шарда аъапl) совет литература сквшгlважвижбаба райхlа джъауап рнатитl. Ацlбацlбари алитературадырри агlвычlвгlвыс йконцепция злабайахаз дырхъвыхитl.

Айсра йаквчважвауа алитература дамыгъата йама-йа?

Йапхъахауата, айсра глазырбауа агlвыраква зым-гlва патриотизм пафосла йбайапl. Аглахlвахраква, ахабаргlвраква, ароманква, апьесаква, апоэмаква, акино-сценарийква рперсонажква совет патриотl. Ауат рын-цlра р-Псадгьыл ахвитнагла йазыртиныс йхlазырпl.

Йгlвбахауата, айсра алитература угlалитературапl. Айсра йглаквчважвауа гlвыраква аугlа ртема гlарылкlькlьитl. Ауи акlвапl йаргьи а-Псадгьыл атемагьи, агlвычlвгlвыс ауи атурых дызлапщылугьи, дызлапщыл-лазлушгьи рыцlа цlолата йызглахъыртlуа. Аугlа ристо-рия йалаз афырква ртурасы, апатриотизми ареволюция традициякви ужвыгьи зны йрыквглахъынхlвыхитlта шыц-шыц йрызхъвыцхитl.

Йхпахауата, айсра алитература асовет угlахъаква рацзакlыра арыбагъьатl, ауат йдеалкl шакlву йацрыму йаквшахlатхатl, анацияква зымгlва рмораль-политика шапшхаз щаквнаргылтl. Ари йгlалцlитl алитература йатемахъадахаз аугlаква райгвари ринтернационализм-ри атемагьи.

Агlвгlвчва ареволюция, аграждан айсра агьиква йа-нрыквчважвауа асхъан рыцlа тшыззынадырхауа акласс апшlагылраква ракlвпl. Ареволюция абакlраква тгла-чвакl анагlвнашузгьи гланшун. Аба контрреволюция да-налаз, апа ареволюция данацlагылаз гьмачlмызтl. Айс-ра глазырбауа алитература ажвлара турых этап шыц йглаквчважвитl. Ари азаман аглан аугlа ртшдырра йа-лахlатl, датшахатl. Ужвы алитература аугlа рацзакlы-ра гланарбитl. Абазара апны ауи гланшан—алитерату-рагьи йгlанахlвахтl. Абачва рпатриот традицияква апа-чва йаладырхитl, йдырбайитl, апхъала йнадрыскlьитl. Абачва руыс апачва рыцlагьи йщтlырхитl.

Айсра алитература адамыгъа датшагьи хцlаракl ац-хпl: ароманкви ахабаргlвракви афыр йбиография шаб-гу йгладырбалитl. Агlвгlвчва рфыр йтурасы англадыр-бауа щтlахъла йтхъитlта айсра апхъала йбазарагьи

гІархІвІтІ. ЙзгІархІвауа ачІвыйа? Айсра апхъала акІвпІ айсра йалаз агІвычІвгІвыс йхІлаль анщаквгылыз. Ауи акІвпІ йзгІархІвауа.

Айсра йгІаквчважвауа агІвыраква турас щарда рылапІ; араъа ахъацІа тларыхквагьи аъапІ, акъарабгъа-квгьи уыршІашвІтІ; араъа айсра апхъала аугІа закІылагьи йгІарылымхІвуз, ауаса айсра апны хъацІара ду гІазырбаз, айсра апхъала зымгІва рацкІыс патриотта тшызчпуз, ауаса абаргвыра данашІашва зугІагьи з-Псадгьылгьи йрайжьаз; араъа атрагедия аквдза эпсы надзазгьи, эпсгьи, знамысгьи, знапагьи апасыкІла йызтІызгьи аъапІ. Абзазара турасщарда гІанаритІ, алилтература ауат рсурат агІвыхитІ.

Айсра алилтература йалакву афырка ртурасква зымгІвагьи ргвацпна гІарбащаква гъапшым. АзджьакІ ртурасква абгата йгІахътІыпІ (агІвычІвгІвыс йсуратгьи, йхІлальгьи, йшангьи убитІ), азджьакІ ртурасква рыхьыз хІвагІвацапІ, рхъата гьнахам. Ауат зымгІвагьи афырка хІанрыквчважвауа хІыршІашвахуаштІ.

Совет лилтература айсра пшдзата йгъабум. Совет лилтература йахІвауа агъа мчыта уипшІагылта дрыхъавшара шатахъу акІвпІ. «Уыла зкІуа йпсы кІы»,—рхІвІтІ хІугІа. Совет угІагьи агъа йпсы ркІра атахъын. Ауи акІвымкІва йгъамуашызтІ. Ага ауаса йаъазтынгьи айсра агІангьи асовет гІвычІвгІвыс дсоциалист гуманистын, айдеял хІагІаква нкъвигун. Совет угІа рдырра, хІсолдатква рфырра аэстетика афашистка «рцивилзация» (рыцІа тамамта йухІварыквын—рварварра) йапшІагылапІ. Ауат амци адзи шадымгылуа апша йгІадгылуан. Асовет гІвычІвгІвыс йфырра йара йгвы йгІатыцІта, йтшдырра йгІалцІла йчпауа фыррапІ, ауи заджвы дадицалта фырра гьгІатийыргум, йынцІра й-Псадгьыл йазитира атахъхузтын йазитиныс дхІазырпІ; асовет гІвычІвгІвыс йфырра абзазара акІвапІ йззынхауа. Совет гІвычІвгІвыс йгуманизм социалист гуманизмпІ; ауи апацифизмгьи афилонтропиягьи закІылагьи раргван йгъцум. Алилтература йшгІанарбауа апшта, асовет айсыгІвчва акультура, апшдзара, акъыль йахчагІвпІ. Ауат ридеологиягьи ръадабгьи афашистка роргия инстинкква йрпшІагылапІ.

Айсра йгІаквчважвауа алилтература афыр джьабагІа щарда збаз агІвычІвгІвыс йакІвпІ. Ауи агІвычІвгІвыс йылахъ баргвын; ауи рыцхІагІара щарда далашватІ; ауи трагедия щарда йбатІ: хІайсыгІвчва зунагІвагьи,

зтыдзгы, абазаква рхІваща, згварагы-зсырагы, зангы забагы, зсабигы, зкытгы афашистка йырсагы солдат шарда рылан; совет гІвычІвгІвыс ща шарда йбатІ; ауи аугІа рыладзи ргвакѣври йгвы гІакІыднарышвтуан; ауи йкыт, йгород ртара мцаблырамкІва закІгы аѣахымкІва дашІашвахуан; ауи афашист концлагерква дырташвун, гІвычІвгІвыс пхызта йымбаз адѣбабагІа йбун, дѣахІанам мцала дырбылуан. Ауи йзнакІгы асоциализм азѣацІарата йазйымаз зынгы здѣарагы йгІамкІантІатІ, йкоммунизм идеалква гІымтйытІ, йгІвычІвгІвысагІара гІымрыдѣтІ.

АгІвгІвчва аугІа рѣахир, рылахь йаназѣвыцуа асѣан аугІа рфырра, рпатриотизма, рыгІвычІвгІвысра, рѣадаб, ршан, рхІаль, рцІас, рхабза, ргвыгѣара, ргвала агІвычІвгІвыс йылахьла йгІадырбитІ. (М. Шолохов йгІахІвахра «АгІвычІвгІвыс йылахь»—хІва аѣазгІваца йѣахьйымцІатІ). Совет литература айсра йалаз агІвычІвгІвыс йсурат абгата йгІанарбатІ. Асовет гІвгІвчва айсыгІв йхІаль шыцрата йгІалалуаз, ауи дышбзазуз, ауи дзызѣвыцуаз зынгы йгЫрѣмаштылтІ. АугІа айсра йпщІазтынгы, йподпольщІкызтынгы, архѣа йыквта йынхузтынгы, афабрикакви азаваккви рмашинаква йрыдгылазтынгы уыскІ акІвын йырчпуз: агѣа удын хІатла шидрайдзушыз, хІабасабата дшырчпушыз, ркѣральгы ругІагы шгІадырхвитуашыз акІвын йззынхуз, дѣбабагІа зырбуз, амла тшзадыргуз, рща здрычІвуз...

Алитература гІвыраква, акиноква, асуратчпагІв йсуратква агІвычІвгІвыс йылахьла ауагІа рылахь, заджвы йфыррала зымгІва рфырра, асолдат йгуманизмла ажвлара агуманизм, айсыгІв йпатриотизмла атажвгы алыгажвгы, ахвыщгы адугы, аѣацІагы апхІвысгы рпатриотизм, асолдат йидея азѣацІараквала асовет угІаѣаква разѣацІара гІадырбитІ. Айсра йгІаквчважвауа агІвыраква гІарбаща шарда рымапІ. Араѣа магІын змам закІгы гѣаѣам—агІвгІвы йталантгы, йѣазарагы, йдыррагы, йынхашагы. АгІвгІвы аистория ацІабырггы агІвычІвгІвыс йылахь ацІабырггы гІайырбара атаѣыпІ. Ажва гѣалам, ари уыс баргвыпІ. Айсра ауыс гІащІызхлакІгы зымгІва гІайдахІвитІ, йзаквшвитІ хІхІварыквын мцы хІхІвапІ...

Айсри агІвычІвгІвыси. Ари атема алитература атурых апны йанакІвызлакІгы йбзазуштІ.

АГІВЫЧІВГІВЫС ЙГВЫ АКЪАРУ

Айсри агІвычІвГІвыси. Ари атема алитература зын-
гы йгыщІанацІушым. Айсра ахвыртаква ужвыгы
йгымыыстІ.

...Абазашта апны база кытхвыцкІ аьапІ. АдзыгІв-
чкІвын кІаркІаруа йгІагІвкъытІ акытчкІвын. Акыт-
чкІвын адгыл бнала йбайапІ. Айсра апхъала ари акыт-
чкІвын унагІвашвкІгы йгынамдзузтІ. Айсра ду гьам-
батІ акыт: араьа арква апшагылта йгымайсытІ. Ауаса
айсра ахІатлара зымгІва гІаквхІатІ акыт...

▲ Айсра ашІасхызщтара заман бзидэдза цатІ. Айсра
агІан йсабийыз рсабиква тахІа йцахтІ, айсра амщтахь
йгІадрийыз тгІачвахыхтІ. Айсра агІан йчкІвынтшытквас
аугІа айсра йщазгы, ауат рыуа щардагІв щхатІхІва
ашвъа гврыдзгата йангІауазгы, апартизанква абна
йшылазгы, самолет шгІакІнырцІузгы, аполицаква ры-
ла шкІылцІызгы, «агьври акІвдыри гІажвг—аугІа сры-
квчІвүштІ»,—зхІвүз астаршинагы рдырхитІ.

МшкІы айсра агІан йчкІвынтшытквас хъачваквкІ
зджьара йалачІван шІакІ щтІырхуан. Йначважва-гІа-
чважвумца рсабихъа асквшква—айсра асквшква—йры-
ланахІвахтІ.

«Асамолет ангІакІнырцІаз жвдырхума?»—йхІватІ
азаджв. «ЙгІымдыркІва! ЙгІдырхитІ»,—рхІватІ зым-
гІвагы. ЙрхІван—зымгІвагы ргвы йгІаташвахтІ: хІса-
молетчкІвынкІ агІылахІва йгІапсслун (хы аквшвахъан
ауи), ацІыхъагы фашист самолеткІ тагылан.

ЙгІакІнырцІатІ хІырхъа апны хІсамолет. Алетчик
дхвхІатлата, ауаса дбзата дгІараухтІ. ХІфельдшер сгІа-
чкІвын йнапІы ахы йагІвызан—мадза-мадза дйырбзи-
хахтІ алетчик (анамыцаква хІхакв ркІхъан ауи агІан).
Щарда дайсыхтІ ауи алетчик, Совет Союз да-ФырхатІ,
дыбзаркІвапІ, книгагы йгІвыхтІ, акнига апынгы дкьа-
эчІвахыз, йхьпшыз, дызхаз, дзырбзихахыз аугІа квыр-
мыш рзичпахтІ, хІкытчкІвын аунашвагы гІайхІвахтІ...

▲ Алыгажвква тшазыркІкІыта зпа дщхаз йрархІвныс
йанцуз жвдырхума?»—йхІватІ хъацІакІ. «ЙгІымдырх-
кІва... ЙгІдырхитІ»,—рхІван зымгІвагы рылахь рыцІа-
гы йгІаквылтІ. Раша щтІырхуашызгы рхъаштыл-
хтІ. Рыла суратта йгІацІалхтІ шыц-шыц айсра гвры-
хъшвашва. Айсра йцаквас рыуа заджв дгІарщрыквныз

ашвѣ акыт совет йгІайуан. Ауаѣ йхъыртІуан йапш-уанта, зыла йтгІачва йгъарымхІвуазтІ. Лыгажв гвы-пкІ азырддунта, ауат йрархІвуан. Алыгажвквagy баш-лыкъ квайчІва рхъарцІун зсаби дырщыз рпны йцунта духІа гІарахвуан (йджъашвымщан—ари акІвын йша-ѣаз). Алыгажквa аурамла йангІамгІвайсуаз зымбаз рыцхІагІаракІгы гыймбастІ! Ахабар йгІаргуаз адгыл рщамхъадза йланацузшва йгІамгІвайсуан ауат! Рылахъ ауи аѣара йаквынта йѣацауа йымцара ахъазла йѣагылу тшдырпсрын. АугІа щта, аугІа рыцхІа... ЗымгІвагы йгІаджвылцІныс йшвауа рышквa, рхъышквa йгІар-кІылпшуан. «ХІпны йгІаймыгІвума? ЙдрыгъаджмыгІ-вuwш дзачІвыищтІ? Ужвыгы йтачвгвачвыз дзачІвы-йа?»—хІва йкІѣазызуан зымгІва. Этдзы йагІвсуазгын гвыгъаракІ рзыгІанхун, «хІычкІвынтІакІв дабгаркІва-запІ»,—рхІвунта рпсып таргахуан, зпны йтшкІаралуаз дырчІвыуа йалагун. Ужвыгы сгІанарыкІѣазызуа сы-ла йыцІагыларкІвапІ алыгажквa, ужвыгы апхдзы гІа-скІанарыжжуа ачва сгІалнаркъытІ ауи азаман...

«Апартизан данырщыз жвдырхума?»—йхІватІ хѣ-цакІ. «ЙгІдырхитІ... ЙгІымдырхкІва»...—рхІватІ зым-гІвагы. Щта, йаѣан ауыгы—дырщытІ аполицаква хІы-рхѣа апны партизанкІ. Йаѣан, ажва ахѣа йгъузалх-хуам... Дызщызгы рквнага йанйахтІ.

«ХІасана дхвыта дангІайхыз жвдырхума?»—йхІватІ датшазаджвы. «ЙгІдырхитІ... ДаладзгвщатІ ауыгы айс-ра»,—рхІватІ зымгІвагы. Щта, йаѣан ауыгы: заджв-гІвыджыгы йхвыта йгІайхуан.

«СальамшвѣакІ гІайырквын акыт зымгІва айззата йшпхъуз жвдырхума?»—йхІватІ зхѣа шлауа йалагаз хѣацакІ. «ЙгІдырхитІ... ЙзгІымдырхуа ачІвыйа?»—рхІватІ зымгІвагы ацшакІта.

Ваджв дхвыта дгІайхзаркІвын,—«хІычкІвын зджъа-рагы угышІамшвама, зджъарагы дыгъуымбама?—хІва акыт шизыгІвуаз жвдырхума?»—йхІватІ датшагы заджвы. Щта, йаѣан ауыгы! Атажв-лыгажв рыцхІаква айсра йѣаз зымгІвагы айсра йацпщІадзырщун.

АгвыгъарамыгІва, агвыгъара—швсаби дгъѣахым, дгІарщытІ—хІва мхвыргы аквта швѣа зызгІайуазгы гвыгъун—рычкІвын дабгамкІва рпсы йгъхъанамцІу-зтІ,—«анаѣагы дырщыта ашвѣа гІайын йара дабгата йпІацІцІхтІ»,—рхІвунта ргвы дырбзигвщун (ауыгы гІаншун). Ауаса дабгата йгІахъынхІвыхыз заджв-гІвыджь ракІвпІ.

«Сабагы даладэТ»,—йХІватІ заджвы. «Сащагы даладэТ»,—йХІватІ азаджвгы. «Сащчвакы аладэТ»,—йХІватІ йхыГвхузгы.

Агвып акыт ахъа йГалаган аЦыхъвадза гІарпхъадзатІ: унаГІвакІ (швазхъвыцтІ: унаГІвакІ!) гырмаут заджв дъаламдзыз! ГІвуджъ ъаладзыз, хыГІв ъаладзыз аъапІ. ХІыгвлакІ йхыГІвпачва аладэТІ, хІыгвлакІгы — йГІвпачва. ЗъараГІвуда йыбата йГІанхаз!

«Ари ашІа айсра йаладзыз хІугІа рыхъазла йщТІ-хІшврых»,—йХІватІ агвып рыца мачкІ йрахІбазшва йаъаз. АжвакІгы рыхІвауата йшлауа йалагахъаз ахъачвакы, зсабикы унаГІвахахъаз гІагылын рыладз йГІакІажжуазгы йцІарымкІуа, йачвымпхашауа ашІа гІашТІырхТІ...

Ауи акІвзапІ айсра аладз ужвыгы йгымбахстІ ззырхІвауа.

Алитература аугІа ргы йагыбзапІ. АугІа ртурых йашвахІваГІвпІ. Айсра йыгътурыхГІвацам — уахъІва хІбазара йаларкІвапІ. Ауи акІвапІ йаргы ансисквшагы айсра йГІаквчважвауа акнигакы азакы азакы аЦыхъва йтагылата йзГІацІуа. АГІвГІвчва, М. Джалиль йажвакыла йухІварыкын, «Германия марала йГІайыркІкІахра, Маркси Гейни р-Псадгыл йайтхра» ахъазла йайсуаз агІвычІвГІвыс йтурасы рыца цІолата йшГІадырбуш йазынхитІ.

Айсрадъа, мамырта ббазара адуней аугІа уахъІвагы гвалата йрыму акІвпІ. Зны анаъа айсра гІалагитІ, зны—араъа. АугІа зкыпхъадзарала йрыладзитІ империализм йГІашТІнахуа айсракы. Асоциализм къралькы, аугІа рпачвацІабыргкы айсра гІашТІызхра зтахъкы къалата йрпшІагылапІ, айсра гІанымшахуата йрчпаныс ргыгъапІ. АГІвычІвГІвара рбазара айсра алхра атахъыпІ! Ари акІвпІ социализм абаракъ йану. Ауаса адуней ахъахъ империализм ъадзакы айсра акъару тазлуштІ. Айсра атрагедия гІахъутІрыкынгы амамырыгІа уазынхитІ. Совет гІвГІвы айсра данГІаквчважвауа йанакІвызлакІгы амамырыгІа, апрогресс, агуманизм дазабакитІ. Совет угІа гитлер йыркы йшырпшІагылыз, ауат йшрайГІайыз, абазара шырхчаз гІазырбауа агІвыракы зхъахвитра йзабакІуа, йГІаргвыкысыз агъа йпшІагылуа аугІакы арыпхъагата йрыхъвитІ. Совет гІвычІвГІвыс йгвы акъару, ауи йидея тшдырра абагыъара, й-Псадгыл хвитызлара ахъазла йынцІрагы дша-

майгъдзаз, ауи история оптимизмта йымаз, патриотизм-
та йщтIхуаз гIабзазыргылхуа агIвыраква аугIа ргвы-
шхвага баракъта йрзалитI. Ауи акIвпIта, айсра атема
гIащтIызхуа хIлитература аугIаква зымгIва рыхъазгьи
магIын ду амапI...

ЙцIыхъвахауа ажвасквша йгIацIцIыз ароманква,
ахабаргIвраква (ажва ахъазла: К. Симонов. «Йбзаквуй
йпсквази», А. Чаковский. «Блокада», Ю. Бондарев. «Асы
ршы», «Адзы атшпы», В. Быков. «Сотников», «Щхъа ба-
ллада», «Ашвагала», Ч. Айтматов. «Ан лырхъа», «Акъы-
рлыу пасаква», КIъашвокъва Алим, «ЙшIчIваз аналъ»,
П. Куусберг. «Апхынчыльа агIан», П. Проскурин. «Ла-
хъы». Ауасамцара, ауасамцара) айсра йалаз агIвычIв-
гIвыс йтурасы гIадрыбергьлитI. Ауат йраргванпI хIоб-
ласть агIвгIвчва ргIвыраквагьи: Хвби Уасман йроман
«Анамат», Джьгватан Къали йроман «Ламбагвыр»,
ЧвзыкIъа ШахIымби йхабаргIвра «Рызна мъа»,
Джьгватан Къали йхабаргIвра «Муртат», ХIачвыкъва
ЗамахIщари йхабаргIвра «АйсыгIвчва рпачва», КIвыдж
ШахIым йхабаргIвра «Ахыхъвшв афгIвы», Хвыжь Ра-
щид йхабаргIвра «Афырка гьырчIвыуам», Хъвахв Цу-
ца лхабаргIвра «ФатIимат» (3 акнига), Капаев Суюн
йхабаргIвраква «ЦхIа», «Тазасу ашва», Абдулжалилов
Фазиль йхабаргIвра «Ахахваква ртгIачва», Хвби Уас-
ман йхабаргIвра «УгIа». Ауасамцара. Арат ракIвым-
кIвагьи датша гIвыра—хабаргIвра, гIахIвахра, уыса,
поэма шардапI.

Зыхъыз хIхIваз (йхIымхIвазгьи!) агIвыраква ргвац-
чпа надзара гьапшым: азджьакI рыцIа йбзипI, аз-
джьакI рыцIа йтIахсапI.

...Айсра абаза кытчкIвын йгIатамыдуата йагIвсыз-
шва йаъапI, ауаса ауи апшарыхъынхIв йаланамхIваз
заджвгьи дыгьгIанымхатI. Айсра агIвычIвгIвыс йкъару
зымгIва агитI. АгIвычIвгIвыс йыхъазла айсра ацкIыс
экзаменатор ткIыи гьаъам: араъа хъацIгари тшыр-
къвышри, тшыкъачIвахри гьаъам—йуымгIанугьи, уыз-
шысугьи, хъацIарата йуылугьи, идеята йуымугьи—
йкъварыгьи йсгIарыгьи — асатей йгIаквлитI. Ахимиз
апны «лакмус швъабгъы»—хIва закI аъапI. Айсра ауи
йапшпI: дзачIвызлакIгьи ймагIну гIанарнахвитI—йфы-
ругьи йкъарабгъугьи. Асовет гIвычIвгIвыс йыпшдзара
рыцIагьи йарыпшдзитI; ауасачва зхъазырпата йхIыла-
квас аквыджьмаквагьи рчва гIархънарцитI. Арат ауыс-

ква (датшагыи шарда рыцта) йГларыквчважвитІ Джьгватан Къали йроман «Ламбагвыр».

Ароман угІа шарда алапІ. Амедицина анхаГвчва, акоммунистка, асовет нхаГвчва, апартизанква, асовет солдатква, аколхоз йалакву, апионерква, аподпольщикква лагеркІпІ. Аполицаква, апхъала йкІулакІта ахІапса йтаркІквас, ауаса згвыжв таркІвас, ауат рпачваква, ажвакІла йухІварыквын, совет власть агъачва, датша лагерпІ.

АбакІра аркъанта тшаланарышвитІ.

АГІвГІвы дымгвжважвауа агІаншараква, йперсонажква рбиографияква (ари ретроспекция шарда гІаннаршитІ), апсабара асуратква, айчважвараква гІайырбитІ. Шардазджьарагыи ауи аъара «дыгъгвжважвумта» агІаншараква йъагылу йгылазшва, йымпІатІаууазшва йубитІ; агІвГІвы йбауа зымГІвагыи закІгыи алимрышвтуата йыГІуадзуцитІ. Ароман аъараГІвшара унадзанадыкІъара баргвыта уапхъитІ! АГІаншараква рхІцІара зыгІарбуш адетальква гІалихта багъята йъайзаламцауагыи аъапІ. Апхъахъаква йшырхІвауа апшта йухІварыквын, дыпщкІлазрыслауа атипизация акІвпІ (ари Алагъ Кавказ алитератураква зымГІвагыи йрхыгІапІ). Аперсонажква «аннымхара» асхъан характера, типта йгъцум. Афырква уыс рхауа йшалагауа арат абжараква райхІара ыдзхитІ, ароман апхъарагыи майрахитІ.

Ароман апоэтика (йхІхІвасгыи шалу) афырква рбиографияква гІазхІвауа агІатхъараква ашардапІ (кІаразджьарагыи йшардачвапІ). Арат аретроспекцияква агІвычІвГІвыс йконцепция йатахъыпІ, идеологияла йгвынгІвырапІ, ауаса напашардачва аныркІра ароман акомпозиция дырльальитІ, агІаншараква рдинамика йрызарархитІ. Джьгватан Къали йроман йацІбакву Алагъ Кавказ ароманква райхІара йрыцІбапІ, «хыгІа» дута йрымаркІвапІ...

Ароман хІазгІайхпІ. ХІазгІайхпІта атурасква рсистема шауу хІапшыпІ. ЙрымгІаныйа ароман афырква? Ауат рхІаль шпауу? Ауат ззабакІуа ачІвыйа? Ауат рмораль-политика, рэтика, ръадаб шпауу? Арат джьауап рутра ахъазла ароман алуыргара атахъыпІ.

«Ламбагвыр» айсра агІан абазара алакта бзита йгІанарбитІ; афашистка хІыщхъаква йангІараргванхуз, агъа хІхакв аникІыз амшква ратмосфера гІащаквнар-гылхитІ. Афашистка гІаскІапхъадзагыи адрамматизм

мчыта йшитІ. АугІа рхъвыцраквагы руысквагы айсра акІвымкІва закІгы йгыапшылахым. Абзазара йаунашвачпагІвхаз айсра акІвпІ. Архъа йынхауа алыгажвква, атажвква, апхІвысква, асабиква ракІвпІ (ахъачваква айсра йпшцІапІ); чІвыуапхъа гІазгуа рапшта йгІайитІ асолдат дщхатІхІва йгІайуа ашвъаква; аугІа йрщыз дырчІвууитІ, рымъа ацІадырхъитІта архъа нхара йыквылхитІ; айсра гІаргванхитІ—арайон чымазагІвта-рагы госпитальхитІ; айсра ачымазагІвтара ашвхъымса йгІахъагылтІ: арадиуагы ашІастІ, ателефонгы гынхухуам, ахвчва ахъгара атахъыпІ; асолдатква рсальамшвъаква гыгІайхуам; хІыр гІатхъитІ; аугІа ахъыцІитІ; абар афашисткава рыргы гІадзатІ, хІобласть ркІытІ, «хабза шІыц» щаквдыргылитІ; аполицайква рынхара пІай джвыквырцІитІ; апартизанква рудын агъа йадзауа йалагатІ; аподпольщикква рлистовкаква абльынква йгІаркІыдлитІ. Ари асурат агІвгІвы йажваква, айчважвараква, аугІа рхъвыцраква, афыркава рылахъква йгІадырбитІ. Ари азаман хІатла йалапІ ароман афыркава. Совет угІа афашист йпсунч рыхъвдата, ауи йджъабагІа йацІата йбзазара гъакІвымта ауи ргвгІвааагы йшгІанамгуа ароман апафос шабгу йарыбагъытІ. ЙарыбагъытІта—афырра (аугІа зымгІва рфырра!) гІагылитІ. ХІугІа рыхъазла совет власть аъамызтын—бзазарагы гъаъам. ХІсовет угІа хцІара хъадата йрну ари акІвпІ. Совет властдъа бзазара гъаъам! Ари акІвапІ ауат рхъвыцраквагы, руысквагы, рбзазарагы, рабакІрагы йабаракъу!

«Ламбагвыр» йгІаштІнахуа атема эстетика система гІаннаршитІ. АгІвычІвгІвыс йылахы аугІа рылахы йузалымхуашта йшалу йрыбагъытІ агІвгІвы. «АугІа айсри»—ари акІвапІ ароман йафырхъаду. Айсра йгІаквчважвауа агІвыраква зымгІва йгІарныцІуа ауи акІвпІ.

Ароман афыршлаква Лъуца, КІара, Фоза госпитальта йрчпахыз арайон чымазагІвтара апны йынхитІ. Ауат угІа щарда йршІашвитІ: азджъакІ йрыцынхитІ, азджъакІ йрамакІитІ, азджъакІ йрпшІагылитІ; ауат мшхІатла щарда рыман, уыс щарда йрылашватІ, щардагы рыла йыцІстІ. Ауат рбиографияква щардала йапшыпІ. ХІбзазара йагІаз, йгІадзыннаргылыз, йабжъаз пхІвыспапІ ауат. Ауат совет власть гІазгыз, социализм щаквзыргылыз йрыпхІчвапІ. Рабачва рреволюция традицияква рхІауа йалата йтшдырхатІ. Маранба Лъуца дмед-ахщапІ. Айсра пшахъынхІвыталбзазара йгІаласын йа-

хънапсатI: апхъарагIвацагъи дыгъгIалымгатI, анхара далагатI. Лангъи лабагъи айсра гIаламгаскIва йпсытI, ауаса ауи дыгъйыбам: анытагъи абатагъи йлзалыз л-Псадгъыл лымапI. Апсадгъыл ауи йлабапI, йланпI, йлбзазарапI. ЛдунейгIагвынгIвыщагъи луысгъи гIазлыцIуа ари акIвпI. Лъуца л-Псадгъыл амцаблыра йаналазара лара дзхъала дгъызгылуам. ЛынбжъагIвчва йрчпуз лчпатI: айсра сшвщти—хIва военкомат дрыхIвитI. «Сара сани саби адуней йгъыквхым. Ауаса йаъапI анытагъи абатагъи йсзалыз с-Псадгъыл, сзыгIаз сьахIыльчва, скытлагIвчва агъа чвгъа йпшIагылата ауи рхчитI. Сара йыздыритI аба «ъахI»—анихIвара, «саба»—хIва апхIа днадзара, аща ахы гIайыквшвата дангIакIахIара, «саща»—хIва аща дгIащтIылхра шылборчу. Ауи акIвпI пхIа дызрыму. Саргъи сборч сырхъахра стахъыпI»...—хIва йанылцIатI Лъуца дызлахIвуз ашвъа. ДзачIвсоветгIвычIвгIвысызлакIгъи борчдудздзата йыкву й-Псадгъыл ахчара акIвпI. Лъуца ауи лылалхIвитI. Ауи рылархIвитI асовет угIаква зымIвагъи. Лъуца йлпсадгъылу Совет Союз акIвпI, лкытгIваца, лыштагIваца гъакIвым. Лъуца згвылагъи зчвалагъи йпшдзу агIвычIвгIвысква дрыуапI. АгIвгIвы йалкIгIата аугIа пшдзаква гIайырбара гъигвыгъам. Ауи агIвычIвгIвыс йлакта апшдзари йгвы апшдзари апшичIвра йтахъыпI. ЙгIайцхърыгIушгъи гIайауитI—афольклор аъамапсымаква амата йзыгIадзитI. Лъуца лсурат афольклор эстетика йгIаннаршаз суратпI: апхIвыспа акипарис апш дхвхапI, лыбра лымъашIахIвара йгIадзитI (ауи квайчIвамкIва амаль гъамамта—йквайчIвапI), лшIахъа нур гIахъыкъытI, лыджымсаква ахщрып йапшпI, лахъвгIахъасракI дубарыквын анцIрала угвы дгIатахун.

Ажва гъалам, апхIвыспа лсурат афольклор йалу ахIвссаква йгIархъшатI, ага агIвгIвы йара йтранскрипция гIайцйырхърагIазтынгъи. Атрадиция гъыдзуам. Атрадиция анапIква гIанарауитI хIымшква рахъкIъала. Ауи шгIаурысабапуаш удыруазтын — йуынбжъагIвпI, йуымдыруазтынгъи—йуагъапI... Ауаса ауи гъакIвым хIызлачважвауа. Ажва йацгIанагын йхIхIватI.

Лъуца луыскагъи лара лапшта йцкъапI. Абзи зынла бзита тшгIайырбитI. Анхарта апны Лъуца дшвапхапI. АпхIвыспа ддыртшхъвитI, йлыладухитI. Ларгъи айсра дпшцIата тшылпхъадзитI. ЦIабыргыпI, ауи дамайсызтI—хIва айсра дпшцIапI.

Льуца лгІвычІвгІвысагІа зырхъвыхуа дызлашвауа ауыс баргвква раКІвпІ. Афашистка гІаргванхатІ. Агоспиталь азна хвчва щтІапІ, ауи агъа йнапІыцІаршва йгъауашым. Агоспиталь ахъгара атахъыпІ. Ахвчва йрыпІатІау йамуаш хІатла рылапІ. Ауат йрзыхачІвІа? Льуца граждан хъацІара лылапІ, аугІа йрызхъалцІитІ, аугІа асоциалист идеалква йшрызцІабыргу лдыритІ. Ахвчва акыт йкъалчІвахра, мадза-мадза дырхъпшра, афашистки аполицакви йршІалмыршвара лгвыгъапІ. «АугІа йрхчуштІ. Ауат йрызхъасцІитІ»,—лхІвитІ Льуца.

«АугІа йрызхъасцІитІ»... Абари азхъацІара акІвапІ совет угІа злагІадзынгылуа. Ари асахІатдза Льуца лхъаз зымгІвагы совет угІан. ХІара хІчІвква—хІара йхІчІвыпІ, анамыцаква—хІагъапІ,—ари акІвын Льуца йшгІалгвынгІвуаз. Ауи дпхІвыспашІапІ, акласс абакІраква гылымбатІ, лсоциал опыт гыдыуым. Йандууымзара—хІугІа йрылазтІхІва хІкъраль йагъачву гылызбум. Ауаса азаман щарда гІанарнахвитІ. Совет паспорт зму зымгІвагы йшсоветугІам Льуцагы ласдза йгІалгвынгІвитІ.

Ахвчва хІатлаква лхъазы дангІарыдхалра Льуца дгІашвахитІ, кьангъашра гІалылашвитІ,—йараби, хІуысква шпацуш,—хІва дгвыргІвитІ. Льуца дгІвычІвгІвыспІ. ГІвычІвгІвыскІ йхІалыгы лымапІ. Ауи бзипІ.

Акытква рпны уандыр гІважва адыргалын ахвчва рызджъакІ ащхъа йхъыргарныс йджвыквилтІ. Льуца ауат налдасын дгІацапахтІ. «Льуца лыгІвзачваква лымбахынцкІъара йналдаста апщІа дангІатшкІарапшых, лгвы гІамцырахатІ. Зынла анцІра йлылалымхІвас шварагІваракІ лхъвади шабгаз йалнахІватІ, йылмадзадзакІва дгІанарытхытхын, дгІашІанарыстІ. Ауи адуней апны лара лхъа дзамхъвахуата, гвчІагІв лзызчпушгын длымакымакІва зхъи зцІыхъви абамбауа рхъагвыкІ дгІаквхазшва йылбун. Араъа зынгы йылхабзамыз аладзква лыгІвдзамгІвакІ йгІаркІныжжытІ»,—йхІвитІ агІвгІвы.

АпхІвыспа лгвы шаъу, лхъвыцраква шпщІасуа агІвгІвы ауи лгвъаджъраквали лгвыла йылхІвауа ажваквали йгІайырбитІ.

Йфыру йымшвауа, йымгвыгІвбахуаа гъйакІвым. Йымшвауа заджвгы адуней дгъыквым. ЗгвыгІвбари зшвари йрайгІайта зборч зырхъйауа йакІвпІ йфыру. Йгъызыным Льуцагы ари ангІалырцабырг. Ауи лграждан борчка дрызцІабыргпІ. Борчта йлымугы закІы акІвпІ

—йГанхаз ахвча лхчара атахьыпІ, ачымазагІвтара ан-
хара ашІалрысра гьатахьым.

Льуца лгвы йтаз гьГІалдамыхІврызтІ аугІа гІалцы-
мхърагІазарквын. АгІвычІвГІвыс аугІа ркъарула дымч-
хъапІ. Ари ароман шабгу йарыбагъьитІ. Льуца йГІалц-
хърагІаквауа йрыуапІ алыгажв Дауытгьи, акыт совет
апредседатель Къаримгьи, ахІвссаква КІарагьи Фоза-
гьи, акыт абзазагІвчвагьи, Анамыцаква акыт йгьГІата-
мылстІ. Ауат гІатамылскІва асолдат хвчва рчГІвыча
къачІвахра, ачымазагІвтара ахІапчыпква аугІа йрытта
йкъадрьчІвахра, ахвхІатлаква зпны йщГІазлуш рыта-
мамра, ауат заджвгьи йшйымдыруаш уазхъвыцра ата-
хъыпІ. МацІымхума йчпара атахъу! АгІаншараква
рдраматизм йалахІитІ; айсра апхъынцІыгІваква акъауа
ахІауа йалапІ. АугІа тшалырхуа йалагатІ. «Уызлуда?»—
ари азцІгІара джъауап ауымткІва амаль гьамам: азаман
ауи акІвпІ йшаъу.

Льуца аугІа зымГІва шапшым ужвы йлбитІ. Аз-
джьакІ анамыцаква йрчвшвитІ, азаман тшачвыкъар-
чІвахра ргвыгъапІ, закІгьи йалалра гьыртахьым. КІа-
ра лабагьи абар ахвчва найахвра гьууам, «хІунагІва
балахІ глабымгылын», «буыс злам облахъ алабымцІан,
ауатква гьпхІвыспацІасым»,—хІва йпхІа длайситІ.

Анамыцаква йрызпшуагьи, ауат ргІайра йайгвыр-
гъьузгьи гІаншатІ. Совет угІа зпшІагылра атахъыз
афашистГІвацаква гьракІвым — йхІылата йбзауз агъа-
чвагьи йрпшІагылра атахъхатІ.

Апалицаква, аныла-арыла акІынхІараква йГІаркІыл-
схквас абайачва, адезертирква ртурасква йнапІы рыкв-
кІта йГІайырбитІ агІвГІвы. Ауат ртурасква зымГІва
рацкІыс йГІайдахІвтІ Джьгватан Къали. Агвымхаква
ртурасква гІагдахІвуа Джьгватан Къали йгьихъазым:
хІобласть алитератураква зымГІвагьи ауи акІвпІ
йшаъу. Агвымха йтурасы рыцІа йзнахвахауайа? Сара
йшазызбауала, агвымхаква ртурасква рыцІа йзГІарда-
хІвуа ари акІвпІ. Агвымха абзасара ахабза мыгІвхъи-
гитІ. АгІвбзи аугІа шбзазауа апш дбзаситІ: дынхитІ,
дынцІитІ, ййжвлара уыс йхитІ. Агвымха аугІа рхабза
шпитшуаш даштапІ. Ажва ахъазла, ажвыгІв, айсыгІв,
ацІыргІвы ъадзаласы аугІа дырбауа жвбума? Айсра
йпшцІата уагІазкъыгІвкІ айситІ, ауат рыуа заджв дГІа-
рдахтІ. Ауи зымГІвагьи дырдыритІ, зымГІвагьи йыла-
чважвитІ. АжвакІла йхІвата, ажвлара рхабза тшГІал-

зырхІвауа, ауи щачвпыла йасуа рыца днахвахитІ: ауи хІгьамщцатІ, ауи гьцІасым, ауи джьахІщитІ. Афыр-рагы ансимшы йгьІаншум. Ауыгы аугІа рбзазара йгІалхІвитІ. Ауаса ауи аугІа рынасып акІвпІ йззынар-ху. Агвымха йгІалхІвара аугІа зарар рызгІанагитІ. Агвымха йгвымхараква анубара, абзи йбзира рыцагы хвы азучпитІ.

...Абар агоспиталь апны Мащали ГІафари ашІа-шватІ. Мащал дафицерпІ, дхвыта дщІапІ. ГІафари йари рыкІ йацалата тшытракІ йайсытІ. Ауат аквлапІ, аргы йацдырцатІ, часткІгы йацалан. Ауат агІвуджь рылахьгы ацапшхара атахьын, ауаса... ауаса ауат агІвуджь закІылагы йгьапшым. Мащал й-Псадгьыл дацІабыргта йхачІвборч йхитІ, ГІафар афашистка дырлыгхатІ, ауат дырцІыхъващтІыхыгІвхатІ, йангы, йабагы, й-Псадгьылгы агъа йцхаквала йтйытІ. Ауат агІвуджь азаджв ани апшта, азаджв ари апшта йз-цайа? Ауи гІазлыцІ ачІвыйа? Ауат джьауап ритра ахъазла агІвгІвы хъара дгІатхъитІ, ауат рбиографияква гІайхІвитІ.

Мащал йбиография совет чкІвыныргІа рбиография йапшпІ. Айсра апхъала педучилища дгІалган акыт ары-пхъагІвта дынхун. Йан лгвыргъара цІхъва гьамамызтІ. ЙагІахан — арра ддырцатІ. Йан данналдасуаз — «ухъацІаха, сычкІвын: узызцауа ани аби рборч йапш-дзапІ», — лхІватІ. Мащалгы ани аби рборч шнайырдуш дахъитІ. ГІван дырхвытІ. Агоспиталь дщІапІ. Йхвырта чвгьапІ, йнапы шырхырныс ауаштІ. Щарда дрыз-хъвыцитІ Мащал. Йнапы шырхыркІвын дыгъзайсхуа-шым. Данзамайсхра хвыта йымахъа? Мащал Льюца лапш дгІвычІвгІвыспІ. Мащал йтурасы ангІайырбауа агІвгІвы зымгІвагы гьгІайдахІвуам. Йатахьым сиңте-ментализми мелодраматизми ангІаншауагы аъапІ, агІахІвахра алогика анрайшамгы гІаншитІ, Льюца бзи дшибазгы йазхъацІауачвапІ. Ауаса ауи йхІаль хъада-та йалу дара йнахвата йнаубитІ. Мащал й-Псадгьыл, апартия, аугІа дрызцІабыргпІ. Ауи акІвапІ йхъаду!

ГІафар Мащал дйантиподпІ. Мащал айсра апынгы йкъаругы йынцІрагы дырмайгьдзауата дайсызтын, ГІафар айсра штшацІигуш дащтан, йхъа шихчушыз да-зыпшгІун. Мащал ГІафар дикомандирын. Айсра йшпш-цІалуаз ГІафар йкъарабгъара гІацІпштІ, ауаса йкъара-бгъарагы йхъа йгьаквнайыргум — счмазагІвыпІ, аврач-

ква урачважвата саудумрыштхума, — хІва Машал дйхІвалун. Машал дхвхІатлата дпшцІыргатІ, Гафар йъахирхаз гыймдыруазтІ. Гафар йщапІы ныкъвадыкъвата акыт дгІайхтІ. Машал дырщын снапІыла дыцІасцІахтІ, — йхІватІ. Абар ауат ужвы хІадагІвача йашІашвахтІ. Машал Гафар йхабар закІгьи гъалидыргІум. ЙынбжъагІв дйайгвыргъытІ, тІакІв дкъарабгъа-зтынгьи дайсытІ, абар йщапІгьи гІархвытІ, — йхІвитІ. Ауаса Гафар йщапІы ъагІархвыз йгвы йгъасуам. Йас гъакІвымта—дайгвыргъытІ. Машал,—араѡа врач бзи аѡапІ, ущапІы дхІырбапІ, — анихІвара Гафар, — «уакъвыцІх ауи. Йалуашыз алтІ. ЙсызхъуштІ арыгьи. Йара шквыр счпнтІ ауаса сѡагІашаквхазгьи. ЩапІуагІвырльын ауи: айсра амца сгІалнагатІ», — йхІвитІ. Щта, Гафар дгІарымхвызарквын дгІарщнысгьи аурын. УщапІы чІвагІвамызтынгьи убзаза йауаштІ. Алагаква ракІвапІ зхъа алазцІауа: Гафар дыгълагам. Гафар йфилософия ари акІвапІ йшаѡу. Гафар йполитика деградация ацІгІвадза йымгІвайситІ—аугІа нагІлат зархуа, агъа йацкІыс йрчвымгъу, рчвапсаква зчвыкІъаызуа аполицаква дрыланагитІ. Гафар дпсихнадзыкІа дтыртыруамца йгуштІ. Дшбзу дшпсхъаз гъгІайгвынгІвуам. Апартизанква рхы даганадзыкІара дкІаызуамцара йгуш йгуштІ.

Гафар насыпкІгьи гыймам. Йгьи йгыйауашым: аугІа рынасып йзабапкІыз насып гыйаууам.

Ауи акІвпІта, Машали Гафари рбзазара афилософияква гъапшым. РымгІваквагьи гъапшым. Гафар анамыцаква дырзынхузтын, Машал ауат хІауакІ рыцтайгарнысгьи гытахъым.

Джыгватан Къали хъара дгІалагитІта Машал йпатриотизм «абиография» гІайхІвитІ (ауырачвахарнысгын ауыпІ ауи). Машал йпатриотизмра ащайдза цІолапІ, аистория хъарата йалалитІ. Абар ауи ахабар.

Машал йан,—саба ХІатІахвгьи схъацІа НыхІвгьи, саргьи Совет власть ахъазла йхІхаз спа насыпта йгІайпыралхтІ,—лхІвитІ. Ужвы агІвгІвы ауат социализм ахъазла уыста йырхаз гІайхІвахра атахъыпІ. Машал дъаштІаз агоспиталь йан Маридат дйызгІайтІ. Данцахуаз агІан Машалгьи Цветковгьи (агоспиталь даунашвачпагІвпІ) Маридат сасра йлызцарныс ддыргвыгъатІ. Ддыргвыгъан йцатІ. Ауаса йѡацаз Маридат дгырмаутІ. «Астаница чІвыуара дцатІ. Лаща дщхатІ», —

рхІватІ агвладча. Цветков йджъайщан, — астаніцагы абазабазума? — хІва дазцігІатІ. «Момо», — йхІватІ Машал, — дурышващапІ. Ауй турых амапІ».

Ари аэпизод хІызгІаквашІасуа ари акІвпІ. Машал йгІагвалашвахрагы, ари аэпизодгы райшата афольклор аэстетика йгІалшвтІ. ХІугІа рхабархІвара хабза амапІ. Ари апш уыскІ гІаншан, ари апш хъацІаба-лахІкІ даъан, — йхІвитІ ахабар гІаджвыквызцІауа. ЙамгІанхабарйа ауи, йымгІанхъацІазйа ауи? — хІва йаназцігІара, — уацІыхъван зны йшвасхІвхпІ, — йхІвитІ. ЙатайыхІвахыркъвын йрайхІвитІ. Йара ауи акІвапІ хІуыжвгІанчІви гІвгІвгы йшичпауа. Ауаса ауи йхабар рыцІа цІабыргщарда алапІ.

Машал йгІагвалашвахра ароман йаларгылу хабарпІ (аурышвла «вставная новелла», — хІва йапхытІ). Ауй йапшу ахабарква Алагъ Кавказ ароманква йрхцІарапІ, ртипология йадамыгъапІ. Ароман агІаншара заманта йгІацІанакІуа дырдура, атипизация аплацдарм дрытыбгІара ахъазла хабар щарда аларцітІ. Ауат ахабарква йанакърыкъъам асхъан ароман агвацпа надзара йацхърыгІитІ, йанакърыкъъу — йазарархитІ. «Ламбагвыргы» хабар ауы ащардащапІ.

ЙамгІанхабарйа, щта, Машал йгІайхІвауа? Абар ауи. ХІатІахви акыт рахІи ХІатІахв йпхІвыс лыхъазла йапшлахын ХІатІахв ахІгы дишвхІакІван хІаджъратта дджвыквылхтІ. Согъвым дагатІ, Астомбыльгы дцатІ. Арахъ йгІанхаз йпхІвыс Къаращаш дхІатлан. АхІ Къаращаш па длаууазтын лпа дшищуаш, пхІа длаууазтын лпхІа адзы дшайтуашла ныха йхІватІ. ПхІа длаутІ. АхІ йныха гыымжъатІ: асаби адзы дайтІ. Урышв лыгажвкІ пслачва шикІуаз адзы йгІанагуаз асаби даниба дгІамиххтІ. ХІатІахв йтгІачви йышти гІайгвалашван мадза-мадза йпны дгІайхтІ. Дъадзаъамыз йгІаншаз ауысква рхабар ахІ йтшанхча йхІвахтІ. (Ауй атшанхчагы ХІатІахвгы асаби адзы дшгІамырххыз гыырдырам). ХІатІахв йща шихахуашызла ныха йхІватІ. ЙхІваз йырцІабыргхтІ: ахІгы дищытІ, йпхІвысгы днайахвын Апсны дцахтІ. Ауаъагы дтыцІхын Атрыкв йпныла дахъысхтІ. Къаращаш ауаъа дпсытІ. (лсаби адзы дшамхъватшыз лымдыруата адуней лхІваджьтІ).

ХІатІахв йхъазы дангІанха Кавказ дгІайхын аурышв станица апны чрынта далагатІ. МышкІы адзы йахъватшыз урышв лыгажвкІ дгІамиххтІ. ДгІамиххын йпны

дигахтІ. Йыбата йганхаз алыгажв йсабиква дара дра-
пшымакІва (рыца дгІвиквата) пхІвыспа хвыцкІ дрылан.
Ауи ахІ адзы йайтта аурышв йгІамиххыз ХІатІахв йп-
хІа лакІвта дгІацІцІтІ. Аурышвква Мария-хІва йлып-
хьун, лаба Маридат-хІва йлыхьицІахтІ. Ауи лакІвпІ
Машал йан.

Ауи акІвапІ Маридат лурышвайщчваква ъагІайыз.

ЙпхІа днайахвын ХІатІахв Апсны дцахтІ. ХІатІахв
дажвытІ, йпхІа дхІаджъратхатІ. ХъацІа чгІвычала
дгІвычата, дшпхІвыспугьи заджвгьи йымдыруата Ма-
ридат ахІчва аквтІухъа йтазцауа ахІаджъратква дры-
лапІ. Ареволюционерква ахІаджъратква щарда йрыды-
ихалтІ, ргвып революция гвыпта йрчпатІ. Ауат арево-
люция йзабакІтІ. АхІаджъратква ртшдырра революция
тшдыррахаара зызбзиру апсыуа революционерква ра-
кІвпІ.

Маридат НыхІв дйыцатІ. НыхІв йани йаби рымгІва
йраутІ: Балахонов йыр далата дайсытІ, ареволюция
йхчатІ.

Машал йабаду, йаба, йан рреволюция традиция ам-
гІва йраутІ — Совет Ры дафицерхатІ. Ауи акІвпІта,
агІвгІвы агІвычІвгІвыс йтшдырра йсоциал биография
йгІалищтитІ. Ауи закІгьи гьузазыхІвушым, ауаса схе-
мата йчпа йгъауашым: абзазара датша мгІвагьи ады-
ритІ. (Машал йгІагвалашвахра ари аъара ажва захІыр-
газ йхІхІваз гІахІырцІабыргхныс акІвпІ. Машал йхабар
йапшкву ахабарква швабыжта йанауырахара тІакІв-
гьи йкъычІрахитІ, ароман акомпозициягьи йазарархитІ.
Датшагьи закІы. Ари ахабар злащаквгылу афольклор
эстетика акІвпІ, агІвычІвгІвыс йтурасы злагІарбугьи
афольклор аконцепция акІвпІ; араъа ахІаджъратрагьи,
ащахахрагьи, хІадагІвача ашІашвахрагьи аъапІ; абзи
дбзидздзапІ, агвымха дгвымхадзапІ; арыцхІа дпш-
дзапІ, дтлахвапІ, ахІ — ала дагІвызапІ, азальымква
дырзальымхпІ. Ахабар шабгу афольклор йзлапшым за-
кІзаджвыкІ акІвпІ: ароман алексика деталь тамамли,
штрих гврыхвали йбайапІ).

Анамыца йлухъара йахъагылыз аполицаквагьи, аны-
ла-арыла йгІакІылсыз абайаквагьи агІвгІвы йзлагІайы-
рбауа рсоциал биография акІвапІ. Рхъа атагІаштІы-
рххтІ Шжуро йыр йрылаз Къамбот, асудагъар йпа Ба-
лам, тшгварта змаз абайа йпа Зубер. АгІвгІвы, — кІы-
ли-кІыпщ» — хІва ауат рсоциал биография гІащакв-
йыргылхитІ. Агвып йрхъадахара згвыгьу Зубер йаба

Джъангъари агІмыстадзаква дрыуан, «ауаса байара дута йымазгъи гъаъамызтІ». Джъангъари дапхъахъан, апаштахІ йыр дрылата къвырльыкъвъ йхатІ, прапорщикта дглахъынхІвыхтІ, тшырхІара далагатІ, ауаса тшщарда гъйымкІуазтІ — тшангІважвакІ нкъвицун. Ауаса йтшква тшбзийын, ауат ар йдирыхвгІун. Джъангъари аурышв-япон айсра далан, гІвджъуармедалькІгъи глайыквнадыргатІ. Афевраль революция, уацІыхъван Октябрь революция гІаншатІ. Йкыт дгІайхтІ. Йынасын зымгІва йыквырхызшва йылахъ аквырщшы дныкъвун. Аграждан айсра анакІвшуз асхъан Джъангъари Косякин йбанда дрылан. Абанда амцІырцатІ, йаргъи дыркІытІ. Ауищтара Джъангъари акыт дыгыгІатамылхтІ, йъахир шцаз заджвгъи йгъйымдыруазтІ. Йпа Зубер анамыцаква дрыцта акыт дгІаталхтІ.

Арыгъи хабарпІ. Арыгъи гІагвалашвахрапІ. Қъарим Зубер данибара арат зымгІва гІайгвалашвахитІ. Анаъа Мащал йгІагвалашвахра алан, араъа Қъарим йгІагвалашвахра алапІ. Араъагъи анаъагъи гІамалькІ акІвпІ агІвгІвы йгІайрысабапуа. АгІвхабаркІ злаквымшвауа закІы акІвпІ: Мащал йагІаз (йан йгІайалхІвыыз) акІвпІ йгІайхІвахуа, Қъарим йыла йыцІсыз акІвпІ. Мащал йхІвауа хабаркІ шгІахІайхІвуашыз апш йгІахІайхІвитІ, Қъарим йхІвауа йара йбаз акІвпІта «ахабарра» рыцІа тшцІанакІитІ, рыцІа реализм пкъы йтагылитІ. Ага ауаса йаъазтынгъи араъагъи агІвгІвы абзазари агІаншаракви реализмла йгІайырбарныс йчвыбаргвпІта, адедеktiv гІвыраква ргІамальква «гІацІырхърагІауа» далагитІ. Адедеktiv жанр агІамальква агІаншара дрыласитІ, ауаса ацІабырг гьдрыцІолум. Афольклор атрадициягъи «ауыс гІаланацІата» гІацІцІуаштІ араъагъи. Афольклор атрадиция гьгвымхам, ауи бзипІ. ЙбзипІ йара афольклор апны. Йара афольклор асистема апны. Ауаса реализм типизация апны эффектта йаму мачІпІ. Ари хІвара атахъыпІ. Йауа ухІварыквын, ари «ахыгІа» Алагъь Кавказ алитератураква зымгІвагъи йрхыгІапІ.

Қъарим йгІагвалашвахра — гІагвалашвахра ауырапІ (йауырачвапІ!), «джъащахъва» щардагъи алапІ. Абар Джъангъари ареволюция амщтахъ акыт дгІайхтІ. Қъарим ауи данишІашвара, — «угІай тшумырпагъауата ареволюция уацхърыгІа», — йхІвитІ Қъарим. ДалагитІта, Балахонов йыр урылалхІва Джъангъари агитация дйызгІаситІ. «АгІмыстадзаква йгІарылцІыыз» Джъангъари «тшумырпагъакІва» дауазма, Балахонов йыр дрылалра

гъиуам. Ианимура — Къарим йыгІвзачвагы найахвитІ, Джъангыари йтшква йгычитІта Балахонов дйызцитІ. АхІгы — йшвхъмаштылызтын — Косякин йбанда дры-
лалхитІ. Заман бзидэдза бжысын арат агІвхъачва зны
йаташІашвахтІ. Балахонов йыр Къарим ПашинскІа пшы-
хвра (разведка) дгІарщтитІ. Араъа йымдырдзакІва
Джъангыари дишІашватІ. ДишІашватІ, йначважва-гІа-
чважвумца Джъангыари Косякин йбанда шгвымху гІай-
гвынгІвыта, ауат йгвы рыдымгылхуа дгІарылцІхта Къа-
рим йайхІвитІ. ЙхъаййырцІитІ. Къаримгы тшытракІгы
днахъвыщгІахъвыцитІ, Джъангыаригы тІакІв днайыр-
хъвыхгІайырхъвыхитІта йхъайцІитІ. «Уызлу Балахонов
йыр рпны снайырквын снарахвырма?» — йхІвитІ Джъа-
нгыари. АгІвгІвы йхІвауа йазхъауцІаркІвын Къарим
сабичкІвынкІ дйапшпІ, йаухІвлакІгы хъайцІитІ, май-
рачкІвынта дгІауырлагагы ауитІ. Абар ауыс шакІв-
шауа. Къарим йуысквагы йхан днаквсгІаквсуа Пашин-
скІа аурам дбжъапІ. ЙжвгІвахъа заджвы йнапІы гІа-
квицІатІ. ДгІацапшызтын — Джъангыари дгылапІ.
«Уымшван, Къарим, — йхІвитІ Джъангыари, — йыгъс-
хІвушым». УадыргІвана... УадыргІвана ароман шІчІва-
ра дукІ гІалзыгІвгІара атахъыпІ — йсызшвыргІва. «Ус-
чвымшван, Къарим», — йхІвитІ Джъангыари. «АчІвыйа
сзучвшуш?» — йхІвитІ Къарим.

«— Уымшвузтынгы, атшква рыхъазла усчвпхашитІ,
— йхІватІ Джъангыари, ачважвара ауыра тшгІазичпа-
уа. — Къвыргъанла ныха узысхІвапІ ушатнысымцІуа.
ХъацІарата йучпатІ — ахъацІара ахъазла ща гырхах-
уам. Сара сакІвпІ ччахъвата йкъванчахаз: усщныс су-
зыцІкъватІ, гвыцкъала ушгІасыдгылыз шыздыруазгы.
(Араъа Джъангыари дызлачважвауа Къарим Балахонов
йпшы унайхІва Джъангыари данйыдгыл акІвпІ—ТІ. В.)
Ашансызра сайгІайтІ йсхабзадзамкІва. «Узайкъангыаш-
уаш думауазтын, ухъылпа рчІвата уайкъангыаш», —
рхІвитІ, сара ахъылпа ныжъхта уаргы сгыуызмдзыр-
гІвытІ. ШайтанрапІ къангыашагІвта йскІыз. Уара йуды-
рузапІ ауищтара суыс шакІвшаз. АлахІ ауи ауахъ
зымгІва гІатуйырданда, стшквагы рыласцІатІ, льяжъа
змамыз ахъачвакввагы хъсырчІватІ. ХІызланагаз рпны
щарда збатІ, щардагы срызхъвыщхтІ. Ауат ужвы йын-
шуш аныншара, абыхъв квтІагъъла йайхсуа йыргІвыза-
хатІ. ЩардагІвы райшата йрхІвитІ:

«ЙгІатыгІврыз адзы щтахъла йгъузацарпахуашым». ЙырдахитІ. Саргы ауи акІвпІ йсчпаз. Йшубауа апшта

абараа сгІатахатІ. ЙшГІарыквптшуа рдыритІта йырба-
лакІ рчпитІ: йГІапкІитІ. Ауи акІвпІ, уанызба сызгвыр-
гъяз: кІара уылшадзахуазтын, кърарла суыдгылитІ,
угГІасрыпхашарым, араа сгІанумжъын. Упсырта сп-
сыртапІ. Сара сапш афицар щардагІв ареволюцияла
йшахъысхыз здыритІ. Ужвыгы агІагырта змаухуа ща-
рдагІвдзапІ. Йунашва згІатІ уара йыззухІваз Балахон-
гы», — йХІвитІ Джъангыари.

Къарим тшытракІгы Джъангыари йгыызхъайцІум.
«Саргы сырчвГІардахтІ», — йХІвитІ Къарим. «УГІва-
щатІ», — йХІвитІ Джъангыари. Къарим Джъангыари дйы-
рхъвыхуазтын щта? ДйырхъвыхитІ, — йХІвитІ агІвГІвы.
Ауаса ауи «йырхъвыхра» ауи аъара «къдзыра» гъацІа-
мта йазхъауцІарныс баргвчвапІ. АГІвычІвГІвыс йХІва-
уи йчпауи психология щайдза багъа гырымам.

Йнас-йГІасыргыи Къарим Джъангыари Балахонов йыр-
рпны дйыцйырцарныс йщаквйыргылтІ. ЗджъакІ ртшква
ргычын агІвыджъгыи Балахонов йыр йрызцахтІ. Йрыз-
цахын... «ЙгыцІайымкІытІ (Джъангыари—ГІ. В.) закІ-
гыи аштаб апны, — йХІвитІ Къарим. — Саргы йгыцІа-
сымкІытІ. «Революционерта дГІадритІ» — гъсымХІватІ
акІвмызтын, адуней бзирата йыкву йара йылата (!) ра-
схІвтІ. ЙХІызхъарцІатІ. Йара йызхъарымцІазтынгыи,
ГІвычІвГІвысчвала йГІаспшын сара йсызхъарцІатІ».

Ароман зГІвызгыи йахърыкъъараква йгвы рызГІвах-
та гІацІуашын, Къарим йымцквва аштаб асакъра гІа-
пшІайыргылтІ. Джъангыари абджъар гыырымттІ. Дды-
рхъвыхитІ. ХъпшылыгІвтагыи Къарим далырхтІ. (Ары-
гыи мцыпІ: Джъангыари йызхъарымцІузтын, ауи дрыз-
гІаздыз, «революционерта дГІадритІ» акІвымкІва зым-
ГІвалагыи дзыртшхъваз Къарим йшпайызхъарцІауа,
дшпайдрыхчауа?). Джъангыари дырдахтІ. ЙшГІацІІ-
хызла, Джъангыари Косякин йбанда дырразведчикын.
ХачІвборчта йыхъва йГІаквырцІаз анырхъйа дам-
швтхтІ. Балахонов йыргыи руыс рпсахра атахъхатІ: Не-
винка йагвыквсуашын ПашинскІа йагвыквстІ. Ауи
акІвапІ Къарим йымц «бзирата» Балахонов йыр йрыз-
ГІанагыз. Автор уйыздзыргІврыквын, Къарим йреволю-
ция тшдырра дупІ, ареволюция дасолдатпІ. ЙшГІацІІ-
уала—закІгыи дгъашІысым. Дызлу ар рштабгыи гывы-
бзыгъачвам. Джъангыари закІгыи йыквымшвауа ауаса
далшт йауазма—аГІвГІвы ауи Къарим дйырхвитта
дГІаййыркІыхитІ.

Къарим йГІагвалашвахра ари аъара ажва захІыргаз

апхьагІв йгІайгвныгІвхьазапІ. Йапхьахауата, ари ахабаргьи, Мащал йгІагвалашвахра йапшта, йдучвапІ. Йара ахъазгьи — йшатахъу апшта йуыгІврыквын — хабаргІвракІ надзитІ. Райшата йхІвара атахъыпІ: Мащал йгІагвалашвахрагьи Қъарим йгІагвалашвахрагьи ароман атема закІылагьи йгьацхърагІум. Ароман атема айсра акІвпІ. АхІаджъратрагьи ауи йгьатемам, аграждан айсрагьи — ароман афыр ауи даламызтын — уыс гьазнамам, ахІапса йтаркІызгьи ауи дгьацрахІвам. Арат зымгІвагьи закІ-гІвба штрихла йгІарба йауаштІ йатахъызтын. ЙгІвбахуата, агІвгІвы ауыс тамамта йымдыруа, агІаншара асхемагІваца анидыруа, ареализм ата-ра романтизмкІ гІамгылкІва амаль гьамам.

АгІагвалашвахраква хабарта ароман йалакву гьымхата йгІвума? Момо, бзита йгІвыпІ... йара ахабар ажапрла уадгылырквын. КІыдата, хабарта йгІацІуштырквын — йгІальаматхарын. БалахІта, аэкспрессия ду алата йгІвыпІ, ажва ахъазла, Қъарими Джъангъарии атшква штырдаз, ауат Қъвыршола йшымгІвайсуаз. Автор дшзыгІвуа, къару ду шйыму хъаудрцІитІ арат йраишу аэпизодква. ЙцІыхъвахуата, Джъгватан Қъали йроман йгьахъазым хІгІазквчважваквас ахабарква йраишта хабар злу ароманква: Алагъь Кавказ ароманква рпны ауат ахабарква уъаршІамшвауа мачІдзапІ...

...Льуца, йшхІхІвас апшта, уагІа щарда дрыцбзаситІ. АпхІвыспа лтурасы апшдзара рыцІагьи йгІалйыркІ-кІгІара ахъазла агІвгІвы агьымхаква ртурасква гІайырбитІ. Ауат рцІапІара анубара Льуца йлапшкву хІсовег уагІаква рыцкъара, абазаква рхІваща, напІыла йукІитІ. Анамыца йлурбзагІвчва дрыуапІ Қъамботгьи. Ауи йтурасы швабыж бзита йзыгІарбатІ Джъгватан Қъали. Қъамбот Шкуро йыр дрылан. Аколхозква аналарцІу авласть зарар азихатІ. ДыркІын ахІапса дтадырчІватІ. ГІыквырцІаз йган дгІайхтІ. Йгвыжв гІатахатІ, ауаса «йзаман» гІадзанадзыкІва тшгьгІацІимырпштІ. ЛьуцаргІа агвъаджъыгІва йалата ахвчва анкъарчІвахуаз «дгІаншахтІ» Қъамбот. Ауи агоспиталь заджвгьи дгьа-ъахымдзищан хІапчыпквкІ йыдикІылныс дгІайтІ. Дгьа-гІайыз ЛьуцаргІагьи ачымазагІвквагьи аъаркІвапІ. АгІвгІвы ъазата йгІахъититІ Қъамбот йтурасы. Анамыцаква гьгІамистІ, зуыс хъахъхуш гьидырам Қъамбот. Ауи акІвапІ агоспиталь дангІай йгвы йту райша йзйымхІвауа, хІварла дызчважвауа. Льуца агоспиталь ахІапчыпква аугІа йшрылтуа (ауат йкъадылрычІвахуа-

шын) анибара Къабот дгвыжвкиті, ауаса тшищхуа тІакІвгьи йцІайкІра йтахъпІта йгвы йтугьи райша йгьихІвум.

— «Шваба йырхІаз млыквума ари йшвшауа, бзи?—йхІван Къамбот Льюца дгІалщыхІалтІ.

Льюца зныкІдза лгвы лыцІпсстІан джъауапдъата алыгажв дипшгІвацитІ. УадыргІвана йшаъазлакІгьи закІ лхІварныс тшгІазылчпазтІхІва, алыгажв датапи-къбахтІ:

— ЙанагІахара швара швпны йнамдзауата шагІв данайауаштІ, бзи. АйшысрапІ.

— АчІвыйа ауаса зухІвауа, дада? ЙакІвымта йхІч-пума?

— Ауи акІвпІ йшаъу. Швуыс злам швхитІ.

— ЙшпакІву йшалам, дада? ХІагъа йхІвынчІар-квын рыцІа йагъьума?

— Дабоу «хІагъа» ззыбхІвауа? Была данабара, йб-хІвапІ, бзи,—хІва алыгажв йхІварбызшва рыцІагьи йрыцІолитІ.

— Агъа араъа дгІамдзушзарквын аугІа йырдыррын, ауи апш гвжважвагІвагьи гьГІанымшарызтІ.

— ГвжважвагІва гІазлалыз дахъысызтын, йГІанхаз-гьи хІугІапІ. ДжькІа зфаз дзы йыжвхитІ. ХІара хІта хІтахпІ.

— Щта, хІаргьи хІугІа ракІвпІ йызхІтуа. Ауат йры-мазтын, йанхІтахъхара йхІлаухуаштІ.

— Сара ауи аъара бгІасмабафын,—хІва йхІвауа дгъахъысуам Къамбот. — Йатахъхузтын — авласт ба-йапІ. ЙашІашврыс-хІва швасхІвитІ».

Къамбот тшангІахъитІдзуш азаман гьГІамдзастІ. Ауаса ауи азаман азпшра гызычхІумта хъвлапны агос-питаль датагІадзахитІ. Ужвы рыцІа тширычвгъауа да-лагитІ, йхІваргьи тшарызхитІ. «ЙшгІаквацІыжвгауа збапІ ужвы. ЙхІызгІайуагьи угІапІ, бзазара ртахъпІ»,—хІва дцІритІ Къамбот. ЙхІызгІайуа гьсасым, ауат хІара йхІагъапІ, ауат упа дызщыз ракІвпІ,—анырхІва-рагьи Къамбот закІгьи дгъакІуам, йуацІа абГІара гІа-ттІауа йалагитІ. Ауи аъара совет власть йчвымыгьпІта, Къамбот пхашарагьи, напaгьи, ъадабгьи, намысгьи гьйымахым, ауи аъара длахан йпа дызщыз анамыцаква ймыркъванчауата агъа дгІазгвыквсыз йкъраль йркъван-читІ. «Спа уайсыхІва атІуп йызтта агъа дилшІазыргы-лыз ракІвпІ дгІазщыз»,—хІва Льюца длыквчІвагІгитІ Къамбот.

АгІвГІвы йара ари ахІа йымхІвазаргъи Къамбот йту-
расы цІолата йГІайырбатІ хІХІварын. Адуней ахъахъ
заджвгъи дыгъйымбасзапІ Къамбот йацкІыс напа змам
гІвычІвГІвыс. Йнапа хІапчыпла йтйытІ. Йпа йщхазгъи
дгъичІвыуам. АгІвГІвы Къамбот йапшкву рыцагъи йш-
напантшахауа йыла аквйымхуата йырхъвыхитІ. Къам-
бот ужвыгъи дшвауаркІвитІ. ДангвыжвкІ йГІайымхъ-
швтыз дацІархІахын,—«швгъсымбатІ сыгъшвымбатІ»,—
йхІвитІ. Ауаса агоспиталь ахІапчыпква ъащтІаз гІай-
йырдыртІ.

Анамыцаква рщапІы гылызшва йанибара Къамбот
йыла кІылцІитІ. Къамбот дгІвычІвГІвысшваГІвыпІ, ауа-
са йкъарабгъара ахъа гыгІащтІнайрыхуам: дхъацІаба-
лахІта тшичпитІ. «ХІабабапІ, уара совет шайтани са-
ри!» — хІва агоспиталь атшгвыхв дйквцІритІ. Абыхъв-
ква гІашІзырбагата амГІваква хъвызкІылуа апартизан-
ква анибара—«швыр йрзымкІыз анамыцаква абыхъв йа-
швыркІыхуаштІ гъакІвымма»,—хІва лакъырды йчпитІ.
Адзы згвылчІваз.. ачкІвын йхъпшуаз аврач Вера Пав-
ловни Льюци найырхъитІ, — йпсыз дыгъГІадыргылхуам,
гвнахІпІ, — йхІвитІта. АчкІвын дгъымпсытІ, Вера Пав-
ловни Льюци рдырра дГІанаргылхтІ. «Афырква гьпсуам,
дада», — лхІвитІ Льюца. Ауди лажваква символ магІны
цІола гІарныцІитІ.

Къамбот анамыцаква агІайуа дайгвыргъытІ. Йыцу
ашвагалагъи гвыргъытІ. Совет власть йрыквнахыз
рбайара, раГІмыстара, амахъарыхъвара раухныс йгвы-
гъитІ. Сквшпхъадзарала йкъарчІвахуаз ргвыжв дзхІвын-
чІвыта йГІатыгІвритІ. Совет дамыгъа зкву зымГІвагъи
йдрыгІапкІитІ. «Зубер шайтан зГІва гІазхъалыз йапш-
та аныла-арыла днапшыгІапштІ, уадыргІвана атдзы
анашылырта йамаз ахІахъвчвымла хІГІа дхъаххылын
анашылырта агІвдызхъакІлагъи йкІыдыз акытсовет
ахъыз этаГІвыз арамаква гІакІыдживжвумца къазу
йГІауищтГІ. Ауат рчІвыцаква рхчІбжъы дГІалцІыргІатІ:

— ЙнахъапІ ари авласт сщата йажвыз.. ШвтшкІа-
рыцІх араба!»

Зубер акыт асовет власть адамыгъаква зымГІва йры-
хъвашитІ, йсачитІ, йжвжитІ. «Зубер рыцагъи дала-
шытІ. Ауди атдзы йашІачпаз аверандачкІвын ащъала
дхъапшылын алаква йГІадрыхІаз цгвыта дкІыдххылтІ.
Ласдза аверанда йаквыз акъанджъаль дамцІастІ, йща-
пква аблыын йашІайыргылуамца дхъыпхыпын гвла

ауахъ тшхъайыршвылтІ. ҚъанджъалцІыхъвума, чІвымыгъхъума закІы йакІын йчухІа гльафей айква ащамхъата ашІнарыгъагъатІ. Ауыгъи йыла йгІацІамылуата акъанджъал йрыхІвачвауа дыгІвын атдзы ахъыкв йхвынгылаз абаракъ Қъапщ ахва дамцІастІ. Ауи йшттахъыз апш майрата йызгІалымжвауата... дацрыхътІ. ЙцІыхъвахауата, ахва шІчІван йаргъи эквла акъанджъал дгІаквшватІ. Дбахамахауамцара агІылахІва дгІагылхын абаракъ ахва йгІахъихтІ. Ахва щамхъала гІвбата йагІвичІван аурамхъала йыржвыутІ.

Зубер... йазырпшІыта йымаз асхъа йхъахъла йштІихтІ.

— Ари швапшы, джъамгІат! — хІва дгІахІвхІватІ Зубер акыт йыцІайкІын, асхъагъи йнапІы йыцІагвычІата йыркашвауа. — Йызласыму снапІы аблитІ. Ари джъахІанаммцапІ! Ари сткъвым аблытІ, дин-исльам абылтІ, хІбзазара лгъачІта йахъыстІ! Ауаса сара щахахыгІвта анчва сгІанижътІ! Сара йскъазухатІ! Щарда сазпшытІ ари асахІат!

Зубер йпыцкв аквирыбагъъауа асхъа дахъын гІвбата йагІвижватІ, йатагІвижвахтІ, йгвы гъазымчІватІ. ЦкІыцкІ йжвжван дагърагылхтІ...

— Ма, ари утдзы йахъаргыл,—йхІван абаракъ Қъарим йахъыла йгІауишттІ, ауаса ауи йчвыхъарата йкІашватІ».

АгІвгІвы Қъамботи Зубери йрапшкву ртурасква ангІайырбауа асхъан тІакІв йахъирыкъъарнысгъи дыгъшвум. Быжъны йахърыкъъатагъи ауат руацІа аквайчІвара гІазырбуш ажва гъуаурым. Зубер абаракъ анйыжвжва ауахъ Қъамботгъи, Баламгъи Зубергъи гъымчвтІ. Зубер «йща шихахуашыз» лихуан, анахъанатгъи йыцгъызуан. Акытсовет астоль йаквпсаз аквпса къапщгъи дырыбылтІ Зубер — къапщыта йауу зымгІвагъи хІбаракъ ачва рымапІ, Зубер йыла кІылырхитІ.

Джъгватан Қъали йперсонажкв дасу йхІалъ шгІайырбуш даштапІ, ауат совет власть йзагъахаз цІолата йгІахъитІра йтахъыпІ. Зубер дгвырбайанлагапІ, йхъа балахІта йбахитІ, зымгІва дырхъадахара йтахъыпІ; Қъамбот дкъвышпІ, дчвалатшычпагІвпІ, йыбыз ашвира гІахътІтІитІ; Балам ауи аъара «аполитика» дгъащтам, ауаса йкІапІикІа зджъарагъи йгъирыдзуашым. Ауат даргъи бзи йгъабабум. (Ауат швагалапІ, ашвагала ацыпІ, ауаса руыс анхІатлахара рыцІа йкъарусызу рфахитІ.

Василь Быков тамамта «Швагала»—хІва йрыхьцІатІ арат йрапшкву). АхІапчып амаркІитІта йайситІ. Дасу дгІазлыцІызгьи гІаргвалашвахтІ. Азаджв,—са сарІмыстапІ,—йхІвитІ, азаджвгьи,—са ахІчва сгІарылцІтІ,—йхІвитІ. ЙагІмыстам дыгьрачваршум.

Зубергьи, Къамботгьи, Баламгьи «рымлыкв» рыдыр-кІылхра йагІата йрпхьадзан аткванла йгІалагатІ. Балам аткван йара йчІвыта йпхьадзитІ, заджвгьи йыца-гІвишара гытахъым. Балам йаба дсудагьарын, йаргьи айсра апхъала тквантеста дынхун. Ревизия данырча ахча йыгхатІ, ауи ахча атроцкистка уаларцхърагІатІ рхІван жвасквша йыквырцІатІ. Ауи акІвапІ Балам аткван йара йчІвыта йзипхьадзауа.

Зубери Къамботи рыхъазла Балам Совет власть «джьа знарбаз» дрыуапІ, ауаса йаъазтынгьи ауи дыгь-гІамстам. ДанагІмыстамзара ауат тшырцичпара гьата-хъым. Ужвы дасузлакІгьи йтара дтагылхра атахъыпІ.

Ашвагала гвып абазара ахъвшва амгІа ркІыхра ртахъызтІхІва рхъа ахы йацІаркІра гьыртахъым. Ауат унашва рчпуштІ. Апартизанква датша зджъакІ райсыр-гІатІ! Абар Зубери Балами шайчважвауа. Азаджв йгвы йту азаджв йчвыцІайкІитІ. Зубер йхІвушыз йшІа йгь-гІатимштхІтІ: «Момо, зпыцква багъу заджв йакІвпІ: ауаса тшгьгІауитуашым. НкъвакьвагІвта дгІасзалуаш-ма, момкІва дкІапІикІалактагІвацума? ХІапшыпІ йч-хІара ъанадзауа»... — «ХІпхьцІаква апшын уаргьи сар-гьи, йгьапшызлуштІ. ХІабачва рбазара амгІва хІара йхІкІыхтІ. Ужвы ауи хІара йхьынхІырхІвуаштІ. Ауаса йанаъазара, чва зхъам амахІкІра гьхІквнагам. Уаста муртазакъ гвып адкІыл. Ауат уырхъадахуштІ уара. Йу-гвынгІвыма?»

«Уара йумагІынхушйа? Ауи апш лагара гьаъам. Схъагьи апартизанква йыркъашаната йсчпапІта уара усхчапІ. Ауи гьумаухтІ. Уара угІазрыз адзы сара сгІа-хъыпІатІ...» — хІва Балам гвыла Зубер дарыкІыгун, дйабафуан. Ауаса ауатква зымгІва йзырхІваз гІахьы-тІыхтІ:

— Уара уапшта саргьи саба йыцта сырцахуаштІ. Ауи акІвымкІва датша уыскІгьи нкъвсцара гьсмура-дым».

Ргвы закІыпІ, ршІа йадырхІвауа датшапІ. Зубер Балам йхІвауа «дадгылитІ». ЙауыпІ,—йхІвитІ,—сбза-зага гІагІвнашвцІата йшвтахъу швчпах. Баламгьи ауи аъара «дыгькьыргъышхуам» — «йткван» абжа Зубер

йыйтитІ. Руысква ауаса йъаквшваз ахъазла чаражвра рчпатІ.

Къамбот, Балам, Зубер рмораль деградация глау-гвынГвра ахъазла ари ачаражвра магІын ду амапІ. АугІа рагъа йпшІагылата рща кларчвитІ (ари азаман ацкІыс заман хІатла гъаъамызтІ хІкъраль атурых апны), БаламыргІа чаражвра рчпитІ. Арызкъы айшва ацІахънатшитІ, аркъа дзыта йыгІвитІ. Ансимшгъи айс-ра заджв даладзитІ, ансимшгъи сабикІ йыбата дгІан-хитІ, дара чаражвра рчпитІ. Абазаква рыгвла дджъаба-уата дара хъвмарра гырчпум. Ауаса «абаламква» аугІа рхабзагъи щачвыла йацІаситІ (урыздыргІвры-квын—ахабза къалата йацІагыла тшырчпитІ).

Апсчва глазхъапахъаз (ахвымбырцІакІѡа анпсуаш дама глашІалитІ,—рхІвитІ хІугІа) агвып рчаражвра апны датшагъи заджв дгІаншитІ. Ауи азаджвла йгънам-хъузтІ зугІагъи зпсадгъылгъи йрайжъаз алурбзачва. Ачаражвра йаламгаскІва,—«БатахІ дгІайхтІ»,—хІва ахабар глагатІ. ЗымгІвагъи дручрухатІ, зымгІвагъи гвыргъачІвитІ. ЙымгІаныѡа агвып ауи аъара йзыргвыр-гъаз агІвычІвгІвыс? БатахІ дахІпапІ. «РахІ» дрызгІа-йхтІ апсхъвфачва! БатахІ данахІызара ахІыта дчва-жвара, тшигІвычара, дчІвара, дгылра атахъыпІ. БатахІ ахІыта тшичпитІ: дцаквкІыпІ, ахабзаква йдыритІ, йхъа гъйырдууам (атшыуандыргъи йара йнкъвицитІ). Ба-тахІ йаба дбайан, акыт апны йапхъахуз апхъарта гла-хъитІытІ, демократ-демократ дхъвмаруан. Дшхъвмар-уазгъи Балам йглайырцІабыргитІ. Къамбот БатахІ йаба апхъарта ѡаглахъитІыз ахъазла дйызгъбитІ! «Къамбот, йсхІвитІ ухІван йухІвадзатІ,—дгІахънапылтІ Балам.— ЧІлоргІа рахІ ахъамыжвква рыхъаз апхъарта гы-мыргылтІ. Ауат ауи йагІвсрагІвацагъи йгъахвитмызтІ».

Ауи акІвын БатахІ йаба «йдемократра» йахвыз.

БатахІ йаба аурышв байа либералква тшырыцызчпуз дрыуан. Ауат аурышв помещик-либералква демократта тшырчпун, ауаса ауат рдемократра абайаква рпачваква йрзыдыргылуаз азаки-гІвба арыпхъарта йгъахъымсуа-зтІ, йырзынхауа аугІа рыцІа йшрызбзихуш ахІвара йгъагІвымсуазтІ. Арат зымгІва ЧІлоргІа ртурыхгъи йглаунарбитІ (арыгъи йхпахауа хабарта йалапІ аро-ман). ЧІлоргІа ртурых глазхІвахауа Къамбот йакІвпІ. ЧІлоргІа ртгІачва ракъыль гъаквымшвахуазтІ. Аба аб-джъарла апа дипшІагылуан, апагъи аба дипшІагылуан,

ауаса апаштахІ йызцІабыргын: ЧІлоргІа ртгІачва йауата гІвуджъ аурышв-япон айсра йалан, орденгьи адгьылгьи гІарынхатІ.

Абари атгІачва ракІвпІ БатахІ дгІазлыцІыз. БатахІ ачаражвра дыггІамистІ, ауаса ауи йтурасы хІахайыргІвазатІ агІвгІвы. ҚъамботыргІа райчважвара БатахІ йтурасы гІанарбитІ. Ари апш гІамаль алитература бзита йадыритІ. БатахІ йыхъыз шырхІвагІвацуз айшва йадзхъачІваквас ауи йылачважвауа йалагитІ. «— ЙааллахІ, йара йпны йщквырпІ! Йгьма, йрызкъы хІылан!— йхІватІ Қъамбот йпсгьи тІакІв йхъанамцІауа, тІакІвгьи йазфарычІвагІадза. — Ауи ура дуымдырныс ауыпІ, Зубер. ДахІпапІ. ЙгьангІалрым агвыргъяхъв рызкъдатныхІцІарныс».

Ахабар Зубер йхъагвы гІанарылащцаратІ: «Ауи йакІвзапІ сгІацІызмырпшуаш, нкъвакъвагІвта йгІасзалуаш: дахІыпІ». УацІыхъвангьи дацІахъвыцхын, дгІардра атахъыта йщаквйыргылтІ».

Қъамботгьи Зубергьи рхІалъква рыцІагьи йгІатамамхатІ. Зубер зымгІва драпхъамкІва йгьиуам, Қъамбот дапхъагылагІвмызтынгьи йуаштІ.

Қъамбот дцан БатахІ дгІайгатІ. «Ауи йщапІы ашвхъымса йшгІахъигабыргуаз айшва йадзхъачІвас агвыпзынла тшгІащтІырхтІ.

— «Абзи швхІватІ, — хІва быжъгвападзакІла агвыптшырзынайырхатІ йнашылыз ахъацІа лакта лашара. — ШвчІва, швчІва, ачарахъа йгьгылуам, напІгьи гьыркІуам».

Йжвбума, БатахІ дшырхІвас даъапІ: дтІатІапІ, дтынчпІ, ахабза йшахІвауала дныкъвитІ. Ауаса... «БатахІ йчІварта ймаукІва заджвгьи дгьымчІватІ». Ахабза хабзапІ, ауаса дасу йтарагьи йдырхра атахъыпІ: ахІ дшгылу агІмыста дыгъчІвум (анхъанат урыламчважвадзыхын). «ЗымгІвагьи ахъацІара гІазылхватауа, йпкъалыху, ахІ-ахІы йангІалуата щхъа фашала йгІвычаз БатахІ чІахІта йзырчпаз шиквнагауа, дшнахву йашахІатта рлактаквва Қъамбот йгІащтІихыз ашІа йщаквнакІыхтІ.

— Урызкъы адуней йыквызтын—уагъа йшвокъ цІакІвитІ. Абар алахІ йщквырла хІагъа йхгьи йгІахІачквницІаз ахырзамангьи хІгІарцхан лапшымгІвагьи хІаквшвахтІ,—хІва Қъамбот йапхъажва араса йгІаджвыквницІан азаманыжв йыртшхъауа, совет власт адзи апши йдйыргауа, анамыца рква рымчхъара джъадйырщауа,

Совет Союз арква лакъырды йчпауа, йалачІву ажв-
гІванд аквдза йхъайгылуа, ауат йгІарпшІагылуаш ры-
маша йжуа ауурадзата акъвырманфачва ргвы шІчІван-
цІыкІъара дхІвахІвтІ»,—йхІвитІ агІвгІвы.

БатахІ ароман апны уыста йхауа дукІ гъаѡам. ДгІа-
йтІ йтара йкІыхын дчІвахтІ. Зубер дызчвшвузгьи гъа-
ѡахым: нкъвакъвагІвта дгызамылтІ. Ароман «Ламба-
гвыр» йапхъахауа ахъвы акІвпІ йгІацІцІхъаз. Атурас-
ква зымгІвагьи йъанадзуш йгънамдзастІ. АзджъакІ
йрымгІану гІдырхъатІ, азджъакІ ръахир шцуш гхІыз-
дырам. БатахІ ароман апны уыскІгьи гъихум: дгІан-
шитІта дыдзхитІ. Ароман йгІвбахауа ахъвы апны дда-
тшата дгІацІцІнысгьи ауупІ, ауи йтурасы ужвгыи йгъ-
нахваркІвам.

Зубер, Қъамбот, аполицаква ала йагІвызахан акыт
йтапІ. Аколхоз атшыгІвра, амлыкв амцІырчІвитІ, аугІа
ртиитІ, алакв рапш йфгІвышвауа йныкъвитІ. Афаши-
стка айгІайхъашва йбан ГІафаргьи «дхъацІахатІ». Агоспиталь
дцитІта йгІайшвагитІ—аджъутква, акоман-
дирква, акоммунистка дырзыпшгІитІ, Лъуца лпахъ
дгылитІта аугІа айтуа тшалайыртшхъвитІ. ХІкыт гІа-
хІрыцкъатІ йхІвитІ. Солдатызтынгьи, хвчвазтынгьи, па-
ртизанызтынгьи, джъуызтынгьи хІкыт йтаз зымгІва
анамыцаква йрыхІтатІ,—йхІвитІ. Ауи акІвымкІва ана-
мыцаква хІ-Маракт рбылрын,—йхІвитІ. АхІвссаква йы-
ршвара йгвыгъапІта, йацымгьи ацицІитІ, йхъа йыртш-
хъвитІ, йхъа йырзахвитІ. Мащал дгъсзымдзыргІвытІ,
апартизанква дрызцахтІ, зджъара тшалайырдзуаштІ,—
йхІвитІта дйызгъбитІ.

Қъамботгьи Зубергьи ГІафар йгъгІайхъшвум. Ана-
мыцаква тшддыргвапхара ахъазла тшхарзынакІ акІв-
дыргьи ауапІагьи ацта акомендант согІата йздрыхІа-
зыритІ. Ауаса асогІа йзыртуашыз йгъимадзатІ, дара
рпсгьи апартизанква рхы йтнахтІ.

АугІа йрчІвхаз, ргвы йалалыз, рпсы йалалыз совет
идеалква закІылагьи йгъуызрыдзуашым,—ахІвитІ аро-
ман. Совет гІвы амца даквцІата дубылрыгьи социализм
дацІабыргта дгІанхуштІ, ауи дгъйажъушым. «Ламба-
гвыр» аугІа агъа йшипшІагылуа гІанарбитІ; агІвгІвы
рыцІа йгІаликІгІауа аугІа ргвы ацкъара, ауи къарута
йаму акІвпІ. Ароман айсра сценаква гъалам. Апарти-
занква анамыца отряд йшыргвыквсыз эпизодаджвкІ
акІвапІ ароман ауралагьи айсрата йгІаушІашвауа. Ауа-
са абзазара шабгу айсра адамыгъа гІанылтІ. Азаман

алакта тамамта йгІвыпІ. АугІа ушырмайгІайуаш гІана-
хІвитІ ароман шабгу.

АхвитнагІа хІауа йалабзазаз аугІа зынги ачгІвын-
ра йгъадгылуашым. Абар апхІвыспа айдза Льюца ахв-
чва къалчІвахитІ, дырхьпшитІ. Ари даквыдзныс ауаштІ,
ауаса ауи дгъазхъвыцуам: лугІа хвитмызтын лынцІра
хвыкІгыи гъамам. Льюца лхІаль, лшан, луыс анхъанат
аугІа йылзырхІвауагыи, йшылзыъугыи, дшырзыъугыи
йгІадырбитІ.

АугІа агъа йпшІагылитІ. АпшІагылрагыи турас шар-
да йрталитІ. Агоспиталь йынхаквауа хІсолдатква шыр-
хчуш йащтапІ, Къарим дпартизанхатІ, Джъанус дпод-
польщикпІ, ачкІвын хвыц КІарабит анамыца йрыртуа-
шыз атшы йгъычитІ, аугІа аколхоз амлыкв къарчІва-
хитІ, ауат совет хабзала йбзазитІ, ажвагыи абджъар-
хитІ. Абаракъ Къапщ атыдзква йгІархъагылитІ.

АугІа ргвы шаъу, ауат рхъвыцраква, ргвалаква угІа
шарда злу асценаква закІы йапшымкІва бзита йгІауды-
рбитІ. Арат асценаква автор йгІайдахІвызшва йгІбитІ.
Автор ажвакІ-гІважвакІла агІвычІвгІвыс йхІаль йзы-
гІарбитІ. Абар анамыцаква апартизанква йхъвыркІы-
лыз амгІва йязыгІадзатІ. Акыт абзазагІвчва ауат йыр-
пшитІ. Къамбот йгвыргъъара гьцІайкІуам. Аколхоз ам-
лыквнкъвгагІв Сараквач, — «айсра гъалымгастІ... Хы-
мш хІапхъала йаъапІ»,—йхІвитІ. Йара араъа Къамбо-
ти ХІапІатІи ажвылитІ. Ауат ражвылра анхъанатгыи
гІалалитІ:

— «Абан йгІадзатІ — ар гІайитІ,—йхІватІ ХІапІатІ
зымгІва рапхъа асинра тшгІалижвахын.

— Абарауи акІвпІ, ХІапІатІ-гІвазау, адуней къазупІ
ззырхІвауа,—хІва тшгІайгайхтІ Къамботгыи. Ауи йчІа-
швахъылпа къашхва хІгІа ду гІайхъихын йнапІыщтахъ-
ла йхъапахъ йгІаквначваз апхдзы гІайрыцкъатІ. ЙпцІа
бжашлаква рыцІахъла йпыккква тшгІагвырхын йпыц
шкІвокІвадуква гІацІпштІ. Ауаса йгвыргъъара гІайыр-
бушызтынги, кІара атайхІвахуашызтынги ХІапІатІ
йажва йпырастІ:

— УдырбагІвузтынги гІбапІ, уыла рызгІакІылцІ-
уан. ЙызлахІылахъвйа, збилаквакІ хІара хІпны къазу
зрымазлуш?...

— Уара чвкъаш уакІвпІ зхъачІвы зымдырхуа! Са-
ра,—«Швара швкъазу цатІ, ужвы хІара хІкъазу гІай-
хтІ»,—схІвитІ. Йшпаубауа?

— ЛасчвапІ, Қъамбот,—йхІватІ Қъарим йпсыцІа цІола йщтийын.—Ласчва угІаджвыквнагатІ. Ари СоветыркІвапІ ужвыгы—СоветызлуштІ,—хІва йыздзхъагылаз акытсовет ащапІы уалагата йахъагылаз Абаракъ къапщдза йылаква щтІхтІ ауи..

— Ей, хвамышв,—хІва дгІалачважватІ Дауыт. Йара (агъа—ТІ. В.) уща йрычІвауа дгІахъалитІ, ура йхъа ущцуаштІ. Ауи гьцІасым, бзи».

Айсра арыцІагІа зымдырс асабиква анамыцакваша рыр джъарщауа йрпшитІ. Афашист свастика багы лакта амазшва йбитІта—«хІара хІыйачІва агалагы йпщдзапІ. АчІвыйа багы зшысу?»—йхІвитІ чкІвын хвыцкІ. ЦабыргыпІ шта, адугы ахвыцгы рыхъазла хІыйачІва зацкІыс йпщдзам адуней закІгы гыквым.

Зубер абаракъ акъвйжвжвитІ. «ЧчахъварапІ»... «УхъацІабалахІхатІ»... «НагІалат уымшхатІ»... «СынхадапІ угІакІыннадмыргарыквын»...—хІва аугІа абыжкваша гІарылггІитІ.

Ари асцена апны аугІа ргы йту рхІвагІвацитІ, закІгы гырчпум. АугІа заджвгы йгычвшвум (ари къару ду гІалцІуаштІ).

Датша эпизодкІ апны угІа шарда злу сценакІ хІаташІашвахитІ. АугІа ргвыжвкІра рыцІа йалахІитІ. Афашистка хІобласть ркІытІ. Аполицакваша рыла кІылцІитІ. Абар мышкІы агІвоу дгІаквацІалын аугІа шайыззуш райхІвитІ. «УахъчІва,—йхІвитІ агІвоу,—щыбжъаннамаз амщтахъ... акыт мадырса апщЦа апны... аджъамагІат унашва лырхуаштІ. Ауи ахъазла... жваскваша йгІашІарышвта—хъачвагы пхІвысгы, лыгажвгы тажвгы—швгІадгылйа... ЙгІадымгылуа.. динисльам дагытата... хІдуней зыршыцхыз анамыца фырка драгытата... дырпхъадзуштІ».

Ауыгы йгъамышватІ аугІа. Заджвгы дыгыгІамитІ. ЙгІазырцатІ!

Қъамбот ужвы акыт нкъвызгакваша рыхыз гІарылайхІвитІ аджъамагІат. Ауат йрыуапІ: БатахІ, Зубер, Джъанус агыкваша. «Қъамбот заджв йыхыз гІайхІвапхъадзагы аугІажвпІара йащтІырхуа йалыргауачвата алавывбыж гІархъгІауанта йарасахІат йашІасхуан. Джъанус йпны йангІадза ауи алавывра рыцІагы дута, ауырата тшгІащтІнахтІ, йалыргата анагІлат быжкваша гІалггІатІ: «Уара урымчІвукІвагы лакІ рчІвууында акыт»... «Ала ацкІыс длапІ!».. «Уызквгылу ахІахъв

блит!».. «Бетсыразма хІсабиква зурыпхьуз?».. «Аща уасхат!»..

Джъанус дшподпольщику аджъамагІат йгьырдырам. Айсра апхъала ауи дарыпхьагІвын. АугІа Джъанус й-Псадгьыл дайжъахдзырщитІ. АугІа рнагІлат ауи йыквымшвузтын йызквшвауада? Джъанус дырщытІ — хІва йынбжъагІвкІ хабар гІайырган дырчІвухтІ. Ауи акІвапІ аугІа, — уара ухІымчІвукІва лакІ хІчІвуында, — зырхІвауа. Джъанус йтурасы дукІ йгьнахвам ароман апны. ЙгІвбахауа ахъвы апны йгІанахвахара атахъыпІ. Ауаса ароман йапхъахауа хъвы йшгІанахІвауала, ауи йтурасы ацкІыс трагедия турасы ароман йгьалам. Джъанус дпатриотпІ, ауаса аугІа рыхъазла ауи аполицаквагьи драйчвахпІ. Ауи ацкІыс хІатла адуней йыквумищтІ. Джъанус йымгІану йхІва дгъахвитым. ДызсачІуагьи ауи акІвпІ.

Джъанус дызквгылаз ахІахъв былуазшва йбунта «йщапІква ласыласта кьазу йахъщтІхылгІун, йара йзымдзыргІвыхуата йыщтІахъла тшичвыкІвызгашаз йнапІквагьи багъята тшаладырпан рымачкьва абахъчІвчІвауа йабарбцІуан... БжыкІ йагІапхъадза айхаршыла йыцкІласуазшва йгвы тшаднакІылуан. Ари аджъаланам дакъикъа йара йгІаницІхъаз ацкІысгьи тшарауан. Мцабызла йаквтштшауа йбылуаз йгвы йгІанагуаз закІын: «АугІа рнагІлат джъахІанам ацкІысгьи йымчыпІ, рхІаквым ацІабырг ацкІысгьи йцІабыргыпІ. ЙсквцагапІ, йалаблыргІатІ рымца снапа — йсымазтын. Напа уымата, напа змаквам угьрыцбзазушым. Сара ауат срыцбзазарныс борчта йсыквпІ. Йыжвблы, йшвсачІ, хвитнагІа швымапІ»... — йхІвун Джъанус йгвыла.

Ароман ари ашІчІвара ду згІалгІыгІвгІаз агІвгІвы агІвычІвгІвыс йгвы шаъу тамамта йшгІайырбаз гІахІырцІабырныс акІвпІ. Джъанус йгвы амца штахъынхІвуа бзита йубитІ. Автор йнапІы багъяхатІ, агІамальква дрызъазахатІ: араъа йара йажвагьи, афыр йхъвыцраквагьи, йгвы йгІанагуагьи гІайрысабапитІ.

Айззара акІвшитІ. Къамбот аугІа «йыршвитІ». «...ЙыжвбалакІ аншвхІвуз азаман цатІ. ШвдзыргІвы рхІвама — швдзыргІвы. Ауи акІвпІ шва швборч. Джъанус дзачІвугьи, акІвастхахъа гІахІауызщтуа зачІвугьи гІдыритІ.. ЗаджвзаджвыкІгьи ауатква гьичІакІвушым, ауаса швгыл», — хІва аугІа дрыквцІритІ.

Къамбот йымщтахъ айфанд ФатулахІ дгІачважватІ. ФатулахІ йтурасы алуыргарныс швабыжта йбаргвыпІ.

Сара ФатулахІ ацІхъвадза дгІасгвынгІвытІ гьсы-
хІвум. Абар ФатулахІ йажва: «Уа, спсы зфаз аджъам-
гІат, — быжь пшкала дгІаллагатІ ауи. — Абар, йшыжв-
бауа апшта, хІщапІы тІакІв йхІыргъвгъвапІ анхІхІва
адуней тшахънапсатІ. Ауи анчвата йдуу йсальампІ.
Анчва йсальам дупІ — йгІауачвайщаз угъзахъысуашым.
УахъчІвала къральта хІызнапІыцІашваз, хІзанаматхаз
йхІзыпыркъуа ахабза хІалабзазара атахъыпІ. Ауат
бзазага хабзата йхІызлырхуаш дара ахвитпІ. УацІы-
хъвангъи, хІычвгъагъи хІбзигъи хІара йыгІбахра, хІдин-
гъи хІхабзагъи багъьата йынкъвыгІгахра дасузлакІгъи
йхІборчпІ. АрыцхІара, азальмыгІа уанашІашвара, угвы
уымрычкІвынуата джъардам чпа, саргъи угІасыхІва —
суцхърыгІуштІ, — суцхърыгІуштІ, — йхІвитІ агІвдунейкІ
апшымкІва йгІазшаз анчва тлапІа. Удин хчайа, ухабза
хчайа, уугІа рычвгъа нкъвумганйа, бзы нкъвумганйа,
аиблисра тшаумыржъанйа — аратква ракІвпІ, сывч-
кІвынчва, хІыздгылу аквайчІварагъи йахІвауа...»

Автор йшихІвауала, ФатулахІ апхъала дкъвыръан-
мульан, уацІыхъван ашахта щардала дынхатІ, ауаъа
апенсия данца акыт дгІайхын, йтлакІбуазла аколхоз ды-
рцхърыгІун. «Арабоча тгІачва сквшыгІважва йрылабза-
заз, йрыцынхаз ахъацІа наскІьахъа кърарлагъи акъыль-
лагъи йгІайанкъвакъвуашыз акыт апны ймачІсачІын, —
йхІвитІ автор ФатулахІ йыхъазла. — Ауаса ауи айфанд-
ра нкъвигарныс йгвы зынгъи йгътамызтІ. ЙтамызтІхІва,
ага дкоммунистмызтынгъи, партизанта йахъысуаз рай-
ком ахъваквцІарала дадгылтІ. Акыт апны ФатулахІ
йтамам Къарим йакІвымкІва заджвгъи йгъидырам».

Йшаъула, ФатулахІ айфандыта далазыргаз райком
ракІвпІ. ФатулахІ акыт дгІанызжъыз райком ракІвпІ.
Ауи асхъан ФатулахІ дподпольщикпІ, нхара мадза йч-
пара атахъыпІ. Ауи анакІвымзара дызгІаныржъуа
ачІвыйа? Ауаса ароман йапхъахауа ахъвы апны (йгІв-
бахуауа апны йчпуш гъхІыздырам) ФатулахІ закІгъи
гъичпум! Абараъа араса дгІачважватІ, зджъакІ ркІыта
анамыцаква йанрыртуашыз — йаушвщтх, гвнахІпІ,
йшвымщын, — йхІвитІ. ДахІвитІ. ТІатІата дчважвитІ.
Ажвала аполицаква ргвы йртІатІуштІ. ФатулахІ за-
джвгъи дгъицхърагІум, уыскІгъи гъихум, заджвгъи ды-
гъкъайчІвахуам.

Ужвыгъи азцІгІараквакІ хІымапІ. Арайком Фату-
лахІ айфандыта дзаладыргуш ачІвыйищтІ? Апартизан-
ква, аподполье йыъу хІуагІа дырцхърыгІушма? Ауат

йатахъузтын йкъайдрычІвахуашищтІ? МомкІва абардырыгІвта (связнойта—урышвла йухІвушызтын) дрымазлушма? ЙшаъазлакІгьи хІугІа дырцхърагІара, агъа дипшІагылра атахъызапІ. Ауыс ауаса йаъазтын — агъа зарар йзихарныс, хІугІа рыцІа дукІла дырцхърагІарныс гІамалькІ айауаш зджъара дадкІылра рыцІа йгъагъыымхарызмищтІ? Тамамума ФатулахІ йхІвауа? ХІащвырпшы.

Райком дгІаныржьюанта дгІаныржьюан — аполица дрыларцІаркІвын рыцІа щарда гъйымхъакІьрызмищтІ? ХІугІа рабакІра йахъвуш рыцІа щарда йдыррын, анамыщаквагьи ргвы гъызымгІварызтІ (чвала дара дрыуапІ — дполицапІ).

Ужвыгьи зны йатахІхІвахитІ: ароман йгІвбахауа ахъвы апны ФатулахІ йымгІанхуш гъхІыздырам, хІызлачважвауа йапхъахауа ахъвы акІвапІ. Ауи райком дангІанырыжъзара уыскІ йхушзапІ, ауаса йтурасы гІаджвыквцІаща тамамызшва йгъызбум. ФатулахІ йхІвауагьи тамамызшва йгъызбум.

«ХІщапІы гІакІв йанхІыргъвгъва адуней тшахънапсатІ». Датшата йухІварыквын, айсра гІалагатІ, афашистка гІахІгвыквстІ. Ауаса айсра гІаншара зльажьуда? ФатулахІ йхІвауа ачІвыйа? ФатулахІ айсра заджвгьи йгъильажьам, ауи анчвата йдуу йсальампІ,—йхІвитІ УальахІи, йшсальам пщдзу! Анчвата йдуу йанисальамзара афашистка льяжъата йрыму ачІвыйа? Ауат гІахІгвыквсра анчва йхІвахъан, анчва йузихІваз уазыразхара атахъыпІ — ари гъакІвымма ФатулахІ йажва йгІаныцІуа? Йшцауала, ФатулахІ йынчва афашистка дрылапІ. ЙшпакІву дшырам йгІащтІырыхыз айсра йара йанисальамзара!

ФатулахІ,—хІщапІы гІакІв йанхІыргъвгъва адуней тшахънапсатІ,—йхІвитІ. ЙауаштІ, закІгьи гъазахІхІвум: ФатулахІ ауаса акІвпІ йшгІайгвынгІвуа. Ауаса ауи амщтахъ?

Ауи амщтахъ: «УахъчІва къралъта хІызнапІыцІашваз, хІзанаматхаз йхІзыпыркъыз ахабза хІлалабзазара атахъыпІ»,—йхІвитІ ФатулахІ. ФатулахІ хІйыздыргІврыквын — афашистка йхІызлырхуа ахабзала хІбзазара атахъыпІ. Ауи гъакІвымма? Ауат хІанбаранаматха? ХІырхчарныс хІыртма? Анаматта хІнарахвма? «Ари дуанаматпІ»—аныхІвара,—«уйызсакъ, рыцІагІа йумрайдзан, зджъара дуымрыдзын»,—зырхІвауа акІвпІ. Ауаса акІвызмищтІ афашистка шхІзаъазлушыз?

Арат ажваквa рымштахъ ФатулахІ тамамта дчважвитІ, бзира щардагы йхІвитІ: аугІа швымтйынйа, швахбаза швхчайа, агъа швхъа йышвымтынйа; хІваспатыхла, гъатала узыргъаруа айгъдза гыймам,—йхІвитІ ФатулахІ. Ауаса апхъа йхІвази ужвы йхІвахун шпадгылуа? Ауат рыуа йзызхъауцІуш запшыйа?

ФатулахІ йыхъазла арат акъом хІзырхІваз гІвба ракІвпІ: йапхъахауата, райком рунашвала айфандыта дъалагаз, йгІвбахауата, автор ФатулахІ таразта дгІачважватІ айхІваз акІвпІ.

...УгІа щарда злу асценаква анйыгІвуа асхъан агІвгІвы аугІа ргвыжвкІра йшалахІауа, ркъару йшаквгвышхвауа йалкІгІлата йырхъвыхитІ. Абар ужвыгы зны Къамбот, Зубер, Гафар аугІа атазырддахитІ. Анамыца комендант дгІайуаштІта ауи теуа йзырчпуштІ. Гафар—«швкыжвква швышвата швгІай... аколхоз швшчваркъащыз дхІырбуштІ»,—йхІвитІ. (АгІвычІвгІвыс йнапа аничвыдзра йчвыдздзитІ: йугІагы, дазрыпхъаз-дзырчаз авластгы ахІвынчІвы йылихІвуштІ афашистка ргвы йхвгІара ахъазла).

Къамбот абора тшбалахІкІ гІатидатІ. Агъврагы, акІвдыргы, агъарычІваквагы хъапщ, рызнала йхърыспІ. Атшы анамыца комендант йыртуаштІ. Атшы ацІыхъва алыгажвква тагылан, ауат «анышвынтара йргауа псыкІ йцІыхъва йтагылазшва ймайчважвауа йтлахІвуан». Арыгы анхъанат адетальквагы агІвгІвы гврыхвата йгІаликІгІлатІ. Къвабыз гвымхакІ йаситІ, заджвгы дгІахІвра гыуам (Къамбот йчпалакІгы полицакІ йакІвымкІва заджвгы гызлагІахІвуам). Акъвабызчы лыштІахъ йгылу алыгажвква гъитІ. АугІа абыжквга гІарылгІитІ: «ЛчкІвынхъа дазцахтІ, штшылчпауа уапшыстІ ауи Гвагвына лажв». «БзибагІакІ анчва йхІырбахтІ ауат збауа». «Зкъвыръан гІалбгІа, унсыта ушщтІу угвахъахъ йшыквгІахІвра». Алыгажвква заджв дгІарылцІын акъвабыз ашІайрыстІ. Хвыцызтынгы арыгы айгІайрапІ.

АугІа рылахъ аквыпІ, ргвыжвкІраква зымгІва ршІахъа йгІанылызшва йаъапІ.

УгІа щарда злу асценаквагы, аугІа рынхарагы, апартизанква рудынквагы йгІадырбауа закІыпІ: хІугІа, зсоциалист идеалква узымрыкІвадуш аугІа, агъакІгы дыгърайгІайуашым. Асоциалист идеалква аугІа зымгІва йридеалхатІ. Алыгажвгы ауи акІвпІ дшаъу, аса-

бигъи ауи акІвапІ дшаъу. Ауи рыцІагъи йгІайырнахва-
ра ахъазла агІвгІвы йроман ачкІвынчва ртурасквagyи
алайцитІ...

Айсра йгІаквчважвауа агІвыраква рпны аугІа райщ-
чвара атема гыларта ду акІтІ.

Джыгватан Къали аугІа райгвара атема атурых хъа-
ра дгІалагитІ. АугІа райгвара, райщчвара шайдза ду ша-
му йрыбергъыльра йтахъыпІ. Машал йунашва анхІчпуз
ауи йабадугъи, йабагъи, йангъи ртурых гІахІхІватІ.
Ауат райщчвара уахъчІва суратта йзталыз Льюца лту-
расы йгІанарбитІ. Льюца лыхъазла аугІа райщчвара
хІауата йтагІгауа йагІвызапІ. Апартизан гвып абаза-
гъи, урышвгъи, адыгъагъи, татаргъи, украингъи алапІ.
Ауат уыскІ ацырхитІ, идеякІ акІвпІ йацрыму. Ауат зы-
мгІва рхъвыцца, ргвы йту Ваня Агафонов йхІвауа йгІа-
нахІвитІ: «Сайсуазтын сыззайсуа сци соловейква ра-
кІвпІ, сгІакІахІузтын спсы ззыщтІацІаз сци соловей-
ква ракІвпІ... Ауат саба йытшгІва акІвпІ, ауат КІав-
кІазпІ, ауат СбырпІ, ауат УкраинапІ, ауат — сци Пса-
дгъыл йагвыпІ. Ауат швара швакІвпІ»,—йхІвитІ Курск
йгІадрийыз ачкІвын.

Афашистка гвчІагІв гърымам, ауат заджвгъи дгІа-
нымхахнадзыкІа йщра атахъыпІ. Курск йауу ачкІвын
хІкъраль зымгІва шипсадгъылхаз апшта, анахъанатгъи
йрпсадгъылхатІ. Совет Союз—хІугІаква р-Псадгъыл
Ду акІвпІ. Псадгъыл ЧкІвынгъи аъапІ: дасу дъагІадри-
йыз, дъарыгІаз, йан лашва айагІаз. АчкІвын аду йа-
хъыпІ. Ауат алых йгъауам. Ванягъи, ауи йапшкваз
амильуан гІважвагъи, рхъа ззыщтІарцІаз а-Псадгъыл
акІвпІ—Адугъи АчкІвынгъи алата!

«Ламбагвыр» афырка йырхалакІгъи р-Псадгъыл
шырхчауа рдыритІ. АгІвгІвы а-Псадгъыл аугІахъаква
зымгІва йацырчІвта, рацзакІыра социалист ацзакІыра-
та йгІайырбитІ.

Апартизанква йаладрыхъвашаз афашист отрядгъи
ауи ацзакІыра анцІралагъи бхъвыта йшгылазлуш йада-
мыгъапІ.

ХІобласть алитератураква рпны «Ламбагвыр» апш
роман щарда аъапІ. Ауат ароманква зымгІвагъи йдры-
багъауа закІыпІ: ахвитнагІа здырыз аугІа агъакІгъи
дыгърайгІайуашым. Ауат р-Псадгъыл хвитмызтын бза-
зара гыртахъым. Йхвитызлара ахъазла ркъаругъи,
рщагъи, рынцІрагъи йгъайгъдзушым.

ЧвзыкІа ШахІымби йхабарГІвра «Рызна мѡа» уыста йГІащТІнахуалагы, агІвыща (апоэтика) атипологиялагы «Ламбагвыр» йаргванПІ. Ауаса ауат апшыПІ ухІва йГѡауашым. «Ламбагвыр» заман ауырагы уыс щардагы ГІащТІнахитІ. «Рызна мѡа»—рыцІа йайшыспІ. УГІа-та йалугы рыцІа ймачПІ.

«Рызна мѡагы» хабар щарда алаПІ. Ауат ахабарква рпынгы «унашвачпаГІвта» йаѡу афольклор аэстетика акІвПІ. Цкъата, датша закІгы ГІаламсуата фольклор цкъапІ. Афольклор автор йыбызшвагы йГІалста йара абызшва апшта йаначпауагы ГІаншитІ. Афольклор абызшва апшта, ахабарГІвра абызшвагы ласыПІ, цкъапІ, майраПІ. «Ламбагвыр» асинтаксис баргвызтып (щардазджъарагы йбаргвчваПІ), «Рызна мѡа» асинтаксис майраПІ. Хыбызшва йацІасым ажванахѡа ауырагыалам. Ауаса агІвГІвы йыбызшва афольклор абызшва апшта «йанмайру» агІвычІвГІвыс йпсихология ГІарбара йазарархитІ, йащахІитІ. Ажванахѡа ауырадза хыбызшва йГѡахабзам, айшысдзагы алитература йазарархитІ. ЙчпачІвыйа? АугІа рыбызшва швабыжта узсакѡуамца алитература абызшвала йрбайара атахъыПІ. Афольклор абызшви алитература абызшви диалектикала «йалардзара» атахъыПІ. Датша мГІва гѡаѡам. УанымГІвайсуагы зджъара йГІанымхауата усакѡра атахъыПІ.

Афольклор апоэтики аэстетики ГІшауацІдрыхра ауысгы йара ауи акІваПІ йшаѡу. Афольклор атипизация аугІа ридеал ГІанарнахвитІ, аугІа афырра шГІаргвынгІвуаз ГІаунарбитІ, ауат этика хабзата йрымаз ГІаунахІвитІ, рѡадаб, рнамыс, ршан рхцІараква ГІаугвыннарГІвитІ, ауаса афольклор аэстетика реализм хІаль-тип гыГІаннаршум, йгы йГѡазыГІаннаршум. Йауа ухІварыквын афольклор датша эстетика системаПІ, ареализм литература аэстетика система йГѡапшым. Афольклор агІвычІвГІвыс йчпаквауа ракІвПІ йГІанахІвауа; ауи агІвычІвГІвыс йпсихология гыГІанарбум (апсихологиин аэмоциякви алашвмырпІатІан: афольклоргы агІвычІвГІвыс йэмоцияква шаѡу ГІанарбитІ). Ахабар, атурых, алокІ асюжет апны афольклор апоэтика хІадаГІвача апшІашвара, агІвычІвГІвыс дГІадырхра агыкква фабула уыс хабзата йалаПІ. Ауатгы «щапІбагыѡа» рыцІацІара йГѡазыГІапсум афольклор. Афольклор апны ХѡабыжьчкІвын дшымГІвайсуаз ашайтан дГІайпшІашватІ; Мид-

на дштлахІвуаз ахІаджъратква гІайынйагІ; апхІвыспа йахща шлакІвыз йдырхтІ,—рхІвитІта йалгитІ. ДызгІай-пшІашвазйа, дшпайпшІашваз, ауи дабаъаз, йахща шлакІвыз шпайдыр?—хІва йгъазцІгІум афольклор. ЙазцІ-гІазтынгы — ашвхІаусыгІваква психология щайдза гьырнатуам. Ауатква зымгІва зхІІвауа афольклор гвы-мхата, алитература бзита гьакІвым. Момо! Афольклор йгІаннаршаз атурасква йраъарата гІвгІвыкІгы турасы гызыгІанмыршастІ. Араъа хІызквчважвауа датшапІ: афольклори алитератури рсистемаква гьазакІым,— хІхІвитІ; дасу йара асистема апны йбзипІ,—хІхІвитІ. Афольклор атрадиция алитература йгІанарысабапра атахьыпІ,—хІхІвитІ. Ауаса йшгІанарысабапуаш датшапІ: агвадз ангІайра йлауцІаз ажвла шыдзхуа апшта афольклор алитература «йаладзлара» атахьыпІ. Ажва «адзхра» йшыгІдыруз аджымсаква йртахІкІытІ: ажвла гьыдзуам — ауи абыгъыгы ачхъагы йрылалитІ. Афольклор акъдыраквагы алитература ауаса йалалра атахьыпІ. Ауи акІвымкІва агІвыра ахырчІвы ахьыцІа-цыцІта йшгІанхауа апш йгІанхитІ.

ЧвзыкІа ШахІымби йхабаргІвра апны агІвгІвы турас цІабыргы ангІанйыршауа гІамальта йгІайрысабапуа алуыргара ахъазла материал бзи гІаунатитІ. АгІвгІвы йгІайдахІвквзгы йгІайдамышІвквзгы закІы уазыр-бжьитІ. АхабаргІвра афольклори алитератури мгІва ауыра шрызбжьу гІанарцІабыргныс йгІаншазшва йаъапІ, ареализм «ащхъа» хъалра шбаргву шахІатта йазгылуа-зшва йубитІ.

Автор йфырка рылахь дымгвжважвауа йырхъвы-хитІ. Зынла агІвбзии агІвгымхи апшІагылитІ. ЙшыгІ-бауа апшта, араъагы афольклор унашва гІаначпатІ. Афольклор аэстетика афырка хъатакІ-хъатакІ йгІа-наргылитІ. Ага ауаса йаъазтынгы автор афольклор атрадиция шйырбайуш ацІыхъва дтагылапІ. Азджьара йгІайдахІвитІ, азджьарагы йымч гьаквхъум. Ауи йгІа-дцІитІта, ахабаргІвра апоэтикагы йапшквм типиза-ция гІамаль алапІ.

«Рызна мъа» афырхъада аколхоз йалу Кърым Мурат йакІвпІ. Ауи Къалмыш ГІальым дгІайпшІагылитІ. Ауат агІвхъачва разаъаша, ауат рбиографиякви руыс-кви ракІвпІ агІвыра гІазквчважвауа. АгІвгІвы йперсо-нажква рбазара айсра апхъала уалагата айсра ацІы-хъвадза даквчважвитІ. Ари азаман ауацІа уыс шарда гІаншатІ. Ауат ауыскавы гІайырбитІ автор.

ЙшГаншалауа апшта, ЧвзыкІа ШахІымби йхабар-
ГІвра апынгы рыцІа йГІайдахІвыз агІвгвымха Къал-
мых ГІалым йтурасы акІвпІ. Кърым Мурат йтурасы
аГІвыра агІылахІва йалубГІауата йчвышпІ.

Мурати ГІалыми йапшаГылу социал типпІ. АГІвы-
джыгы кыткІ йацтабзазитІ, ауаса рбиографиякВагы,
рмурадкВагы гьапшым. Азаджв авласть чвала тшацнч-
питІ, азаджв—йгвылагы йпсылагы ауи дацІагылапІ,
дГІвчыІвГІвысрайшапІ, дзахвапІ. ГІалым абайаква
дГІарылцІтІ, йаба ар шкІвокІва дафицерын. Мурат йа-
ба дыгьбайамызтІ, ауаса дыгьрыцІадзамызтІ, аквта-
нейква дрыуан ззырХІвауа дйапшын. ГІалым авласть
тшагвайырпхара ахъазла дшаъам тшичпитІ: авласть
дацІагыла, ауи хъвыцкІла йазарархауа хІабасабата ди-
чпарныс дхІазырызшва тшичпитІ. ЙыцІакву здыруа
авласть йагъата йХІвитІта йдйыркІитІ. Мурат йцІайкІ-
уаш закІгы гыыцІамта йгвы йту райша йХІвитІ.

КъалмыхыргІи КърымыргІи шарызбжъан. Ареволю-
ция апхъала ауат рткъвымква абаквчІвакьтІ. Заджв-
ГІвыджь ракІвпІ йГІанхаз. АлыгажкВа ргвы ауи аща-
хахра йчвасысуа йтаркІвазтынгы, ачкІвынчва ауи
рхъаштылхтІ. Ауаса зымГІвагы йгырхъмаштылстІ.
Мурат йхъаштылхтІ, ГІалым йгыхъмаштылхтІ, ауаса
йгвы йтайхъватшын абжы гыыргум. Муратгы ГІа-
лымгы пхІвыспакІ бзи дацырбитІ — ауыгы ауат «ра-
щтаныкъваща» арыбаргвитІ. Мурат ахъаздынхаГІвыпІ,
ГІалым акытсовет дапредседательпІ, ауаса апХІвыспа
Мурат дГІалылхитІ. ГІалым арыгы гІайрысабапитІ:
Мурат чвгъара йсихузтын,—бзытлхвыгІакІ дырбжъапІ-
та акІвапІ,—рхІварныс ауыпІ аджъамаГІатІ.

Муратгы ГІалымгы акомсомол йара мшкІы йац-
нарахвуан. ГІалым араъа мцы йХІватІ: йаба йпогон-
кВагы аквйыжвжвата, уысщуаштІхІвагы йайХІвта
акомсомол знапІыцІаз йрайХІвтІ. АжвакІла йухІвары-
квын, йаба дырхІарамта йХІватІ. Мурат ГІалым йымц
гызымчхІазтІ, агІвыджь айсытІ. АмакІра гІазлыцІыз
йгъхъатачІвуысым, жвлара уыспІ. Ауи амакІра уыс ша-
рда гІанарыцІсуаштІ. ГІалым «йща йхахитІ»: Мурат
жвыкІ гІайгычта йХІвитІта акомсомол далдйырцитІ,
йаба йакъами йымъи къайирычІвахитІ, «йГІайыцІиххи-
тІта» Сбыр дыдйыргитІ. ГІалым дкоммунистпІ, акыт-
совет дапредседательпІ, ауи рыцІа йызхъарцІитІ (аза-
ман швабыжта йбаргвын—ауи ухъраштыл йгъауашым).

Мурат абандак ва дырпщылапI,—йхIван дыдйыркIытI, ауаса абандак ва йрпщылу йара ГIальым йакIвпI: гIвбан-дачви йаби швѣ мцы ритатI. Акомсомол даналалуаз йаба дѣанугы хѣагы йымдыруата йхIвун.

Абарат зымгIва «рызкв йкIыдта» айсра асквшк ва йрызгIайтI арат агIвхѣачва. Айсра асквшк ва рагIангы дасу «йара йхабзала» йбзататI.

Ужвы агIвгIвы атураск ва шлихуа хIапшра ата-хъыпI. Ауи акIвымкIва йхIхIваз ажва бахта йгIанхапI. АгIвычIвгIвыс йтурасы рыцIа абгата йгIайырбара ахѣа-зла ЧвзыкIѣа ШахIымби гIамаль щарда гIайрысаба-питI: йара автор йажвак ва, ГIальыми Мурати анхѣанат аугIак ва йрзырхIвауа, гвыла йзызхѣвыцк вауа гIайц-йырхѣрагIитI. Щардаздѣара агIвычIвгIвыс йхѣвыцра-к ва йтурасы гIахѣызтIуа гIамальхѣадахитI.

АгIвгIвы йфырк ва ангIайырбауа ГIальымла дгIала-гитI. «Мурати Дѣанпагви рхѣвмарра апны акыт Совет апредседатель Кѣалмых ГIальым заджвгы дйапшым-кIва дгIахIвытI. Ауи акIвашара апынгы ахIвссак ва аникѣанихтI. Йахѣицауа хѣалагвыла дгылтI. Йхк ва дрылганадзыкIѣара атаца дылхѣхысылгIатI. ЙкIѣара-хIва йжвдзхѣа хѣнатшуа йнардылуаз Дѣанпагва лпахѣ шарда йпыкв йчпауа дгIахIвытI... ахѣвмарра йа-лымгаскIва дамцIхтI. Ауи анынша хысквшакI рапхѣала акIвын».

Ари ашIчIвара зынла угвы гIвбата йачпитI (ахабар-гIвара злагIалагауа йара ари акIвпI). ГIальым чвала тшйыркѣахвитI, йгвы йгIатыцIуа гѣакIвым йчпауа. АгIвгIвы ъазата тшгIайырбитI: агIвычIвгIвыс йгвы йту йщагащала йгIахѣитIитI. ГIальым ари аѣара йанахѣи-рыкѣѣара, ахѣвмарра алымгаскIвагы дангварцIхра— араѣа закIы аѣапI. ГIальым йгѣйызхѣауцIум. ХIгвгы хIгѣажѣум. Зны ГIальым Мурат йынбѣѣагIв ГIайса дызшIитын,—Мурат йакѣама кѣайчIвахрагIатI, азаман гвымхапI, йгIайыцIырхыркIвын ддыркѣванчапI, ауа-сагы абандак ва дырпщылата рхIвитI,—йхIватI. ГIайса йджѣайщитI ГIальым йхIваз»... ЙшпакIву Дѣанпа-гва дигащтарагы Мурат йагѣу ГIальым ауаса дшчва-жвауа, йгвы шрыцIахаз. Момо, йгѣгIайгвынгIвуам ГIайса. «Арат ажвак ва сара йшуасхIвыз йауымхIвын»— хIва дызгIайыщтацIырхIа ауи а-Совет дангIаджвылцI-хуаз «згвы гIатIахаз» ГIальым? Момо, араѣа ГIальым бага ужвыгы закI атагIайхѣвыцхтI. МомкIва йгвы гIа-хѣынхIвыхма, дѣапредседателѣу ахѣазла,—«Сара йшуа-

схІвыз уымхІвахын»,—гІаништгІвацама. ЙгьГайгвынгІвуам ГІайса закІы ныжьхта закІгьи».

ГІальым йшагашаква Муратгьи йгьГайгвынгІвуам. Муратгьи йджьайшитІ. Мурат закІгьи гьихъмаштылтІ: акомсомол йшнарахвуазгьи, ажв йгьычта анырхІвазгьи, ГІальым,—«йгІасгвынгІвытІ ужвы авластгьи ушагьу!»—хІва данГайыквцІруазгьи. Ужвы йгІаншах ачІвыйа? «Ужвыгьи йатаГайхъвыцх ачІвыйа Қьалмых ГІальым? ҚьапгІан шыц аталайцІлахума, момкІва гІвымызкІ зуыс алдыргаз Мурат дшкъванчамыз тьайчвщаквдыргылыз гІацІимырпшра ахъазла Мурат йпахь бзира гІатиганыс дГайщтима ауи уахъа акъами амъи къайчІвахрыгІатІ—хІва? Арат азцІГараква рыуа закІы аджьауап гьизгІамаутІ анбжьагІв ГІайса даннайдасх угІалагата шарпныдза йхъвыцыз Мурат»,—йхІвитІ агІвГІвы.

ГІайси Мурати рхъвыцраква зышла объектгьи субъектгьи йрзынархапІ. Зджьарала ауат рхъвыцраква дара рхъа гІадырбахитІ, зджьаралагьи ГІальым дГІадырбитІ. АгІвычІвГІвыс йгвыла йхІвауа йхІаль гІанарбахитІ. Автор йхІвауазшва йубауа ажваква автор гьйакІвым йзхІвауа, афыр йакІвпІ. Ари агІамаль (гІамаль бзипІ) автор щарда йГайрысабапитІ. АгІвычІвГІвыс йшла йахІвауа гьакІвым йуысу—йгвы йту акІвпІ. Ари зыхъыз хІхІвауа агІамаль агІвычІвГІвыс йгвы йту гІахънатитІ, йхІальгьи гІанарнахвитІ.

Абар ГІальым абандаква ддыршван швъа йыквырхитІ. ГІальым ауат йритыз ашвъа гьакІвым гвыла йгауа, авласть знапІыцу йырдырырквын йзырхуш акІвпІ йпсы йхъызцауа. «Ай, зны швихътыцІхта тшпсищахында ауи! Дшахъысуа рыцІа йагььпІ йара ауи йаба. ДбзазуштІ ГІальым, ауи йчарх агІвада йкІыдылтІ. ДжьахІанам швца йабагьи дывжгата. Швхабар тьагІамгахуаш, швъагІацампахуаш швца»,—хІва срычвхІвата ГІальым йуацІа быжьхъвыцракІ тахъынхІвитІ.

Арат зхІвауагьи ГІальым йакІвпІ. Ауаса автор йара йхІвузшва тшичпитІ. Тшзичпауагьи йдыритІ: ГІальым йажваква лакъырдырата йрылу жвбума? Ауи йара йажвала райша йуырхІварырквын ГІальым ихъа дгьалахъыччахуашым (йуыс ауи йгьыквым).

Ауи акІвпІта, аперсонаж йхарактеристика агІарбаща цІолахитІ, рыцІа йтамамхитІ, рыцІа йцІабыргхитІ, рыцІа йнахъитІ. ГІальым йтурасы бзата хІпахь йгІагы-

литі: ауи дгвымхапІ, дгвымхадзапІ, бзира хъвыцкІгьи гъйылам. Ауаса афыр йтурасы шгІаджвыквциІаз апшта ацІыхъвадза йгъызынардзум агІвгІвы: йъазара гъаз-хъум.

ГІалыым дгІайыквухыркІвын Мурат «дшихпІ». Йыквыым йыквырцІата, акомсомолгьи далырцата ахІапса дантаркІрагьи Мурат йгвы гшвуам, заджвгьи тшгъызы-йырчуам, авластгьи гъйыркъванчум, апартиягьи аугІа-гьи азхъацІарата йрызйыму мскъалькІла йгъалдзгІум. «Сара схъа сгъачвырдахуам. Сайщчваква, скыт зымгІва зцІагылата йгІаргыз авласть Къалмых ГІалыым сгвы ачвтикъара ахъазла сдйыркІызтІхІва, сара ауи сачвыр-дарныс схъа йгъсзаквцІушым», — хІва йайхІвитІ Мурат Сбыр хІырырдах — хІва дзырхъвыхуаз Вася Новак.

«АцІабырг гІацІцІхуаштІ, Вася, ауи знымзара зны йхъахъхуштІ», — йхІвитІ Мурат. Апартия ацІабырг мышкІы къангъаш гъазгІайымгтІ Мурат.

Мурат йынцІра-базара шабгу уапшырквын дджъау-щитІ: лъажъа йымамкІва дыркІытІ, ауаса ацІабырг шщаквйыргылуаш дгъазабакІуам, азальмыгІараква зы-мгІвагьи ъасачкІвынта йчхІитІ. АгІвгІвы ауи йтурасы йгвы йштаз апшта ацІыхъвадза йзынамырдзазшва йз-битІ.

АгІвгІвы йфыркава рхІалъква гІальаматта йгІахъи-тІуа дгІаджвыквлын йкъару гърыквымхъахтІ. Ауаса рхІалъ хъадаква гІайырнахватІ. ЙгІайырнахван азаман баргвдза йазгІайдтІ. Араѡа дасу хвыта йыму рыцІагьи йгІанахвахара, идеалта йыму гІатамамхара атахъыпІ. Муратгьи ГІалыымгьи айсра амгІваква амырдитІ. Дасуз-лакІгьи йара йымгІва йымгІвахпІ.

Айсра хІашта йязыгІаргванхитІ. ГІалыым абаза хаб-заква гІайгвалашвахуа далагатІ, ауатгьи агІмыста цІаста йхІвитІ. АгІмыстаква дшгІарылцІыз гІайрышв-швитІ. АгІмыста хабзаква гъуымуыхуазтІи, — анырхІва-ра, — «йатахъыпІ... йгвыбзыгъу, уыскІ ззырхъйауа, ажвакІ, намыскІ здыруа дгІамстапІ. Ауи власта йаѡу зымгІвагьи дрынгІалитІ», — йхІвитІ. «ЙшухІвауала, йгІайуа анамыцаква рвластгьи узынкъвгуштІ», — лхІвитІ Джъанпагва. «Йатахъхарырквын, ауыгьи учпапІ, ауаса хІагъачва йрызбгвалайа, сшкоммунисту збхъаш-тылхйа?.. Ауат рывласт ныжъхта, рунашва шырхІвауала, йъазымбуш сцапІ», — йхІвитІ ГІалыым.

Йгвы йтаз ангІайымхъахІва ГІалыым дацІархІахтІ. Мцы гыхІвум ГІалыым. Анамыцаква акоммунист йши-

майгъдзушгъи йдыритІ. ЦабыргыпІ, ауат айымбара дцуштІ. ГІалым ймурад бергъльыпІ: айсра тшгъалай-рыдзуашым, тшгІашаквижьюаштІ, йхъа йхчуштІ, акыт «ахІыта» дырхъызлуштІ! ЗакІ-гІвба медаль йымата акыт дгІаталхзарквын йдйырбарын ауи! Ауаса йабагІа-угуаш амедаль? Амедаль уаштацата ухъа аквуцІахырквын щта? УгІарщрыкквын? ГІалым йчвапса гІазрыкІязызуа йара ауи гъакІвымма!? Ауи акІвапІ апартизанквэгъи дызрыламылуа ГІалым. Йауа, длагахама йхъа ахы йзапшІайыргылуа? Датша закІ гІахъвыцра атахъыпІ. Афронт уцагъи ауаштІ. Ауаса ауаъа рахІагъи йамынахпІ! Мурат йымъа закІыла дгъгІашІнамагарыма? Акъама зны дгІатнагатІ!

Ари амъа тлапІа, амъа байа заджвы йуызйытыркІвын — айсра «уалазларгъи» аурын, ухъагъи ахкв айгъыршІауымцІарызтІ. ОрденкІ гІауыквшварнысгъи ауыпІ, йыздыруада. ГІалым «Ламбагвыр» аперсонаж ГІафар щардала дйапшпІ, ауаса ГІалым рыцІа йхъвыцуа гІвычІвгІвыскІ йакІвпІ. ГІафар ддесертиршваргвыдазтын, анамыцаква «рхабза» йыла ачва азчызтын, ГІалым рыцІа дкъвышпІ, рыцІа дгвыбзыгъапІ. П. Проскурин (роман «Лакхы») йсовет председатель Анисимов йапшта ГІалымгъи авласть йацІагылу йара азаджв йакІвта йхІвитІ. Ауаса арат агІвыджь рапшыра арыла йалгитІ. Анисимов асоциализм дагъапІ, ауаса «йзаман» гІадзанадзыкІа тшидзитІ, авласть дацІагыла тшичпитІ. ГІалым зымгІвалагъи дхвыцпІ; ауи идеякІгъи гъйымам, ауи дыгъполитикым, ауи диндивидуалистпІ, йхъа акІвымкІва датша закІгъи гъиуысым.

Йхъа йхчара ахъазла ГІалым акытла йагІвсуаз ар дрыцтыцІитІ: афронт уачвыхъарахапхъадзагъи ахы уачвыхъарахитІ. ГІалым йгвыла йхІвауа йхътІыта заджвгъи йайхІв йгъауашым. Ауи йшІа йайырхІвауа закІыпІ, йгвы йту датшапІ.

ЙчпалакІгъи, йгІайхъвыцлакІгъи ГІалым афронт «тшгъызачвымрыдзтІ». ДдырцатІ ГІалым арра! Апехота дрылашватІ. Ауаса ласдза дгІардахтІ. ЙаллакІгъи алпІ, дрымщрыкквын акІвпІ, уадыргІвана закІ гІайхъвыцхпІ. Ауаса ГІалым араъагъи йуыс гъаккымшватІ: акавалерия рпшыхвыгІвчва дырпшІашватІ. Араъагъи ГІалым мцы йхІвитІ, йхъа шалигуш дахъитІ.

Абараъа ахабаргІвра адуней апшта йажвыз агІамаль гІалашвитІ. Ауи агІамаль фольклсргІамальпІ,

ахъызгы хладагивача анирапи. Акавалерия ркомандир хлахкьала дауата йглаццти, ауми йполк апны Муратгы Новакгы къвырльыкъв рхити, аполк аунашва ахъызцлаквауа Галым зынла йызхьарцити, йшвъаквагы йгырпшуам, уадыргивана зак гларгвалашвахызшва йшвъа йапшыхити (йшвъа йанапшы йызхьарцлати,— йхивити автор). Апшыхвыгивчва Вася Новак дрылапи; ауми къамчыла Галым дибкьити, дзибкъахуагы уара йгладырх. Айсра амгиваква амыздаз абазак гларшламшвауа йглайхти — ауми аъара хламачипта, араъа Чвзыкьа Шахымби йтахъу зымгива йаразджъара йазнагити.

Айсра апынги Мурат дсоветгивычгивыспи, Галым ддезертирпи. (Мурат дахиван дцати айсра). Мурат хъацлара йылата дайсити, аполк зымгива бзи дырбити, орден глайыквнадыргити. Галым йъакгивызлакигы д-Галымпи. Дызлашваз акавалеристква Муратки йунашва рхивауа йанйагга, Кърым Мурат йакгивмахива йпсы цити. Галым йгвы бжъызджъара йпшгити, бжъызджъара йклапити. Йхъвыцраквагы йара йацкысыгы Мурат дгладырбити. Айсыгивчва мшыркъвун, ауаса Галым закгы гымаггузти. Дзачивыйищти Мурат ззырхивауа асержант?—йхивитита Галым алаглапки апшта дгъагыасити. Кърым Мурат йакгивма? Ауми араъа дглазгя? «Мурат, сержант! Араъа зак аъапи... Галым днапшыглапшити, Мурат йыла дглацлалити. Дглайхъаххити Галым дъачиву апны Кърым Мурат тшкъара хгга дук дакчивата, момо, йгкъарам, ауми Мурат акыт дантаз дызкчиваз ачарахса-лащцара акгивызшва йаъапи. Атшы аггваз глашыкььити... Агвтшп гъарычива йхъду ахъапщква амца глархъыкььити... Атшыгив щта! Мурат хыла дкгивыршапи. Йахива йглайыцырхыз акъама апшта йквейчивапи, пельуанки йшичиву ахивити, йавтомат апахъла йпырапи... Къалмых Галым зны апхдзы глайыквначвити, зны йгвы глахъчивачивахити. Ауми йтшыжвцыз асолдатква зымгивагы Кърым Мурат йакгивызшва йбити».

Галым ашыра далата дчварчвазушва даъапи! Йбауа йыла йглацлалуазшва йбити, йыла йглацлалуа йбауазшва йбити. Зымгивагы знапа пайу аггивычгивыс йхлаль гладырбити. Галым дшвити, йнапа йакгивну дачшвити. Ари йапшу аэпизодква рпны Чвзыкьа Шахымби аггивычгивыс йпсихология шизглахътуа глайырцлабыргити. Ари йапшу ашчивараква гымачым ахабаргивра апны. Ауат йрыуапи арыгы: «Галым ды-

зуысхмыз агвып дрылцЫн сыс йыбакІ ацкІысгЫи тшйы-
ррыцхІауа тланыкъвакІла дгылан. Ауи араъа ахъыз
«Мурат» тыйгІаз ахъазла апсра заргвану апехота дры-
лахзарквныз рыцІа йгІалиххуан. Ауаса тшгІазхьир-
шваз ащъагІвчва дрынйахнысгЫи дачвыкІаызыуан
Къалмых йпа. Ауи зкІвдырква зырзахвахуаз атшыгІв-
чва дрылапшуан, ауаса дахъацапшлакІгЫи Мурат йы-
хвага йыла йгІацІалуан. «Ани ажвгІвымсакъба къба-
къба хІгІа Мурат йызыкв тьадзайыму. ТшгІацайырпитІ,
йакІвдзума схІвитІ. ЙакІвпІ! О, момо, йгъйакІвым»...

Акомандир ГІалыым агоспиталь йщтІу асержант
йтшы даквшвырчІва йхІвитІ. Атшы ахъыз ОрликпІ. Ауи
анйагІара ГІалыым рыцІагЫи далпсегІитІ: Мурат акыг
дызквчІваз атшгЫи ауи акІвын ахъыз! Кърым Мурат
йакІвмищтІ ауи? Арат атшчва уагІвырсызква сабагІа-
рылашваз, — йхІвитІта ГІалыым днаквпагІаквпитІ. ГІа-
лыым зымгІвагЫи йара йапшдзищитІ. Ауи Мурат йымъа
акомандир йыйтта тшгІащаквижьюаштІ. ГІалыым йгвы
йырбзиитІ: «АлахІгЫи закІ йхІвитІ, насыпкІ йымамзар-
квныз, ГІалыымгЫи дъатадзхуашыз алахІ йдыруан.
ЙцІыхъвахуата ауи дгІазлышвтыз алакшара шпаъаз!
Абар акІвдыртагЫи дтачІвахтІ. ГІалыым естъ ГІалыым.
Йуымазтын акъыль дгъутахъым уакъыль. АкъыльгЫи
уакъыльгЫи дгъырзыбжам Къалмых ГІалыым... Абзаза-
ща йдыритІ ГІалыым. Ауаса зджъара дгІващатІ ауи:
апартизанква дрыцта йхакв дгІатахазарквныз рыцІа
йгагъын... ЙзачІвыта йынасыпызйа ГІалыым акыт парти-
занта дгІатахазарквныз».

ГІалыым йхъвыщраква, ГІалыым йщагашаква ауи
аъара ауырата хІызгІарыквашІасыз ари акІвпІ: ари
агІвычІвгІвыс йхІалъгІахъызтІуа мгІвакІ гІанарбитІ.
Автор агІвычІвгІвыс йпсихология, йхъвыщаква «гІа-
щаквйыргылуамца» цІолата дйырхъвыхитІ.

ГІалыым дгвжвайдзатІ: айсра йанпшцІал агъа дыгъ-
йайхсуам, Мурат дйайхситІ (ГІалыым йымгІану заджв-
гЫи йайымхІвскІва дищуаштІ). Вася Новак йсакъра
акІвмзарквын МуратгЫи уйылган — уацІыхъван йгІа-
дырх дызщыз! ГІалыым дгІархвытІ, агоспиталь дщтІан,
уацІыхъван дгІауырштхтІ. Йнас-йгІасыргЫи зымгІва
гІацІцІхтІ: ГІалыым дыркІыхитІта суд йыквырхитІ.

ГІалыым дшырхвыз, дшыркІыхыз, суд шйыквырхаз
агъиква ауи аъара «йлокІпІта» йрызхъауцІата амаль
гъамам. ЛокІ гІахІайхІвтІ араъа автор! Абар ГІалыым

Мурат дйызкІылпшитІ, Вася Новак ауи анибара Гла-
льым йнапІы дайхситІ, ауаса заджвгьи закІгьи гыйай-
хІвуам. Гпальымгьи йдыритІ Новак шйакІву йглайай-
хсыз, ауаса ауыгьи закІгьи гыхІвум; акыт дъаглайхыз
чаражвра алайчпарныс хуасакІ глайыртитІ, Гпальым
йыла кІылцІын акыт дтапІ; дызкІныс йглайквас афице-
ри асолдаткви ращакІ йапшта йачважвитІ, Гпальым
дыркІитІта суд йыквырхарныс акъралъ даквациыргитІ-
та аграницадза дыргитІ (йчасть ауаъа йнадзахъатІта).
Гпальым дызкІныс йглайыз Вася Новак Мурат йтгІачва
йымбауа дцахитІ. Ауасамцара. Ауасамцара.

Автор йхІвауа закІылагьи йгыглайрыщІабыргуам:
гІврала, ажва бахла йглашипхъадзитІ, щапІыкІ цІла-
йыргылра йгвыгъугьи ауи аъара щапІ льяльа ацІайыр-
гылитІта уачвхІварквын йахъблыгьитІ.

Гпальым йтурасы шардазджъара социал-психология
мотивировка амазтын, Мурат йтурасы йгьамам. ЙхІ-
хІвахъатІ: Мурат йыхъыз аъапІ, йуыс аъапІ, ауаса йы-
лахъ гъаъам. Автор Мурат фырта дичпуштІ. ДфырпІ
йхІвитІ. ИхъахІцитІ. Ауаса газета информацияла афыр
йхІлаль узыгІарбушма? Мурат уыскІ далата дъадзагІба-
уа мачІчвапІ. Ащарда дызлагІдыруа йара йхІваквуауи
анхъанат йзырхІваквуауи ракІвпІ. Ауыгьи агІвычІвгІвыс
дшаъу глаунахІвитІ, ауаса йхІлаль гьГІанарбум. АгІвгІвы
йшглайырбауала Мурат дфырхъацІапІ. НартыргІа дры-
уазшва даъапІ Мурат: дгІархвытІ, ауаса агоспиталь
дщІалла гьуам; хІара хІпны ари йсыкву ахвыртаква
йрапшу йара йгъшІархІвум,—йхІвитІ. Афашистка гла-
хыситІ, ахква гъыта йгІаситІ, Мурат закІытагьи йгьи-
бум, тшкІайрышвгІвацарагьи гьуам. «ХІпны йшІарым-
хІвауа» йхвра хврахІлатлата йглацІцитІ, ауаса Мурат
«чвыкІ аъара чхІара йымапІ»... Йхвырта мйыскІва йча-
сть дцахитІ (ауыгьи гІаншалун). Ауаъа Гпальым дан-
йынйара йащакІ йапш дйайгвыргъытІ. «Ауи жваскв-
ша цІуата дызтам йкыт, йуагІа рфгІвы йхъыхІузшва,
йкІынчІвалазшва дибатІ». Вася Новак ауи дджъайщитІ
(дджъайымщакІва амаль амма!). Гпальым, — «гвасра-
квакІ глахІбжъашвазтынгьи йхІхъхІырраштылх», — ани-
хІвара Мурат дгвыргъауа дадгылитІ: «Ауат ауыс гвы-
мхаква хІхъаква дхІрыжвагвара гъатахъым, хІакъыль
зымгІва хІагъа хІшйайглайуаш йязынахІырхапІ ауи ац-
кІысгьи»,—йхІвитІ. Мурат йхІвауа закІквата йглаугв-
ныгІвгьи йауаштІ. ЦІабыргыпІ, айсрапІ, аугІа аща дры-
чІвитІ, ура угвасракви сара сгвасракви гьуысым--ау-

гла рляжъа акІвапІ йуысу. ИджъахІщауа ауи гъа-
кІвым. ИджъахІщауа датшапІ: Мурат Палъым ауаъа
дшагазлагъи дгъицІгІум, йгвымхарагъи закІылагъи йгъи-
йырдырхуам. Палъым йнапІы Мурат йшІайхІвитІ. Йна-
пІы шшІайхІвауамца йымъа Палъым йас ацІлахъла йы-
бгъата йбатІ. Ауыгъи закІгъи гъинархІвум ухІва ауа-
штІ. Мурат йтурасы араъагъи закІ шагхауа убитІ.
АгІвычІвгІвыс йтурасгІалъамат гІаджвыквицІан (Му-
рат лъажъадъа дыркІытІ, ауаса азамзамдз аъара дц-
къата дгІанхатІ). ЧвзыкІа ШахІымби афыр йтурасы
гъизыгІанмыршатІ. Айсра апхъалагъи, Сбыр данаъаз-
гъи, айсра даналазгъи Мурат дъачІваз дгъымгылтІ Па-
лъым йапшкву агвымхаква рлакта гІайырнахвара ахъа-
зла. Мурат йхІалъ гъбагъам, бзазара пшыщала йб-
жапІ. Ага агхузтынгъи, ЧвзыкІа ШахІымби йхабаргІв-
ра гІвычІвгІвыс гІалъамат дгІанарбатІ. Ауи агІвычІв-
гІвыс йхІалъ цІолата йглахътІра акІвапІ хачІвборчта
апхъала йгІагылуа. АгІвгІвчва йзламгІвайсуаш амгІва
дырнахватІ — ужвы рщапІы ауырщІта йшчІвырхъуш
йазхъвыцра атахъыпІ.

Джъгватан Къали йапшта, ЧвзыкІа ШахІымбигъи
угІа шарда злу асценаква гІайырбитІ. Ауат асценаква
аугІа ргвы акъару шпельуан къаруу йашахІатпІ, ауат
р-Псадгъыл хвитымкІва йшымбзазуш йадамыгъапІ.

АХВЫЦКВАГЪИ АДУКВАГЪИ

Айсра асквшква рагІан совет угІа хвыцгъи дугъи
ацзакІыта агъа йпшІагылтІ. Абзазара апынгъи алите-
ратура апынгъи ашвапхаква шардапІ. Ауат зымгІвагъи
йрдыритІ, араъагъи йгъгІашІыхІпхъадзахуам.

Абаза гІвгІвчва ргІвыраква рпынгъи чкІвынчва ща-
рда алапІ. Ауатгъи адуква рапш хъацІара нкъвыргатІ.
АчкІвынчва ртурасква шгІарбугъи гъапшквам: азджъакІ
романтика дама ршІапІ, азджъакІ адуква рапш йщакв-
кІыпІ.

Дабар Джъгватан Къали йроман йалу афыр КІара-
бит. Къамбот анамыца комендант йзирыхІазырыз атшы
КІарабит дадзхъадыргылтІ. Атшы КІарабит йхчитІ,
КІарабитгъи атшгъи аполица йхчахитІ. КІарабитІ йгвы
йту йхътІыта йхІва йгъауамта, йгвыла дчважвитІ. КІа-
рабит йнцІра шабгу йыла йыцІсхитІ. Йаба ХІамзат

дтшанхчагІвъазан. ХІамзат арра дандырца КІарабит атшан дгІарыдхалтІ, апхъарагы кІайрышвра атахъхатІ. Рылахъ ауи акІвын йшаъаз айсра зсабихъа зквнахыз ачкІвынчва. ХІамзат йпа дайрыпхъара йтахъын. «Сан-глахъынхІвыхра сара сапшта акІвымкІва апхъахъа тшырхІагІвыта уасрыпхъуштІ. Москва йаъапІ ауи апш апхъарта»,—йхІвун ХІамзат арра данцуз. КІарабит атшква закІгы рылымдзгІауата йшихчущ дащтапІ. Атшква йбаба йырхІатІ, аугІа йырчІвыпІ, аугІа йанырчІвызара йаргы йчІвыпІ. КІарабит йбаба йырхІаз атшы афашист йбайыртуаш йжъы йкъвнарышвтитІ. Ауи йымбауата дпсрыквын рыцІа йгІалихитІ. Атшы афашист йшишІаймыршвуш дазхъвыцитІ. «Агварта сылаквa шгІапшуамцара йамырчІвитІ,—хІва йгвы агІвкъытІ КІарабит.—Апхъапхъа апартизанква гІайын жвтшыкІ ркІытІ. ЙраухІвуашызйа? ЙыртахъыпІ—ауат хІара йхІчІвыпІ... Абар хІыр Къапщ рыхъаз йхІрыхІазырын адзын агІан йдырцушын... Къамбот йпсазкви йари гІадзан хІгварта аларцІкъыатІ, с-Ціиса рыцхІагІы рылата жвах тшыкІ гІаркІытІ. Ужвы а-Ціиса ахІ гшыта йыргІвычан намыца фашисткІ йзырхІвайтІ».

КІарабит къвышракІ гІайхъвыцын, аполица,—араъа абора апахъ аква тшаумыррбгІауата апхъарта узнамшылуайа,—хІва «дйылабжъитІ». Аполицагы,—атшы сакъвыцІ сгъахвитым,—йхІвитІ. КІарабит аполица зджъарагы данизымга йа дищныс, йа йхъа даста дйырхъаганыс мурад йчпитІ. Ауыгы йзакъвымшвузтын—атшы йщуаштІ: афашист йнапІыцІашвауа ацкІысгы йпсрыквын рыцІа йагъыпІ. КІарабит атшы дадзхъагылтІ. ДгІанадырхын тшгІайхънащитІ. «УгвыргъытІ бзи ушызбауа удыритІта. Бзи субитІ уаргы,—КІарабит гвыла атшы дачважвун.—Бзигвыгъа суайгвгъун. Ужвы снапыла упсы тысхырныс сгвы йшгІаташваз гъудыргвышум. ЙугвынгІвума, Ціиса, анамыца шоколад уалхъвдасчІвуаштІ. Упсырта акІвызтан—йыздырдзитІ: сахІвспа зсыбгъу ауи акІвпІ»...

КІарабит абараса атшы щарда дачважвитІ. УадыргІвана аполица дйыситІ дйырхъагитІта атшы йчвигъычхитІ. КІарабит дчкІвынызтІхІва йтшдырра хІагІата тшгІайырбитІ. Афашистква йтлакІуазла дырпшІагылтІ. КІарабит йчпаз учпара ахъазла хъацІара уылазлара, у-Псадгъыл уынцІра ацкІыс бзи йубара атахъыпІ.

Агъа йпшІагылуа ачкІвынчва зымгІвагы р-Псадгъыл рпсы ацкІыс бзи йырбитІ.

ТхІайцІыхв Бемырза йгІахІвахра «Ленин йпа» дра-
ма эпизодкІпІ йзлащаквгылу. Айсра аба полици апа
пионери агъачвата йапшІанаргылын трагедия гІаннар-
шатІ. АгІвгІвы апатриот шІа уыс фыррата йхаз гъа-
кІвым ауи аъара йгІайырбауа, ауи йгвы фыррата йалу
акІвпІ. Совет угІа ркоммунизм йдеалква кІадзырры-
швуаш, р-Псадгьыл дызрытиуаш, агъа йпахъ шамхъа-
ша йзыргылуаш къарукІгьи адуней йгъыквым йхІвитІ
агІвгІвы. Агъа зъарала дчвгъазлакІгьи аугІа рпатрио-
тизм гъйзырцысуашым,—йхІвитІ агІвгІвы. Ауат ргвы
акъару апсрагьи йайгІайитІ.

...АмгІва адзхъа йщыта йщтІаз афашист офицер йп-
ланшет хІсолдатква дафтаркІ гІатырхтІ. Ауи адафтар
нахъдрышвт-гІахъдрышвтуамца хабаркІ йанйатІ. Аха-
бар джъарщан йгІапхъатІ. Ауи акІвпІта, агІаншараква-
гьи аугІаквагьи йрылачважвауа афашист офицер йа-
кІвпІ. Ари агІамаль агІахІвахра рыцагьи йгІанарыца-
быргитІ. Афашист идеология къахв знарауыз офицер
асовет пионер йхъацара гъгІайгвынгІвуам.

Адуней угІата йыкву зымгІва драгъята, йабджъар
заджвгьи дзапшІамгылуашта, айсрагьи закІы-гІвба
мчыбжьыла далгушта, адгьыл дапаштахІхушта хъазды-
рцІаз алейтенант Лемке ужвы «йблицкриггьи» щцІашв-
кІвалыз, йаргьи йыгІвзачвагьи раджьаль шгІаргванхаз
гІайгвынгІвуа далагатІ. Дсабийыщтара йхъа йтаргвуз
аиллюзияква совет угІа ркъару «мадза»—аугІа рпсы
акъару — йшгІадсылуаз йамцІпІлатІ.

Гитлер йпропаганда йахІвуз шымцыз Лемке Россия
дшгІанагуаз йбатІ. Акъраль гъамцымпІлатІ, аугІаква
азаджв азаджв дгьипшІамгылхтІ. Ауи гъакІвымта —
акъраль угІахъата йтаз зымгІва зны йапшхымкІва тша-
бадыркІытІ. Лемке афашист пропаганда йгІайнатыз
акъахв йхъыжьжьахуа далагатІ. Далаган — йпсгьи
йхъыцІтІ. Россия аугІаква зымгІва аурышв псунч ры-
хъвдата, айсра шгІаллагауа йурышвым зымгІва Гитлер
йылалуашта рхІвун Лемке дызбжьаз афашист идеолог-
ква. Ауаса Лемке йархІвуаз мцыта йгІацІцІтІ. Ужвы
«адуней зымгІва зкІуашыз» дзызхъвыцуа датшапІ:

йапшадгьылйа ауи йыбыгІвква йашагІахуаш? Йхъа йзы-
тгахуашма Россия? (ЦабыргыпІ, йгъызытымгахтІ). Йш-
патугахуаш: араъа хвыцгьи-дугьи айсгІвыпІ, зымгІвагьи
р-Псадгьыл рпсы ацкІыс бзи йырбитІ, р-Псадгьыл ахви-
тра рхъа азыщтІарцІитІ. Йурышвымгьи йурышвугьи!

Абар абаза кыткI ахъахъ апны афашистка хIсамолеткI гIакIнырцIатI. Лемке йгвып алетчик дгIаркIныс йтыстI. Аполицаквагы ауат йрцхърыгIитI. Алетчик парашютла дъагIачIваз ачIвацIла йгъзадгылуам афашисткагы аполицаквагы: автоматла заджв дгIахыситIта аргван йгънайрыскIьум. Аполица Мыхвтар зджъакIквата ачIвацIла дазынадзатI. ДазынадзастIхIва ацIла заджв дгIакIапан Мыхвтар йыхъвда дхъапатI. АнамыцIа ацIла йаназынадза ацIла ацIлахъ Мыхвтар дщыта ауи йыдзхъа чкIвынкI дчIвата, ауат йрчвыхъарамкIва автомат мцыракI хъыларцIыжвта йрынйатI. Алетчик зджъарагы дгырмаухтI.

Афашистка ачкIвын дыркIытI. Аскъар (ачкIвын йыхъыз ауи акIвын) йцIгIитI, дырзакигI, дырщитI, ауаса закIгы гырызихIум. Аскъар хъацIарати фыррати йылу афашистка рчвапса гIанарыкIьазыситI. Аскъар апсра дгъачвшум. Ари афашист дарыгIапкIитI. Аскъар дсолдатзарквын, дкомиссарзарквын (афашистка ако-миссаркIа фанатикта рхIвун), дхъацIадузарквын — закIыта йгIаугвынгIврын. Аскъар дчкIвынайдзапI. Афашистка ачкIвын айдзагы шамхъаша дгырызрыгылуам, йгъйайгIайуам, дыгърызырчкIвынуам. Ауи акIвпI Лемке рыцагы дызрыгIапкIуа.

—«Алетчик дахъпаца?»—хIва Лемке Аскъар дицI-гIатI.

— Йгъсыздырам.

— СнауайхситI, йхIва ласыта!

— УгIасайхс.

Сара снаган ауи йзкIылсырпштI,—йгIвитI Лемке,— ауаса... ачкIвын швара йымдыруата анаган дгIапшуан.

— Йуыхъызийа?

— Аскъар.

— Уызпуда?

Араъа Аскъар йхъа найыркъвын дхъвыцуа далагатI.

— Уызпу дыгъуымдырхума?!—схIван ауи сатайыкв-цIырхтI, ауаса дгъатагIамчважвахтI»...

Аскъар йхъацIара нартыргIа рхъацIара йапшпI. Аскъар Баданокъва дипазшва даъапI. Абыхъв дгIалчвыз-шва даъапI. АгIвгIвы Аскъар йсуратгы йбзазащагы гыгIайырбум. Ауи гъакIвым ауи йтахъу. Ауи йтахъу хIсовет угIа зымгIва Аскъар йшйапшу йхIварныс акIвпI. АскъарргIа щардапI, мильуан йнадзитI, дза-чIвызлакIгы даскъарпI,—йхIвитI агIвгIвы. Ауи йшIа-

хъа шауу гъуысым, йуысу йгвы къарута йаму акІвпІ. Аун акІвпІ йаргъи аун йтурасы чІыдакІгъи аламкІва сауытла йргІвызшва, графика суратызшва йзлыху.

Аскъар дызпу гырзихІвум. ПолицакІ Мыхвтар дшипу гІайхІвитІ.

— «Момо! Сара Мыхвтар сгъипам!»—хІва дгІацІ-рытІ Аскъар.

— Щта, уызпуда?...

— Ленин сипапІ!».

3-Псадгъыл зтйыз, знапа зтйыз, зугІа зтйыз, афаши-стквa рхабза йакІалташтІыхыгІвхаз Мыхвтар Аскъар дыгъйабам, Аскъаргъи аун дгъипам! ЙгІаурийыз асаби уирыхІарамра ацкІыс нагІалат чвгъа адуней йыквуми-штІ! Аскъар Ленин дипапІ. Мыхвтар йъадаб гъакІвым дгІадзынзыргылыз, Ленин йидеяква ракІвпІ. Мыхвтарн Аскъари ажыкІпІ, Аскъар Мыхвтар дикІятІипІ, ауаса аун дгъиъахІлым. Ленин йакІвпІ дызъахІлбу! Идеяла аъахІлыра рыца йбагъапІ жыла аъахІлыра ацкІы-сгъи! Ари акІвапІ асоциализм аугІа шабжъаз! Арат аугІа зынгъи уыгърайгІайуашым!

Аскъар дырщытІ. Ауаса афырква гъпсуам! СнапІыла дсщытІ, ауаса ужвыгъи сзичвшвауа амгІаныйиштІ? — йхІвитІ Лемке. Щта, хІкъралъ апсчвагъи айситІ. Аун акІвпІ дзичвшвауа! Зпсчвагъи айсуа акъралъ ушпай-гІайуаш! Аун акІвпІ агІвгІвгъи йхІвауа. Аскъар йтура-сы йарыбагъауагъи аун акІвпІ.

Аскъар йапш чкІвынчва фырта хІлитератураква йры-лу гъмачІым. ГІвыра щарда рфырква ахвыцкви алы-гажв-тажвкви ракІвпІ. Ауат ртурасквала аугІа зымгІва агъа йшипшІагылуа гІадырбитІ, дасузлакІгъи хъацІара шизагІатгауа дырцабыргитІ. АгІвыраква азджьакІ фы-рхъадата ачкІвынчви алыгажвкви «Абдулжалилов Фа-зиль йхабаргІвра «АтгІачва тлахва рпны», Джьгватан Къали йхабаргІвра «Муртат», Татаршвауа ЧагІбани Ныр ШатІащи рхабаргІвра «АчкІвын йылахъ», Хвби Уасман йхабаргІвра «УгІа»), азджьакІ — асабиква (ХІачвыкъва ЗамахІщари йхабаргІвра «АйсыгІвчва рпачва»), азджьакІ — тажв (ТхІайцІыхв Бемырза йпо-эма «ХцІлакІ», Гъвашокъва ХІвсин йпоэма «Атлахва йымгІва», Цекъва Пасарби йпоэма «Къусар»), азджьакІ пхІвыс партизан, пхІвыс нхагІвы (Капаев Суюн йхабар-гІвраква «Тазасу ашва», «ЦхІа») рылапІ. Афырква зым-гІва адызкІылхуа р-Псадгъыл ацІабырграта йазрыму,

патриотизмрата йрылу акІвпІ. ДзачІвгІвгІвызлакІгьы йфыр йара йхатІла дгІайырбитІ.

ЧвзыкІа ШахІымби йгІахІвахра «АхъацІара асо- гла» афыр, Аскъар йапшта, драма ситуация дгъалашвум. Айсра асквшка цитІ. ПІатІа руасакви рыгвла- чва руасаквакІи йхчитІ. ТхІайцІыхв Бемырза йфыр йуыс акІвымкІва закІгьы гІаймырбузтын, ЧвзыкІа Ша- хІымби аунагІва абзарагьы гІайырбитІ, апсабара асу- ратгьы йгІвитІ, ачкІвын йхъвыцраквагьы хІрылайырп- шитІ. ПІатІа дчкІвынпІ, дчкІвынайдзапІ. ДсабипІ. Ауа- са дрыцта архъа дъакву йгвы шІыгъытІ, ауаса йгвы шшІыгъуа заджвгьы йгъйайхІвуам. Йныбыжь йаквнау- мыргушта дщаквкІыпІ, лыгажвчкІвынкІ дйапшпІ ПІа- тІа: айсра ахІатлара зымгІва йжвгІвахъайдзаква йгІа- рыквхІазшва, агвакъвпра зымгІва йшлахъа йгІанылыз- шва йаъапІ. Ага ауаса йаъазтынгьы асаби дсабипІ, йса- бирагьы гІайныпшитІ, шардагьы гьгІайгвынгІвуам. Акыт йгІаталуа анамыцаква рмашинаква йбитІ, ауаса ПІатІа «амашинаква йрынчІвалу асолдатква йкыт цри нарахвныс, айсра йаъу йаба, йащчва ахІбачва рцІы- хъва йтагылата йрщырныс йшгІайуа йалыргата йгъйы- мдыруазтІ. Ауаса ауат бзира шырговьгъам, йшгІыма угІу ахІбачва йрхІвауа йгІун». Амашинаква акыт йгІа- талуанта йгътымцІхуазтІ. Амш гьйызрыхъвлахуам ПІа- тІа. ДгІаталхта анамыцаква дырпшуаштІ. Ауат анцІра йгъйымбастІ. Излачважвауа абызшвагьы гьидырам.

Хъвлапныдза йгъизымчхІатІ ПІатІа. МачІкІ йшгІа- лабыджуаз дгІаталхтІ акыт. Аурам угІа ъаквым джъай- шитІ. Заджвгьы йхъа гьгІайщцуам, заджвгьы апхъа ап- шта дыгъйыртшхъвум. ЙгІайшІашвуз азаджв-гІвыджь- гьы рылахъ аквын. Ауат ПІатІа йгьгІаймачважвузтІ. «ПІатІа йуасаква агвашв йангІатшкІарайыжьх, рыпш- ца азна... солдат тшкІаран. Ауасахча хвыц йрхІаз ауасаква агІылахІва йтшкІарайцахын, ахІамачла дрыс- уа далагатІ. ПІатІа йгвнымгІвуата, бызшва баргвыкІла йчважвауа анамыцаква ауасаква гІакІвдыршан мачвы- ла йабадырбауа йалагатІ. Ауат йырхІвуз ПІатІа йгъ- йымдыруазтІ. Ауасапсыла дуква мачвыла йшабадыр- буз, йшрайлахІуз йбун, йырфара шыртахъу йдыруан».

Анамыцаква уасакІ гІаркІитІта йыршитІ. Ауи хІы- гвла йуасапІ, швахъымсын,—йхІватІ ПІатІа. Ауаса афашисткава учІвы-счІвы гьрымам. Датшагьы уасакІ атагІаркІхын ауыгьы рщытІ. ПІатІа йща гІашитІ, дъа-

зымхысуа йгвы йаситІ. «Ай, ани аха йкІныхІакву чарх зціу абджьар харпчарква рыуа закІы сзалахысуата йсыманда, сара ауат йдсырбарын йымцІглауата уаса шыршуа»,—хІва дхъвыцуа агІвна ашвхъымса дхъачІван ПатІа. Асаби чарх зціу абджьар йызлапхъауа «шавтомату» гьидырам, ауаса йшалахысуа йдыритІ. Анамыцаква апщІа злагІадыркІкІаз азэлектромзаква ахІа йашІйырпшитІ. Электромза гьйымбастІ ПатІа. Йбахъаз хІапІта — ахІа йашІйырпшитІ.

Къахв зму асолдатква данырпшра ПатІа йпсы гвжважвун, закІ шгІаншушыз йпсы йадыруан. Зны йшахында,—йхІвитІ ПатІа. Архъа дцахуашын, ауаъа намыца гъаъам, ауаъа уызчвшвуш гъаъам — тІакІв угвы шІыгъьыргы.

ПатІа йпсы тІакІв йангІайаух йнапІква йыштІахъла йшІахІвата апщІа агъыцІара йчІваз хІсолдат йыла йыквшватІ. Афашисткава хІсолдат акІьальагІвына дывгІвнадрышвын цІапха артхті.

НамыцакІ аблын йкІыдыз ПатІа йаща йсурат гІакІыдижватІ,—«Коммунист!»—хІва дчІвагІгІын агваны йгІаджвылырышвтІ. ПатІа «дтрысын йаща йсуратгы, йхъвашаз ачІвыцаквagy гІаштІипгІан йгІвнапІыкІлагы йгвы йадикІылхті».

Анамыцаква ПатІаргІа рпещ алыргаква рпны йычвитІ. ПатІа йангы, йахщагы, йаргы амацауыртажв апны йштІалті. Заджвгы дгычвуам.

— Мама, ауи хІкІьальагІвына йыгІвнадрышвыз йымгІаныйа?—хІва ПатІа йан дылцІгІатІ.

— Ауыгы, сычкІвын, уара уащчва рапш заджв йакІвпІ. Заджвы дылпамыгІвапІ, дгІаркІгІвацата гІацІцІуашті.

— Щта, ауат ймедальквagy хъагы залрымхІа?

— ФыркІ дшгІаркІыз, рахІбакІ дидырбата, ртшхъвара гІаргныс акІвмызтын йгъсыздырам, сычкІвын,—лхІватІ йан»...

ПатІа уахъчІва йхътшаз зымгІвагы зынла йхъаштылхті: ауи акІьальагІвына йгІвнадрышвыз асолдат дйызхъвыцуан. «Йзырхуш ачІвыйа ауи, ауат алакв абгата дгІаныржъуашма?»—хІва дхъвыцуан ПатІа. ПатІа асолдат дгІайырхвитхныс мурадта йкІыті. Цыхквта, акъалагІвыр данычв асхъан, ПатІа дгІагылті, белькІ найахвтІ, акІьальагІвына ащтІахъла гІацІйыжгІатІ. Асолдат ауыла дгІакІылсхті, ПатІа тшгІайыкІв-

йыршатI,—«ймедальква рыуа закI гIалихын... ма, ари уахъа хъацIарата йучпаз ахъазла йнахв»,—гIаныцIуата ПIатIа йхъапахъ ба айхIвын алащцара дылалхтI».

ПIатIа ащымта ауасаква антица йыкIва йтаз аме-
даль гIатихын дапшытI. «За отвагу»—хIва йанын ауи.

Абараса ПIатIа фырра йчпатI. АгIахIвахра лашара-
та, йткIкIа-шIкIкIгIауа йгIвыпI. АгIвгIвы йхIвауагьи
майрадзата йгIаугвынгIвитI: зсабиквагьи ари аъара
хъацIара нкъвызгауа акъралъ агъакIгьи йгъызыкIуа-
шым. Ари йапшу акъралъ апны зымгIвагьи фырхитI—
алыгажвгьи, атажвгьи, асабигьи.

Аскъари ПIатIи рхIалъква рымапI ХIачвыкъва За-
махIщари йхабаргIвра «АйсыгIвчва рпачва» афырква-
гьи.

...Умар йаба Рашид айсра дцитI.

— «Папа, ухъылпа уыцугушма?—йхIватI Умар за-
кIы дазхъвыцуа.

— Момо. Йутахъума?

— АхIы...

— ЙуызгIанызжъитI, Умар. ЙухъацIата хъацIазшва
йнкъвга. Ужвы ура уакIвпI хъылпа зхъата акIъадыгв
йгIатшкIарахауа. ЙгIаугвынгIвыма?

— АхIы»...

Аба йхъылпа узынкъвгара атахъыпI. Алачвагьи йр-
зынкъвгитI. Абачва айсыгIвчвапI, апачвагьи айсыгIв-
чвапI. Совет угIа датшата йгъызхъвыцуам. Ауи акIвапI
ахабаргIвра афырквагьи,—анамыцаква гIайырквын
йхIчпушйа?—хIва йзымхъвыцуа. Йрчпуш рдыритI. Апа-
ртизанква йрылалуаштIта анамыцаква йрайсуаштI.

ХIачвыкъва ЗамахIщари айсра агIан акыт абзазаца
тамамта йгIайырбитI. Акыт аугIа мацIхатI — айсра
йцатI. ЙгIатахаз уахъгьи тшынгьи йнхитI. АугIа аф-
ронт йшазынхауа рдыритIта,—«хIгIапсатI»,—гъыр-
хIвум. Афронт йгIатыцIкIвауа асальамшвъаква гIайитI.
АзджъакI удырчIвыуитI, азджъакI удыргвыргъыитI.
«Асальамшвъа хабар чIвыхъ ангIанагра хIбзазара
ахъаз зхъа щтIазцIаз ахъацIа акыт чкIвын шабгу дыр-
чIвыуитIта йатаркIвах анхара тшартхитI. Ауи акIвпI
ари гIвысквшата Баракъай кыт шбзазауа». АугIа хIара
хIшайгIайуаш мшкIгьи къангъаш гъазгIаргуам. Ауи
акIвпI ауат зымгIвагьи рхъа ахв рдыруата, тынчта йзы-
нхауа. Акыт заджв-гIвыджъ хъачва гIатахатI. Ауат
дрыуапI Рашидгьи. Ауи дтрактористпI, ауи акIвапI йа-

ргыи ацыхъвадза дыздырцаз. Абар ауи уахъчIва аф-
ронт дышдырцушла швѣа гIайыртI. ДщаквIыта
хъвлапныдза дынхатI. ЙунагIва дгIайхын ахламач адз-
хъа дгIашIастI. «Абакъ шыхIв аквцIара атахъыпI, ахла-
мачгы... агварагы рчIаджъра атахъыпI»,—йхIвитI
йгвыла.

Рашид апсра гъакIвым абазара акIвпI дзызхъвыц-
уа. СгIарщущама, момкIва сбзата сгIахъынхIвыхуаш-
ма?—гыхIвум,—абакъ шыхIв аквцIара атахъыпI,—
йхIвитI. ХIкъральгы, хIуагIагыи хIбзазащагыи анцIра-
ла йшгылазлуш йдыритI Рашид. Ауи акIвпI апсра дза-
зымхъвыцуа. Йкърару дахвитпI, йакъыль дахвитпI Ра-
шид. ЙугIа драпшпI. «Абазара акIвпI хIугIа ззайс-
уа»,—йхIватI А. Твардовский айсра агIан. Рашидгыи
абазара акIвпI дыззайсуаш (йара йхъа щтIайцIузтын-
гы).

Ахвыцквaгыи адуква йрапшпI. Ауат йрбауа рбитI,
ауат йрхауа рхитI, ауат рылахъ рылахъпI.

Айсра асабиква рсабихъа рыквнахтI. Асабиква ры-
ла щарда ыцIстI. АугIа штыцIуаз, арахв шахъырцуз,
анамыцаквa шгIайыз, аугIа ауат йшырпшIагылыз, хIыр
шгIайхыз, афашисткава штырцахыз — арат зымгIвагыи
асабиква рыла йыцIситI. Айсра атрагедия асабиквагыи
йгърыгIвымстI. Абар Умар йабагыи айсра даладзтI. Йа-
ба йшихIваз апшта, хъылпа зхъата аунагIва йгIагIвна-
хаз йара йакIвпI. Умар йаба афашисткава дгIарщытI.
Ауи йаба йгыхъазым — щардагIв гIарщытI. Асабиква-
гыи рабачва рща шырхахуаш йащтапI.

«—Анамыцаквa зыгIвначвуа апхъарта йалахIшвыр-
цIата йгIвнахIшвырыбыл,—йхIвитI Джъама.

— Ауат гIаджвылкъапIта йджвыквылхпI, хIапхъа-
ртагыи ахъязыкI йыгIблыпI. ХIчIвквa ангIайхра хIабап-
хъахуаш?—йхIвитIта йгъиуам Руслан.

— Аклуб йыгIвнакву гIвнахIшвырхъватш,—йхIватI
Умар...—Ауат шагIандзакI мца тарцитI... ауарджакъ
хъыгIгIвапIта — уалгатI. «АхIакв рхъа йасын йп-
сытI»,—рхIвуштI. АугIагыи закIгыи гърархIвуашым».

ЙшырхIваз йырчпахтI. Уацыхъван афашисткава
йтаркIыз аугIа гIатырщтхитI.

Ауыгыи рымамачпI. Чва ахъата йгъырбум. Апарти-
занквa хIрызцуштI рхIвитIта йджвыквлитI. ЙгIацадыр-
пахитI — сабипI ауат йрымгIанпартизанйа? Ауи гъа-
кIвым йуысу — ргвы шаъу акIвпI йуысу: ргвы ауаса

швчпахІва гІарнахІвитІ. ХІыр гІайхтІ, анамыцаквагы хІышта йтырцахтІ, апхърартагы гІахъыртІыхтІ, ауаса айсра гъалымгастІ — амараташвартала йнаскІагІва-цатІ. Асабиквагы айсра ашыра йаларкІвапІ.

АхабаргІвра йалакву афыркава,—ари ари йакІвпІ, арыгы ари йакІвпІ,—хІва йзлагІалукІгуш дамыгъа гърымам. Аромантика адама йаквчІвапІ афыркава зым-гІвагы. Рщагашагы романтика щагашапІ. АгІвгІвы акыт абазара ангІайырбауа ареализм амгІва дгІакв-хузтын, афыркава рхІаль ангІахъитІуа аромантика апоэ-тика дазцахитІ, агІаншараквагы йфыркавагы рцІабыр-гра гІайырльальитІ. АчкІвынчва романтикпІ. Ауаса аха-баргІвра йалу агІахъвыцра ситуацияква, афабула асхе-ма ашІарпараква, псы зхъам афигураква агІвгІвы йгІай-хІвауа ащапІы ацІдырцитІ, йфыркавагы йгърызхъау-цІахуам. Аромантика апринципква агІвычІвгІвыс ари акІвапІ дшаъазара атахъу рхІвитІ. Ауаса асовет пио-нерквашагы гІвычІвгІвыс реализм турасы гъгІандыршум. ХІачвыкъва ЗамахІшари йгІайырбауа афыршІаква йрапшзара атахъыпІ,—ахІвитІ ахабаргІвра. ЦІабыр-гыпІ, йрапшпІ, ауаса дасу йхІаль йымапІ. Абдулжали-лов Фазиль йхабаргІвра «Атлахваква ргІачва» йалу апионергы й-Псадгыл бзи йбитІ, агъа закІыла дшйыза-рархуш дахъитІ, ауаса ХІачвыкъва ЗамахІшари йфыр-ква йгІарыквухырквын Абдулжалилов й-ХІарун йхІаль реализм гІамальла йщаквгылапІ.

Алыгажв-тажвква ртурасы ангІадырбауа хІлитера-торква рреализм хатІ рыцІа йымчхитІ: алыгажв роман-тика дучпарныс баргвыпІ.

ХъацІара ду йылапІ ЧвзыкІа ШахІымби йгІахІвах-ра «Кбыт» афыр Аслъамбакъ. (Ауи йапшпІ рчІара Це-къва Пасарби, ТхІайцІыхв Бемырза, Гъвашвокъва ХІвсин рфыркава Къусаргы, Сатагы, Дадугы).

УызжвгІандзара хІызлачважваз афыркава чкІвыныз-тын ЧвзыкІа ШахІымби йфыр длыгажвпІ. Ауаса ауы-гы ачкІвынчва рапшта хІбазара дазцІабыргпІ.

ЧвзыкІа ШахІымби хабарта йгІахІайхІвауа айсра агІан ансимшгы йгІаншалуз уыспІ.

АхабаргІвра «Рызна мъа» апны агІвычІвгІвыс йхІаль айхІара злагарбаз йгвыла йхІвауа акІвызтын, араъа райша йхІвауа, ажванахъа райша—хІва йзпхъа-уа акІвпІ. АцІабырг ухІвушызтын, агІахІвахра Аслъам-бакъи аполица Къари, Аслъамбакъи анамыца комен-данти райчважвара акІвпІ йзлащаквгылу. Автор йрема-

ркаква ауат райчважвара йакоментарийпІ. Асюжет ачпаша гІазлыцІуа автор гвацчпа мурадта йыму акІвпІ. Аслъамбакъ длыгажвпІ, аугІа йрчвыцІайкІуашгъи, йхъа йачвыцІайкІуашгъи гъйымам. Аслъамбакъ айсра дыгъ-пщІам, абджъар йнапІыцІата агъа дгъипшІагылам. Ауи йъадаб кодекс гІазырбауа йажви йгІвычІвгІвысши ракІвпІ. Йбауа йшибауа апшта йхІвитІ, закІгъи дгъа-чвшум.

Аслъамбакъ дабазалыгажвпІ. Йчважващагъи абазалыгажв чважващапІ. ЙцІасгъи абазалыгажв цІаспІ: дыгъгвжважвум, дыгъкІватІум, йхІвуш дазхъвыцитІта йхІвитІ, аугІа рхабза йдыритІ, йажвынтахъа заджвы йгІайшвхІакІва дахвиттагъи йгвы йгъгІанагуам. ХІлыгажвква йанакІвызлакІгъи ргвы йту райша йрхІвун. Ахабза йахчун ауат: йгІаршІапауа, ражва ршІыркъбауа йгъамщатІ. АугІа рхабза нкъвызгуз алыгажвква ракІвын. АугІа алыгажвква платІу ду зрыквырцІуз ауи акІвын. Аслъамбакъгъи дшашцаз ауи акІвпІ.

Абар Аслъамбакъ йпа йпа дгІаххылын «дада.. йацы йгІайыз атшыгІв ужвыгъи агвашв дгылата дгІацІ-ритІ», — йхІватІ.

«—ДгІамцІрыхуата, йбжбы ачІвыла ацІгІва йгІацІ-гІатІ, ачІвыйа йтахъу ужвыгъи,—йхІван алыгажв дгІвдымдыуа йхъамгъи гІайхъайырпан дгІаджвылцІгІ». —

Абари адакъикъа уалагата Аслъамбакъи Маджъид-гІвабджъи апшІагылитІ. АгІвгІвы йперсонажква рыбызшва, рсурат ракІвымкІвагъи адеталь хвыцквэгъи (агІаншара зырцІабыргуа адетальква) гІаликІгІитІ.

Маджъид-гІвабджъа агвашв дгылапІ. Атшы чарахса мчхъа аполица йыцІакІвашитІ... «Маджъид-гІвабджъа йыбгъа кІылыргвыгв йкІыду ашвокъ джъукъвыжвта йкІауы-шІауитІ».

АгІвгІвы йымбауата цыракІ гъагІвиштуашым: аполица йыбгъа шкІылыргвыгвугъи, ашвокъ джъукъвыжвта йшкІауы-шІауагъи, алыгажв йарма напІсаргвыцІа дыцІпшуа анамыца дшйызцузгъи, йкІвымжвы алихъа гъажъ хвыцква алартаква йырзирыпшгІауа дшымгІвайсуазгъи, акбыт йлаба йхъайцІа йгІвыцІара йыцІайцІата аурамла дшымгІвайсуазгъи, комендатура йаннашылуаз аполица,—«ущапІква рыцкъата унашылхІва»,—дшгІа-йыквцІрызгъи, алыгажв йлаба шлабахъачымпІытІызгъи...

Маджыд-гІвабджъа Аслъамбакъ акомендант уыз-шІититІ йхІвитІ.

«АчІвыйа ужвыгы йгІаншахыз, йара ари йршам-швахыз ахшпсхъв акІвма сызшІитуа?»—хІва аполица йыквихІвачвитІ Аслъамбакъ.

Аполица Аслъамбакъ йпсы ауи аъара дачвымыгъпІ-та дипшгІвацарнысгы гытахъым. Аполицагы ауи йды-ритІ. «Йшудырדзауа йаъапІ, анамыцаква рыхъазла хшквпІкІ швтйырныс гыжвуам, апхъала аурышквва рыхъазла швпщырхІаква ацІдата ахшзавод йызгузгы гышвакІвхым»,—йхІвитІ Маджыд-гІвабджъа.

Джыгватан Къали «йбаламква» гІакІвгы тшдырду тшырчпун, ахвыц-мыцква йгырыламчважвузтІ, Маджыд дымгвалачрынпІ, афашисткава дыргІвымсаргапІ: ала дъацынкъвырцауагы дайгвыргъытІ.

Хыжв гІвахтІ, хшы гыгІамцІхуам, экбытла йгІ-жытІта хІчай зламыхІхра гІакІв гІамхІхитІ йхІвитІ Аслъамбакъ. Маджыд закІгы «гыгагІум». Алыгажв да-цапахитІ акбыт гІайахвитІта «йхъа йаквскъапІ... швкамендант ари... ахІат»,—йхІвитІта дгІаджвыквлитІ.

Маджыд-гІвабджъа алыгажв йажваква «йхъа хы-рхтІ». Алыгажв йхъачва акъамчы гІакІвицашарын, ауа-са дшвитІ. ЙгвыжвкІраква зымгІва йажва уаукви си-фат лурбзи йгІархІвитІ. «Зхъа удын аквшвауа уацІы-хъван дыгІбахпІ, угІагварцІ сумыркъвауата, сара ужвы-гы уара уапш айрыш шардагІв гІакІылсцуштІ, — атшыгІв агвашв дгІахъыпатІ ухІвауата дгІацІбыритІ.— АхъахвитнагІа швызгІаргын уацІыхъвангы азальмыгІа швахъитІ. Ауи урышвында, швчварта гІатІагы швгІал-цІта йылашвцІушын»,—йхІвитІта аджвджвы гІайшІтІ-тІтІ аполица.

«Швара йшвапшкву азджъакІ рыхъазла ауи «хвит-ныгІапІ», ауаса аугІа рыхъазла ауи хІвачІвгІвыта уыз-му алабызшваква йгІаргыз ахъыз «джъабагІапІ»,—хІва йгвыдицІитІ Аслъамбакъ аполица. Йгвылагы—«лам-цІауыр лакта», «знахъша»,—йхІвитІ алыгажв аполица йыхъаз. Ари йапшу ажваква гІайшыцуа дгъамщцастІ алыгажв, ауи акІвапІ (ага аполица йща йзыгІашуаз-тынгы) йгвыла йзихІвауа.

Алыгажв дгвыжвкІдзатІ. Ауи дшгвыжвкІдзаз уан-йыквпшрагы йубитІ. «Аслъамбакъ башыла йжвагву ахІвысчва йлаба хъачампІытІ ацІда йгІвыцІара йыцІа-та аурамла днакъвы-накъвуа дымгІвайситІ. Ауи йгІа-

йынйауа анбжъагІвчва гІайцІгарныс йалагазтІхІва
йгвыжвкІыз йылаквн йыштагылу атшыгІв полицайн
анырбара,—«алахІ йбалахІ уыквшватІ, ахІвысчва йна-
пІыцІырхвхва алыгажв дабауырцауа»,—хІва ргвыла
аполицай налат йархитІта йдзыргІвуа йагІвситІ».

Асльамбакъ дызкву дгъыквцІуам акомендант йпны
даннашылрагы.

Акомендант йыбызшва намыс змам йыбызшва йап-
шпІ, алыгажв хІважакІѡа—хІва дйыпхытІ.

Асльамбакъ хшы гъхІымам,—йхІвитІ, хІыжв гІва-
хтІ,—йхІвитІ. Акомендант алыгажв дйыршвара йгвы-
гъата,—упа дызлу апартизанква йрзугауа абагІаугуа?—
йхІвитІ. Ужвы Асльамбакъ закІгы гІайгвнымгІвуа, за-
кІгы йымдыруа тшичпитІ. Йажваква дрызхъвыцуамца
йхІвара ахъазла тшйырзаситІ. ПартизанкІгы гъсызды-
рам,—йхІвитІ (Щабыргыта, алыгажв йпа апартизанква
дрылапІ, ауат Асльамбакъ йпны йгІадсыллитІ).

УжвгІандзара тшыкъазчІвахта акомендант йпеш
йыгІвназ Маджид-гІвабджъа йаба Къара йтшкъачІва-
хырта дгІацІцІхитІта мцы йхІвауа Асльамбакъ йпахъ
дгІагылитІ. Йахъа Асльамбакъ йпны апартизанква йба-
та йхІвитІ. Асльамбакъ ауи апш лампхашара анцІра
йгъйымбастІ. Йара йапш лыгажвкІгы ауи апш мцы
йхІвауа йгъимагІастІ. «Асльамбакъ араѡа йпсы йтамакъ
йгІакІылаххтІ, йылакв тшгІадрыгъажьтІ. Ауи йджв-
джвы гІазикІкІын Къара дйылактаджвджватІ, йашта-
гІайуата йлаба хъачампІытІ гІайкъѡан мцы зхІвуз
Къара йхъа йаквйырчатІ».

Асльамбакъ швабыжта дырзакын абора дыгІвнад-
рышвхтІ. Ауаса ажвакІгы гырызимхІватІ. (Абдулжали-
лов Фазиль йхабаргІвра йалу алыгажв Мазангы йы-
дзаква йылахъырчІвчІватІ, ауаса ауыгы закІгы гыыр-
зимхІватІ). Дшырщуаш йдыритІ Асльамбакъ. Ауаса
йхъа гъакІвым дзызхъвыцуа, абджъар знапІыцІата
агъа йпшІагылу ракІвпІ йгвы йту. Уахъа партизанкІгы
хІпны дшгІамиуашыз шрасхІвыз шпабзийыз,—йхІвитІ-
та дгвыргъытІ алыгажв. Длыгажв гвыбзыгъапІ Ас-
льамбакъ. ХІпсадгыл гІазырхвитхуаш абджъар змата
агъа йпшІагылу шракІву йдыритІ. Ауат бзастІ. Йара
йницуашыз ницІхъатІ, йзычпуз йчпатІ.

АгІвгІвы йфыр йтурасы тамамта йгІаджвыквцилатІ,
тамамтагы араѡадза йгІайырздан... дйымарыцІахахтІ.
Ауахъ апартизанква абора йгІагвыквйырситІта Ма-
джид-гІвабджъагы дкІындйыррахитІ, алыгажвгы

дгІатдирыштхитІ. АгІахІвахра датшата йалгара ата-хъын. Апартизанквaгы чІыдазшва йызбитІ.

Йхъаду ауи гъакІвым. АгІвгІвы агІвычІвгІвыс йхІлаль цІолата, тамамта йгІайырбатІ. Ауи акІвпІ йхъаду.

ТхІайцІыхв Бемырзагы, ХІачвыкъва ЗамахІшари-гы, ЧвзыкІа ШахІымбигы, Абдулжалилов Фазильгы дзачІвсоветгІвычІвгІвысызлакІгы йыхъаз афашистка дрыцынхара, ауат дрыцбзазара, ауат хІауакІ рыцтайга-ра пщцапІыкІла дгылазлара шйымуаш апшта йшйым-уа гІадырбатІ.

Ауат зымгІва рыхъазгы Совет власть аъамызтын бзазарагы гъаъам. Ауат рфырагы, ркъаругы, рыцкъарагы гІазлыцуа ауи акІвпІ.

* * *

Айсра аладз уахъчІвагы йгъымбахстІ. Айсра ахвыр-таква гымйыхстІ. Айсра гІаздымгылыз гІвычІвгІвыс-кІгы акъраль дыггІатамхатІ. ЩардагІвы рылахъгы аланажвжватІ. Ауи аъара рыцхІагІара йгІарыцІсыз ау-гІа, йгІарыцІста йцкъата йгІанхаз пІатІу ду рзучпара атахъыпІ. Айсра рахІа хІатладзата йгІазквхІаз асаби-ква ракІвпІ: ащардагІв йыбата йгІанхатІ, амлагы ач-гІвычадарагы рбатІ, аду йхушызгы ачкІвын йхушыз-гы рхатІ. Збзазарагы зылахъгы лашараз асабиква ры-лахъ чвнаркъащтІ. Апхъарта йгІацІцІхын йгъзампхъа-хтІ, уахъынла йапхъахтІ. АхІбата аунагІва йгІагІвна-хата, зайцІбачва азрыпхъара, йгІадзынзыргылра ата-хъхазгы гъмачІым.

Айсра агІвычІвгІвыс йбзирагы йычвгъарагы къа-тІамазта асатей йгІатанаргылитІ. Айсра чвгъарата йгІа-ннаршаз зрыдхыз совет жвлара аргІапсца акІвпІ.

Арат асоциал-ъадаб баргвква рыцІа щарда йгІазыр-бауа автобиография гІвыраква ракІвпІ. Ауат фыр хъа-дата йрылу збзазара айсра квырмата йаланарышвыз ачкІвынчва ракІвпІ. Ауи ачкІвын йбиография айсра со-циал, этика, мораль проблемата йгІаннаршаз гІахъна-тІитІ. Абиография ацІабырггы атипизация йапринцип хъадахитІ: агІвыраква гІазквчважвауа абанпара шабгу ракІвпІ.

Ауат йрапшкву агІвыраква йрыуапІ Капаев Суюн йхабаргІвра «ХІвынщыга», Хвби Уасман йхабаргІвра

«Угла», Татаршвауа ЧагІбани Ныр ПатІащи рхабаргІвра «АчкІвын йылахь» агьиква. Арат агІвыраква щардала йапшыпІ, йауа ухІварыквын, йгІадырбауа ауысква азакІыпІ.

«АчкІвын йылахь» айсра йаланарышвыз квырмакІ аунашва гІанахІвитІ. Ауи аквырма алыххра сквшщарда атахъхатІ. Зылахь айсра гІалакшаз ачкІвын дщаквгылуа дырхъвыхитІ агІвгІвча.

АхабаргІвра асюжет гІвымгІвакІла йымгІвайсуашва йаъапІ: азакІы агІаншараква ащтацауата йгІанарбитІ, азакІы агІвы йтшдырра щщаквгылуа гІахънатІитІ. АхабаргІвра заманта айсра апхъа угІалагата айсра амштахъ асквшквдза гІацІанакІитІ.

«АчкІвын йылахь» гІазквчважвауа ГІазали йнцІра атурых акІвпІ. Ажанр ахцІараква уапшырквын «АчкІвын йылахь» гІадзныргылга, «бжъага романпІ». Ари йапшу агІвыраква рыхъазла совет апхъахъа А. Бочаров гврыхвата араса йхІватІ: «АгІвычІвгІвыси агІаншаракви шазаъу гІахъызтІуа абжъага роман абзазара йдзнарыжвта йхъацІахауа ачкІвын дгІанарбалитІ». Айсра йгІаквчважвауа ахабаргІвраквagyи ароманквagyи ауат йрыуапІ. Йрыуа гъакІвымта — ауи ажанр апны рыцІа йцкъу ауат ракІвхапІ.

АгІвычІвгІвыс абзазара ддзнарыжвуамца дшхъацІахауа ргваккІта йдырхъвыхитІ «АчкІвын йылахь» зыгІвквзгы. ГІазали йхъвыцраквagyи йгвтараквagyи хътІыпІ. АхабаргІвра асюжет тынчта йымгІвайситІ. Абызшва цкъапІ. (ЙалкІгІата, ари агІвыра абызшва бзипІ. Ауи хІхІвара хІтахъыпІ).

ГІазали йбзазара йсабихъа угІалагата арра дцанадзыкІвара хІыла йыцІситІ. ГІазали хсквша рахІа дгыртамызтІ, йаба данпсы, ауаса йыба чва гыхъымстІ. Йан закІгы дазыбжамкІва длыгІзитІ. ДахъапшлакІгы — аугІа бзиква щардапІ. Ансимшгы джъащахъвакІ гІайауитІ. АжвакІла йухІварыквын, асабиква драпшпІ. Адуква архъа дрыццитІ, ащхъа дрыцхъалитІ. АугІа рынхара дуквagyи йбитІ, рымшыркъварагыи йагІитІ, алокІ джъащахъваквagyи дрыздыргІвитІ. Ауи акІвпІта, ГІазали йынцІра лашарапІ, саби нцІра пшдзапІ. Ауаса ари апшдзара контрастта айсра амш лашцараква гІапшІагылуаштІ. Контраст апшІагылра алитература шІаква рпны йхабзапІ, ауаса «АчкІвын йылахь» апны ауи рыцІа щайдза багъа айауитІ, агвацппа типизация

апынгы абазара агланшараква адкыла апынгы апсихологизм йаамапсымахъадахитІ. Авторква ауи шырчпауа хічважвара апны йгІбапІ. Ужвы датшагы ажваквал хіхІвара атахъыпІ.

АхабаргІвра мшыркъварала йбайапІ. РахІа йгвырмачІгу агланшараквагы юмор бжыы гІарылггитІ. Аюмор ажвлара ргвы шымдзуа гІанарбитІ, ауат ртшдырра шхІагІгу гІанахІвитІ. Айсра асурат гІазырбауа аэпизодква рпны аюмор лакъырдсатирала, йа сарказмблыбылрала тшапсахитІ.

ГІазали йсабихъа гІаншарала йгъбайам. Авторква рыцІа йдырхъвыхра ртахъу ачкІвын йщаквгыла чІвырхъа шатнапуа акІвпІ.

Айсра цитІ. Афашистка гІайитІ. ХІырка гІатхъитІ. Афашистка акыт йгІадзаныс ауаштІ. АугІа ргвы гытыпчым. ХІырка ъагІатхъауа заджв-гІывыджыгы айгвыргъытІ. Апхъала йкІулакІыз ХІвыдгы алыгажв хІварачагІв МахІмудгы йгвыргъаквауа йрыуапІ. ХІвыд дгвыргъыузтын йджъаушута йгъаам. Ауи Джъгватан Къали «йбаламкава» драпшпІ. МахІмуд хъчІвагвачв дызгвыргъауа ачІвыйа?

МахІмуд йтурасы ацкІыс трагедия турасы ахабаргІвра йгъалам.

МахІмуд дбжапІ. Адуней дгІаквлын аугІа йыламышыркъвитІ, дарыкІыргитІ. ДарыкІыргазтІхІва — йзбзипІ. Йгвы йгъасуам. Момо, дарыкІыргитІгы гъхІхІварым—йыцымышыркъвитІ. ДлыгажвпІ МахІмуд. ЙынцІрагы пхІвысІагра далапІ, ауаса заджвгы дыгъйыцІгайгвшум. Анамыцаква ангайра ХІвыд погон гІайыйтныс дгІайыргвыгитІ. ДйылахъыччагвшитІ алыгажв рыцІа. МахІмудбжа ХІвыд йхІваз хъайцІатІ. Апогонква ангІасыквсцІара ауи акъабардыа дсыцІа-миуазтын ббапІ,—йхІвитІ ГІазали йан лпны дгІайитІта. ХІвыд йхІвауа йхІвахитІ МахІмуд: анамыцаква хІдырбзазуштІ йхІвитІ. КІвлина ХІвыд длымарыцІапІ. Ауи йхІвауа гыгІаталрышвуам (абжа йгІайкъвухуашйа?), алыгажв дйачважвузшва лгвы йту лхІвитІ... «ЛагамыгІва... айха псынч хІыхъвдарцІаныс акІвпІ йызгІа-йыз афашистка»,—лхІвитІ КІвлина.

МахІмуд КІвлина йылхІвауа гъхъайцІум. ХІвыд мцы шихІвауагы йзихІвауагы гыдырам. ГІазалигы МахІмуд дйызгвыжвкитІ. МахІмуд дшбжу гыдырам: дсабипІ. МахІмуд,—унай, Рауф, аколхозрахква рыуа

жвыкІ глац,—анихІвара Глазали зны алыгажв хъкІы шигъычуаз даныркІы гІайгвалашвахын,—апхъа хъкІы угъычуан, ужвы жвы глаугъычуаштІ гьакІвымма!—хІва дйыквцІритІ.

МахІмуд, «алахІ дшгІайшаз» даъапІ. Ауаса агІвбзи-кви агвымхакви йгвы йадыруан. Йзбзийыз тшйыдикІыл-уан, йзычвгъаз тшырчвирыхъарун. Абар ХІвыд анамы-цаквa МахІмуд ахы дтыршуашта йхІвун, дара дырп-шитІта — алагІапкІ йайчвапІ. МахІмуд ауат ауи аъара йзгвымху гьгІайгвынгІвуам, йакъыль гьаквхъум. Йтра-гедия зымгІва глазлыцуагъи ауи акІвпІ. МахІмуд урышв бызшва гьидырам, анамыца «Яйко» (квтІагъь) анихІвара йыхъыз ЯйкІодзицитІ, «Мльако» (хшы) ани-хІвара МльакІодзицитІ.

«—АлахІ йыхычвгъа зквшваз ауат агІвыджь закІыта йчвгъапІта йббандарыз!...—йхІвитІ МахІмуд КІвлина лпны дгІашылын. Щарда гьцуам МльакІо спны зны днагваралын. Ауи дшнатшкІаралбыргуаз,—«МльакІо, МльакІо!»—йхІван дчІвагІгытІ. Йыхъыз сара йсым-дыруазшва, сыхъыз МльакІопІ зихІвауа акІвпІ. Сара сгвыла,—«уыхъызгъи уаргъи урымбахтІ»,—схІван...—«угІайгва, МльакІо, угІайгва, бзи!»—схІватІ.

Ацца гІаршхъата йпха-пхауа йхвынгылан. Сара цца тасчван йзыхвынсыргылтІ, йара дгІаспшытІ-дгІаспшын —«му-у-у!»—йхІван дгІахъвагІгытІ. Сара цца злайы-жвуашыз акъашыкъ тьайысымтыз ахъазла дцІыруадзы-сшатІ. УуанагІва аквчвгІатІ, ауи уымхІвума! — схІватІ сгвыла.—Ауаса къашыкъ абауызгІазгуаш, зунагІва ры-лачвыз! ЗакІзаджвыкІ сунагІва йгІвнапІта сара йала-сыжвитІ, уылаквa гьтамма? Йысчпарызйа,—«сара уа-дыргІвана йсыжвхпІ»,—схІван, дсхъызгара ахъазла, цца зласыжвуаз акъашыкъ дзы ахынсыршан йызсра-утІ.

Ауи акъашыкъ найахвын нцІрата йымаз ауи апш йымбасызшва йнахъирышвт-гІахъирышвтуа дапшытІ-дапшын—«МльакІо»—хІва датацІырхтІ.

«УгІвылакІ мбахтІ сара угъзымбума уш-МльакІоу! Уыхъыз сычлащыгІвазшва»,—схІватІ сгвыла. А зунагІва багІваз, мчыла утара утырцитІ! УадыргІвана саргъи сгвыжвкІын гвауа-гвауа сйачважватІ.

— Ари акъашыкъла цца рыжвитІ, ахІмыкъ! — схІватІ. ЙсхІваз гІайгвнымгІвызшва йанызба снапІы сшІа йазызган—«хвыпІ-хвыпІ»,—схІватІ... Йымачквa йхъа йахъщтІихгІан чІвгІвазшва йгІасйырбатІ, йгІана-

йыркъвыхын ажв акыкIа гIайыргъвгъвузшва ласы-лас
йнкъвижбитI,—«МльакIо!»—йхIван датагIасыквцIы-
рхтI.

МахIмуд рыцхIа ужвы акIвпI анамыца йтахъыз ан-
гIайгвынгIы. Жвы гъсымам,—йхIватI. Ужвы дыскъвы-
цIхпI,—хIвагъи йгвы йгIанатI. Ауаса йгвыжвкIыз афа-
шист ацца гIашгъи МахIмуд йгIайшIайчватI, йкъашы-
кътIакIвгъи аквикъбатI йрыхъвашан датша зджъакIы
рпсы йаквйырпшырныс дджвыквылхтI.

Ауи дгварцIгIвацатI акIвын датша заджвы дгIагва-
ралтI. Ауи «яйко»,—хIва дъацIыруа ЯйкIодзицитI йы-
хъыз алыгажв. Апхъа йгIайызи йари шагIвчважвгIуз
апшта йагIвчважвгIитI. Анамыца йтахъу МахIмуд йгъ-
гIайгвныгIвуам. «Мльако» анихIвара йаща дзыпшгIа-
уадзицитI.

«Уаща МльакIо уыжвыбырг XIвыдыргIа рахъкIьала
дыкIвшатI. Унай, дусырбапI,—схIван ймахъа гIаскIытI:
схъа йамынальажъа азгIазгхтI. XIGаджвылцIтI снапIы
срауын амара йташвузгъи сылаква гIанакхуа ртдзы
йсырбатI. Сгвылагъи,—«амара упсы ацташватI», —
схIватI. Араъа ауи йгвы йацIибаз сидрума, момкIва
сшизышвйыз йдырма... тшгIайыргъвгъватI дгIасшIак-
шан рыцIа сзайгвыгъауата... спахъ пыцIакIв гIацIйыр-
цтI... Сара ауи йгIасыквциIаз аудын хIатла сзымчIа-
уата сгъагъасауа сгылапI. Йара НахваргIа дгвараххтI
рквтIу гIайкIын—«хIар-хIар»,—хIва дхъыччауа... дгIа-
йхтI дгIасыдгылын аквтIу ащтахъ сйырбитI—«яйкIо!
яйкIо!»—хIва дцIритIта асабиква рапш дгвыргъва-
чIвитI...»—йхIвитI МахIмуд.

Алыгажв Kивлина дышлыдашшылуа гIазали йа-
гIатI. Ари аэпизод алыгажв йтрагедия бзита йгIанар-
битI. Алыгажв йинтеллект (йакъыль) афашистка рса-
дизм (рзальмыгIара) йгъаквхъум. Ауат ауи аъара аща
згIаркIнычIвауа гъгIайгвынгIвуам. Ауат уырпшырквын
угIазшва йаъапI, ауаса аугIа МахIмуд дыгърымшвхIа-
кIвузтI, арат ала ацкIысгъи йлахпI, гвыхъгъи-жъыхъгъи
гърымам. Афашистка ртурасква авторква йшырдыр-
уамца лакъырдыта йрчпитI. МахIмуд гъйакIвым йбжу,
йбжу ауат ракIвпI. РкультураIа тшдыртшхъвазтIхIва
культурагъи гърымам, ъадабгъи гърымам, намысгъи
гърымам. ЩамакъыпI ауат! Ащамакъквгагъи йрльажъа-
йа — йквыджъмапI! Ауат льяжъа змам дщра кIаджва-
джварата йгъырбум...

Газали йГаншауа зымГва йбитІ, йрХвауа йаГитІ. Уыста дызлашвауагы йныбыжь йаквнагауа акІвпІ. Ауди йара закІгы гыхум: дхвыщвапІ. Газали—азаман дашахІатпІ, агвымхагы абзигы зылазХвауа абарометр даГвызапІ. Дасу ймаГны шГІанахвахуа йбитІ ачкІвынхвыщ. Абар ХІвыдгы анамыцаква гІайнадзыкІа-ра гвлакІ дшаъаз даъан. Анамыцаква анГай ддатшахатІ. Зны Газали йан ХІвыдыргІа семчкІа масла банкакІ псарчІвыта йГІахІыргІатІ,—хІва дылщитІ.

«ЗынЦра йчвымпшшаз атГачва! Аколхоз шван премата йГІалыргы асхъаква шврылгама? Ауди апХвыс балахІ ауат лтйыта масла злымхвГІауайа? КІапІикІакІ аколхоз йГІахъахІара ахъазла жванапІхыкІла дГІадхъуан. ДцарагІатІта ужвыгы аколхоз лырбайарГІатІ. Швцата аколхоз йГІарыквшвх... Йшваухуазтын»,—йХІван даГІвкъауа дхъыччун ХІвыд.

ХІвыд афашистка рГІайра дайгвыргъытІ, аколхоз йыла мгъыта йГІацІахитІ, дполицахатІ. АугІа афашистка йрабакІитІ, апартизанква йрылалитІ. Афашистка ласы йштырцахуаш къангъаш гъазГІаргуам аугІа! Абар КІвлинагы Газали ХІвыдыргІа данылщтиуаз,—«хІсемчкІатІакІв цІхІрычІвара хІгъахамдзатІ... Алаква тырцахта йцІхІрычІваркІвын йрыхІтхпІ»,—лХІвитІ.

МшкІГІвымшкІла псарчІвы анГІарыквылхуа йылХІвауа лХІвитІ КІвлина. Ауди афашистка рпІатла шайшысу лдыритІ.

Ари рахІагы йджъащахъвахпІ. Газали ХІвыд жбы йрыдзуа дчІван анихІвара КІвлина—«алахІ йзимыргІварагІатІ сыжвтІакІвква зымГва тырцата гІацІуаштІ»,—лХІвитІ. Йжвбума, аколхоз рыжкква КІвлина йлыжвпІ. «Сыжкква» лХІвитІ. Совет власть ахъазлагы «сара сывласть» лХІвитІ КІвлина. Аколхозгы «сара йсколхозпІ» лХІвитІ. ЗымГвагы акъралъ дара йырчІвыпІ. Дара йыркъралъпІ. Ауди акІвапІ йаргы асабиквагы ауди ахвитнаГІа рхъа зазыщІарцІауа.

Газали зны апхъарта цыГІвпионерчва шГІаджвылырдуз йбатІ. Ауат уахъынла асклад йнашылын абджъар гІаджвыларгатІ. Ауди ахъазла ауат щра рыквырцІатІ. Швабыжта йырзактІ, ауаса «ауат агъа йпахъ шамхъаша... йгымгылтІ». Афашист офицер абджъар ъажвгаз швхІвузтын швынЦра гъшвыквсхуам йХІвитІ. «Уара йГІахІутыз нЦра гхІымам!»—рХІватІ ачкІвынчва.

Хивыд абаза бызшви аурышви алайпсауа, «ауат акоммунист лахъшаква йрымглану уара йгьудырам... таманам анцра йузырхивума... урайгьдзата амаль гьамам»,—йхиватI йнапIква йыршIашIан афицар йахькIа-ла днаскIаьтI. ДызынаскIазгьи Хивыд йгвы йтаз гьйымдырма, дйысуашдзищама дгIайшIахысын дахьи-рышвтI. Абараса Хивыд дзайгвыргьяквуз, дызынха-квуз рнапIы дыцIадзхтI.

Апионерква фырта йпсытI. Ауаса афыркава гьпсуам!

Ауи атшын Глазали айсра атрагедияква рыуа рахIа йчвгьадзаз йбатI. Ауи атшын... «автоматква... ацхыстI— ацыгIв чкIвынчва... амаша йацтапIлатI. АчкIвынчва йрхьгвжвайгIата знапIква щтIыхта алахIла йахIвауа йтрысыз лыгажвкьомкIгьи гIахьырщгIатI».

АугIа рща гьымгIватI. АугIа абазара ашв анамыр-кIыхра ахъазла рхъа щтIарцIатI. Амара гIаццIхра, ахIвра гIайыхра, асаби хьыччабыжьква гIагахра ахъа-зла рынцIра ртIытI.

Ауаса айсра ужвыгьи йгьалымгастI. Ауи аугIа рбза-ра йгIалахатI.

Йан лпсра Глазали йынцIра гIвбата йагIвнашатI. Йан этшын дпсыз «Глазали йгвыргьяарагьи, йсабихъа-гьи, йымшыркьварагьи закIгьи уымбахра — ан йлыц-тшкIарыцIын пстIата йыдзхтI».

Айсра акIвымзаркIвын Глазали йылахь датшахарын. Айсра гIайын йбазара ахънапсатI. Атопкава анымхысх-уагьи аугIа айсра йаладзитI. Глазали йынбжьагIвчва амина йагIвжваз йащытI, йара абальница дыцIашватI, щарда дштIан.

Глазали йаша Рауф унагIва далалтI. АунагIва гIвы-чIвгIвыс шIыц дгIашылтI. ЙгIашылызгьи дгIвычIвгIвы-ста дыгьгIацIымцIтI. Глазали жвыгIвсквша ахIа дгьыр-там. Йтаца дылбата баста гьылфум. Глазали йзырхала-кIгьи йчхитI. Ауаса йтаца дгьагIлырбадзахуам: йфауа дахьылбагитI, ала дацынкьвылцитI, дйызгвауитI.

Глазали йтаца Нафиса ачвгьара ахъазла дгIадри-йызшва даьапI. ХIтурыхква йрылу анпсаква дгIадым-рикIва йгьхъауцIум. Ауи лтурасы ауи аьара тамамта йгIвыпIта ухъахькьва гIалыргылитI. Ари лтурасы автор-ква йгIардахIвыз турасыпI.

ЙшылчпалакIгьи Нафиса Глазали дгIагварылцатI. АчкIвын дьацара гьидырам. МлапI. АйсрапI. Глазали йгвы быжькIваркI гIамнадитI. ЙшцалакIгьи агород да-гатI.

Агород йапхъахауата йтанагаз ачкІвын агород абза-
зарагы акыт йапшдзищитІ. АугІажвпІаракІ аниба ры-
цхІагІаракІ гІаншата йайззадзищитІ. Акыт аугІа ана-
йззауа йа гвыргъьаракІ, йа гвмачІракІ анГІаншара
акІвпІ. Ужвы айсрапІ, агвмачІра рыцІа йайхІапІ. Гла-
зали угІажвпІарата йбаз ачІахъва ахъазла къазу йгы-
лапІ. Ауаса ачкІвын ауи гыдырам.

Агород абазара, акыт абазара йапшта, тамамта
йГІарбапІ. Авторква гврыхвапІ: чІахъва тшыткІ ахъаз-
ла аугІа цІхквта йГІагылта къазу йшгылуагы, шарда-
гІвы уахъынла алыгъвраква рпны йшычвуагы, аджы-
птасчваква шшардахазгы, аугІа шкъьатІамазугы
рбитІ. Азаман ауаса йхІатлазтынгы аугІа хІалъальпІ,
ркъару йаквгвышхвитІ, ргвы гыьдзуам.

Айсра рыцхІагІа шарда гІаннаршатІ. ЧкІвынчва ща-
рдагІв аурам йГІаквнажътІ. Абар Глазали йынбжъагІв-
хаз Шурикгы айсра гычкІврыта дачпатІ. ТшыткІ гІай-
гычырквын йфауа, йъайбалакІ дычвуа дныкъвитІ.
Шурик йапшквас шардан. Ауат ррыцхІагІа гІазлыцыз
айсра акІвпІ. ХІара хІыжвлара зГІвадапІ. Шурик йап-
шквас мыГІвхъымцІызтын абзира збзиру ажвлара
акІвпІ. Шурикгы Глазалигы рынасып раухтІ, йГІвы-
чІвГІвысхатІ.

«АчкІвын йылахъ» айсра шардагІв рылахъ квырмата
йшаланарышвыз гІанарбатІ. Ауи аларышвра ззалых-
хыз акъраль къару ду шалу, адгыл ъадзахъынхІвуа
йшгылазлуш йаквшахІатхатІ авторква рГІвыра.

Авторква ахабарГІвра апны зымГІвагы гыГІардамы-
хІвтІ: аперсонаж данырхъаштылхуагы аъапІ, агІанша-
раква анмачІчвугы гІаушІашвитІ, йанахъдрыкъъачва-
уагы гьмачІым. Ауаса агІвычІвГІвыс йбазара шакІв-
шаз атарала ауи йгвы адиялектика гІадырбара йъщ-
ту бзикІ узнаргвыгъитІ.

Глазали йылахъ шардала йапшпІ Хвби Уасман йха-
барГІвра «УГІа» афыр Борисгы. Ауыгы рыцхІагІата
йаъаз йбатІ, йангы йабагы йчвыдзтІ. Ауаса ауыгы
йымГІвагы йынасыпгы йаухтІ.

Ауат зымГІва збзиру хІугІа ракІвпІ.

Айсра йГІаквчважвауа агІвыраква зымГІвагы фыр-
хъадата йрылу абазара зхчаз аугІа ракІвпІ.

ДЫШПАЪУ ХІУЫЖВГІАНЧІВИ?

Хікъраль сквшхынгіважва айхІа ахъыцІхъатІ. ГІвычІвГІвыс шыц дГІадзыннарғылтІ. Ауи агІвычІвГІвысгыи зманпхъадза тшипсахитІ: йдырра йалахІитІ, йдуней-гІагвынгІвыща цІолахитІ, йхІалъ байахитІ.

ХІуыжвГІанчІви агІвы данГІадырбауа асхъан агІв-ГІвчва социализм атлахан агІан класс антагонизм ша-ъам рдыритІ. Ауаса социализм атлахангыи амакІраква ГІанхитІ. АмакІраква аперсонажква рхІалъквала акІвы-мкІва датша ГІарбага гърымам. АГІвГІвы аперсонажква рхІалъквагыи диалектикала ашыцраква йзыбата йГІа-шаквйыргылхра атахъыпІ. Йауа ухІварыквын, йГІвГІву тшызпсахлауа агІвычІвГІвыс йтурасы дашІамсуата шыцра алазцІауа йакІвпІ. АГІвГІвы ажвлара ртурых дашахІатпІ.

ХІобласть агІвГІвчва ркъару йшГІанагуа апшта ащ-хъабзазагІв йхІалъ шыцрата йГІалалуа дрыбагъытІ.

ТхІайцІыхв Бемырза йхабарГІвра «Абзазара апша» арат йрапшкву агІвыраква йрыуапІ.

АхабарГІвра проблемата йГІащтІнахуа хІуыжвГІан-чІви ГІвы ймораль, йъадаб, йэтика нормаква шаъу, ауат щцаквгылуа, социализм аидеяквала йшбайахауа акІвпІ. Ауи акІвпІта, ахабарГІвра апафос амораль-эти-ка проблемаква йырзынархапІ. ТхІайцІыхв Бемырза йхабарГІвра «Абзазара апша» психологизмла йбайапІ, агІвычІвГІвыс йхІалъ цІолата йГІахънатІитІ.

«Абзазара апша» апны абзазара агІаншараква агІвычІвГІвыс йылахъ йалситІ, йылахъ асурат ГІанар-битІ. Асюжет злащаквгылу, йзлапсыпнкъвгауа абзаза-ра йГІаннаршауа амакІраква ракІвпІ. ТхІайцІыхв Бемы-рза рыцІа йгвы аквкІта йырхъвыхуа социализм зуыхва-

та коммунизм зуыхвауа йалагаз агІвычІвГІвыс ймораль кодекс шщаквгылуа акІвпІ.

АхабаргІвра афырква Къвырч Аслъан, ауи йпхІвыс Гващамыда, ауат йрыцынхауа аинженер Кирпичикова Инесса, акомсомол организация асекретарь Синицына Дуся, азавад адиректор Добра Данил — ртурасква бзита йглахътІыпІ, даргыи гІвычІвГІвысбзапІ, дасузлакІгыи йара йхІалъ йымапІ. Ауат зымГІвагыи гІвычІвГІвысаГІа рылапІ, абзазара агІаншараква зымГІвагыи уыс азрымапІ, къарута йрыму зымГІвагыи анхара йартитІ, хІмораль, хІидеология, хІгуманизм шдрыбагыуш йаштапІ. Ауат гІвычІвГІвысбзапІ. Йанбзазара йанГІващауагыи гІаншитІ. Зынгыи йымГІващауа гыакІвым йгвыбзыгыу — йымГІващауа заджвгыи дгыаам, зГІващара ласы йззыбахта зуыс зырайшауа йакІвпІ йГІвычІвГІвыстамаму. ТхІайцыхв Бемырза йфырква азджьакІ ласдза тшГІадырзаххитІ, азджьакІ — йызлагІващаз ласы йгырзыбахуам. Абзазара апны йшГІаншалауа йара ауаса акІвпІ. ТхІайцыхв Бемырза йхабаргІвра атурасква хІлитература ареализм йшалахІауа гІанарбитІ.

ТхІайцыхв Бемырза дуысаГІвпІ. ДануысаГІвзара йуысара йпрозагыи йалалитІ, йпроза лирикапрозата йачпитІ. «Абзазара апша» пхата йГІвыпІ, эмоцияла йбайапІ, угвы йалалитІ.

АхабаргІвра аконфликт цІарапІ, ласылас тшауацІнахитІ.

АхабаргІвра афыр хъада Къвырч Аслъан арра къвырлыкъв йхауата хІйынйитІ. Дшпауу ауи? Аслъан дымчхъапІ, дгвыцкъапІ, дгвыбзыгыапІ, йкъвырлыкъв хъапІата йхитІ, дынбжыагІвцабыргыпІ. Аслъан йтурасы апны йхъаду ари акІвпІ: ажвлара ауыс апны драйшапІ, йкъару дгыайгъдзум, йуыс бзидздзата йшихуш дащтапІ, дызнапІыцІугыи хвы йзырчпитІ.

Арра данГІлахъынхІвых Къвырч Аслъан акырбыджь завод нхара далагатІ. Араагыи Аслъан бзита дынхитІ. Азавад ауысква гыаштацум. Ауаса азавад ащтамцузтынгыи Аслъан «йчпара йауан, ймашина ауыхвага пкъыгІваква — хІлахъвы, кырбыджь, пхартшахъва — аланкъвигун, дразытагыи рпны дцахуан». Йшауула, азавад ауыс бзимызтынгыи Аслъан йкъару дамайгъдзауа дъанхауа, йуыс гайхауа дразыпІ. Ажва гыалам—дасузлакІгыи йуыс йшатахъу апшта йхара атахъыпІ, йкъару дайгъдзара гыатахъым, ауаса йуысГІваца гыакІвым агІвычІвГІвыс дзызхъвыцра атахъу — ажвлара ауыс

апхъа йыргылра атахъыпІ. Азавод шабгу ауыс Аслъан йуысзара йтахъыпІ. ХІуыжвгІанчІви гІвычІвгІвыс ауи акІвпІ дшаъазара атахъу. Ари гІазрыбергъыльуа тура-сы алапІ ахабаргІвра. Ажва ахъазла, Синицына Дуся лара бзита дынхитІ — хІва, азавод шабгу ауыс аквымшвузтын зынги дгъразхушым. Гващамыдагы ауи акІвпІ дшаъу. Аслъан ажвлара ауысгы йунагІва ауысгы тамамта данырзымхъвыцуа гІаншаквитІ.

Аслъан йхІалъ гІвычІвгІвыс бзакІ йхІалъ йапшпІ: бзирагы ащардапІ, бжарагы гІалашвитІ. Азджъарала — Аслъан бзита дынхитІ, дапхъагылагІвпІ, ашЫц-раква гІайхъвыцитІ, азаман йгІаннаршаз ацІас бзиква йрыцикІитІ (комсомол тацанадылра йчпитІ, Гващамыда лчгІвыча нсатынта йзшарныс йгІайыз амцІицитІ). Азджъарала — Аслъан амци ацІабырги гызалыргум, амгІва райша гыйызгІауам, ауысква тамамта дрыдгылныс акъыль гыйауам. Аслъан атынхаражквва, ацІасыжквва ангІайыквибагара йакъыль лашара анхъвашхауагы аъапІ.

Абыз чвгъаква йгІарылцІын Гващамыди ланхъви амхъаквыдзтІ. Йкъванчу анхъва лакІвпІ. Ауаса Аслъан йчпауайа? Зны араса йхІвитІ: «АгІвыджъгы адзхъасырчІвапІта бзи-бзи срачважвапІ, йагвынсыргІвыпІ». Ари мгІватамамың, уысрайшан, ауаса ауыс ацІыхъвадза йгызынардзум Аслъан. «Дара-дара агвынгІвыхынцІкІъара йсчІапІ. Сара схъацІапІ, апхІвысква сгырбжъачважварым»,—йхІвитІ Аслъан зынги.

АгІвычІвгІвыс йгвы анакъвпуа ймайкауаш щардахитІ. АмакІри айсри швхІаусыгІвагы ласдза йгІаруйтІ. Аслъан йан дпсытІ. Йан лпсра Аслъан швабыжта йылстІ. АгІвычІвгІвыс йан данйымахым бзирата йзыхушта йлзимхаз зымгІвагы йгвы йгІатыхъхитІ. Аслъангы йани Гващамыди ракъыль шаквымшвуз ангІайгвалашвахра йпхІвыс дйыркъванчитІ, длызгвауйтІ. Щыбжъанчара дгІамихуа далагатІ. Гващамыда,—«щыбжъанчара уызгІамихуайа?»—анылхІвара,—«сгъахадзум», —йхІвитІ. «Апхъала угІайхуани, уахадзуні»,—анылхІвара,—«апхъала сан даъанта сгІайхлун»,—йхІвитІ. Абзибара гІахсахауа йалагатІ. АмакІракви айсракви щардахитІ. Аслъан амц ййрайгІайтІ: абызква дрыздзыргІвуа далагатІ: Гващамыда дщкъу Аслъан бзидэдзата йдыритІ, ауаса йгвы гІвбахитІ. «РахІа йцкъадзу ахъапщ «гІва алапІ» анырхІвара угвы чакъ гІанадрыгитІ... РахІа йцкъадзу адзы «фатагъан алапІ» анырхІвара угвы

гІвбахитІ: уафгІвышвитІ, фатагъанфыгІв уыхІауазшва-
гъи йубитІ»,—йхІвитІ агІвгІвы. Аслъан абызква гІайы-
дызгалыз Кваквыра лакІвпІ. «ЦІабыргумищтІ Кваквы-
ра йылхІваз? ЗакІ ьархІвауа закІ аьапІ, момо, Гваща-
мыди сари хІалгара атахъыпІ»,—ари акІвпІ Аслъан
Кваквыра лыбыз йгІалихыз.

Аслъан йпхІвыс длылцІхтІ. Асабигъи дигъычын
Сбыр дцатІ. Абари акІвпІ абызква йгІаргыз—бзи йа-
бабуз ахъаци апхІвыси амырхтІ, ртгІачва ахъырпсатІ.

ЙанакІвызлакІгъи апшта Аслъан Сбыргъи бзита ды-
нхитІ. Ауи зныкІла «йышитанква» йайгІайызтынгъи
Гващамыда дгъихъаштылуам. Йхакв дантнага, абызква
данрылцІ, Аслъан щарда дрызхъвыщтІ, лашыцла дыр-
пшытІ. Аслъан дгІацампахскІва акнига алгитІ, ауаса
ауи йтгІачва дшгІарыдгылхуаш чакъ гъазгІагІгуам.

Ауи акІвпІ Аслъан йтурасы шаьу. Анхара апны ауи
дерткІгъи гъйымам, ауаса аунагІва бзазара апны ауи
дангІващауа гІаншитІ. Коммунизм зуыхвауа агІвы зы-
мгІвалагъи драйшазара атахъыпІ. Ауаса ауи йхІалъ
майрачкІвынта йгъщаквгылуам — ауи абакІра ащар-
дапІ. Аслъан йтурасы ауи акІвпІ йгІаныцІуа.

Аслъан дшаьаз гІбатІ. Гващамыда щта? Ауи дшпа-
ьу? Зынла йхІвара атахъыпІ: Гващамыда зымгІвала-
гъи — лынхарталагъи, лунагІвабзазаралагъи лхъацІа
йацкІыс рыцІа драйшапІ, дгвыбзыгъапІ, лугІа дрыуапІ,
дабазапхІвыспІ. Зны дангІващауагъи гІаншитІ, ауаса
лхІалъ хъадата йалу тІатІарапІ, лашарапІ, гвыбзыгъа-
рапІ. Агвымхари амци Гващамыда йлагъачвапІ. Ауат
дырпшІамгылуата дгърыгІвсуам. Абар Гващамыда
дъанхауа адзахырта амастер аугІа йжъитІ, ахча чІыда
гІарыквихитІ. Гващамыда ауи айззара йгІаталцІитІ —
дызпшІагылуа дазрыпхъаз шйакІвугъи. АцІабырг, акъ-
раль уыс — арат ракІвпІ Гващамыда лбзазара апны йа-
пхъу. Гващамыда аугІа цкъата йаштаныкъвъара, дасуз-
лакІгъи бзита дшынхуш, аугІа дшрызцІабыргызлуш,
ажвлара дшазцІабыргызлуш — арат ракІвпІ дыззабакІ-
уа, йылрыбагъьауа.

Гващамыда зынгъи акомпромисс дгъадгылуам. Гва-
щамыда дгІвычІвгІвысбагъьапІ. Абагъьара агвыбзы-
гъарагъи ацлымахпІ. ЙлымцІаста даныргарагъи йлы-
мцІасыз ачкІвын гвыбзыгъата дйачважвитІта йара
йгІващагІа дадгылхитІ. Гващамыда йлымцІастІ, зджъа-
ра дадыргалтІ. ЙлымцІасызтІхІва дгъымцІрытІ, дгъым-
хІвхІватІ, ачкІвын дгІалырчІван бзита йгвынлыр-

гІвытІ — бзибарадѣ насып шгІанымшауа: Гващамыда йлымцІасыз бзи дгьылбум. АчкІвын йчпаз шамуа гІайгвынгІвитІ.

ЙшцазлакІгьы Гващамыда йлымцІастІ, зджъара дадыргалтІ, дъадыргалыз тшытракІ дьгІвнан. Ари ауыс бызквакІ гІахъыцІнысгьы ауаштІ. Ауаса Гващамыда аугІа йырхІвушйа — хІва лгвы адзакІѣагьы йгьгІанамгтІ. Гващамыда лхъа йазхъалцІитІ — абызхІвагІвчва ауи лыхъазла ауатыквгьы йгьтам. Аслъан йтураси Гващамыда лтураси ашІуырпшрыквын (Аслъан Кваквыра лыбыз йщапІы шйыцІнарцыз гІахІгвалахІыршвахпІ) — Гващамыда рыцІа дгвыбзыгъапІ, рыцІа акъыль лымапІ, атынхаражквва рыцІа дырчвыхъарапІ. Ага ауаса йаѣазтынгьы, Гващамыда дгІвычІвгІвысбзапІ — дангІващауагьы гІаншитІ, ауаса Аслъан йацкІыс рыцІа ласы тшазылдырхитІ, тшазылдырхитІта тшгІалырзахвахитІ.

Анадылра апны акІвпІ Гващамыда атынхаражквва пычІвта данрынйа: Аслъан йан Цица лпа йкомсомол тачанадылра дгърызгІамитІ. Араѣа йнанаркІыта Гващамыда атынхаражквва щарда дырпшІашвалуштІ. Абар атачакІвын лчгІвыча ршарныс аѣахІыльчва гІайззатІ. Араѣа Гващамыда мацІкІгьы дгІакІвадахитІ: атаца лчгІвычаквва ршара шамуа шылдыруагьы хІапчпышара йгІайыз дгъырзпшІагылуам, ауаса ласдза лхІалъ дгІатагылхитІ.

Гващамыди Аслъани рхъазы адуней йгьыквым. Ауат йнхитІ-йынцІитІ, аугІа йрылапІ. УгІа бзигьы аѣапІ, гвымхагьы аѣапІ. АугІа бзиква, гвыцкъаква йрыуапІ Синицына Дуся, Кирпичикова Инесса, Добра Даниил, завод арабочаква. Ауат уызгІвымсхыз советугІапІ, нбжъагІвцІабыргыпІ. Ауат абаргвыраква йгьырчвшвум, ракъыльгьы ркъаругьы ззынарху хІкъралъ рыцІагьы йшбайахуш, аугІа рыцІагьы бзита йшбазуш акІвлІ.

Синицына Дуся лтурасы совет комсомол абзираква зымгІвагьы алапІ. Дуся зымгІвагьы дырзынадзитІ, зымгІва рыхъазлагьы лгвы лыхьитІ, ажвлара ауыс апны лкъару дгъайгьдзум. Аслъани Гващамыди агвынлыргІвыхра ахъазла Дуся лпсы щтІалцІитІ. Ыымч аквымхъазтын — лара йгьыллѣажьам.

Кирпичикова Инесса динженерѣзапІ. ДгІвычІвгІвыслашарапІ, дгвыцкъапІ. ДуыжвгІанчІвипхІвыспапІ. Абар Инесса Аслъан бзи дылбатІ. Ауаса Аслъан тгІачва

йымапI, саби дйымапI. Инесса Аслъани Гвашамыди рт-
гIачва ахълымпсара ахъазла лбзибара лнапIыла йыл-
хъваритIта датша городкI нхара дцахитI. АпхIвыспа
гвыбзыгъа бзита йылдыритI: заджвы йрыцхIагIа насып
гъуызгIалхуашым.

Добра Даниил — хIзаман йаквнагу дунашвачпа-
гIвпI. Ауи аугIа йдыритI. Йымдыруа дазцIгарныс
дгъачвпхашум. Азавод анхара, аугIа рбзазаща шбзи-
хуш дацтапI...

ХIгIазквчважваз зымгIвагъи совет угIатамампI, со-
циализм ахабзала йынхитI, йбзазитI. Ауаса аугIа гвым-
хаква зачIвквайа? Ауат ртурасква шпаѳу?

Атынхаражкква дара-дара йгъныкъвум, ауат нкъвы-
згауа гIвычIвгIвыспI. Атынхаражккви амещанри ащ-
чвацрипI. Амещанра атынхаражкква йыртурасыпI.

Атынхаражкква, абзазара йанымгIалхуа ацIасыжв-
ква, амещанра дара-дара йызхуаштI — хIва унапIква
акврышвта учIвазларквын, урабамкIырквын, зарар ща-
рда гIаргитI. АцIасыжкква, атынхаражкква, амещанра
хIбзазара лашара тшацрархIвитI, быжьтурасыкI йрта-
литI. Абар акыт йгIатыцIын нсатынгара пхIвыс гвыпкI
гIайтI. Дабар Кваквырагъи дрылапI ауат. Ауи атынха-
ражкква, абызква нкъвылгарныс дазалырхызшва да-
ѳапI. Нсатынта йыршауа чгIвычапI, ауаса Кваквыра
дызхIвауа... хъабрапI. «СпхIа лыбра ашра йкIыднахын
хъабрачIыда дазыпшгIитI, бхъабра арасадза гIапкы-
та йлыбтырквын дгвыргъыштI. Абар йзлагIапкъуаш-
гъи срыхIазырхъатI», — лхIван Кваквыра ахъчы псарт-
дукI гIацIылхтI. «Гвашамыда ацтанчIвыкI гIалыцIа-
лышва дгIархIан закIгъи лымхIвауата дгвысуа дгы-
лан».

Гвашамыда лхъабра гърылымттI. Кваквыра ауи лгвы
йасын, лща лхахитI. Аслъан йтгIачва ахъызпсаз Ква-
квыра лакIвпI. Ачвгъара нкъвызгауа амещанква къвы-
шпI, ауат быжьтурасыкI йырталитI, аѳадаб, ахабза
рхчауазшва тшырчпитI, уззира ртахъыта тшудырбитI.
Амещанква йчпа «йауашгъи», «йамуашгъи» рдыритI,
ушбзазара атахъу ура уацкIыс рыцIа бзита «йырды-
ритI», дара злабзазуш, ауаса анахъанат зламбзазуш
хабза лырхитI. Кваквыра амещанква драпхъагыла-
гIвпI. Аслъан закIгъи йыглымжь тшылчпитI, йхъабра
шлацкI ѳагIалашшваз лгвы йас тшылчпитI. «Е-ей, ауи
схIвазтIхIва, Цица рыцхIи Мурадин гвауызи бзи угIар-

цхагвыщатІ йара,—лхІван Қваквыра лыладзква лрыцкѳауа далагатІ». Ауди Қваквыра дызлагІалагушыз акІвын, йылхІвуш датшапІ. ЙылхІвуш абари акІвпІ: «Утагвжва уызкв йгІакІыдылцаз атшпынхІва Цица рыхІа ахратзгІвата йлыквта дцатІ»,—лхІвитІта Қваквыра Аслѳан йгвы ажѳайдза джѳкІа аквылпситІ.

Қваквыра лтурасы йрыцІолумца йгІайырбитІ агІвгІвы. Абар Қваквыра Аслѳан ахабар хІвынчІвы гІайыдылгалын, ахабар мцы гІайшІалган, «лгвы тынчхан» (амещанквара гвымхара йайгвыргѳахитІ!) дджвыквылхтІ. АгІвгІвы сурат бза гІанйыршитІ. «Қваквыра лпыц гІважѳ цІагѳаква ужвыгѳи зны йатагІацІлырпшхын акІлат хѳанта дзхѳала дхѳнаржІѳуа аурамла дчІвырхѳатІ. Аслѳан йхѳа кІашван дхѳвыцуа дгылан». Абараса Қваквыра агІвычІвгІвыс хыгІа йызгІалгын йылчпазгѳи джѳата йлымбауата дджвыквылхтІ. Згвы чІвымыгѳ алалцаз йызниуаш луыс гѳалам, ауди дгѳахѳгвыргІвум, дгѳазгІапсум — лмурад датшан — йгІалдахІвтІ...

Қваквыра дгѳапхѳахѳам, ауаса апхѳахѳа мещангѳи гѳмачІым. Марджѳан дыврачпІ, ауаса Қваквыра закІылагѳи дгѳлагѳым: агІвыджѳгѳи заджвы чѳгѳаракІ йзырхазтын раѳара гІарылахІтІ. Марджѳан (ахѳазгІваца дапхѳама щта!) Қваквыра лацкІыс хѳара дѳабитІ. Марджѳан «лабджѳар» рыцІа йчѳгѳапІ: лымц «щапІы» ацІапыргылитІ — йылхІвауа лхѳазы йылхІвауата гѳылхІвум, аугІа зымгІвагѳи йырхІвауата лхІвитІ.

Марджѳан Цица дгІалпшІашватІ. ДгІалпшІашван дгІалачѳажвитІ.

«— А сара, аугІа зымгІва йырхІвауа бара бпны йшпанамдзахѳа?—лхІвитІ Марджѳан.

— АчІвыйа, сара мыгІва, йгІаншаз?...

— Ауди бтацата йбылу, бычкІвын ймахѳа аузымщтауа Гѳащамыда,—лхІватІ лылаква цІалыркІвакІвауа Марджѳан,—данпхІвыспаз агІан Наурыз-хІва чкІвынкІ диган, уахѳаджвыкІ ахІа дйымамкІва — «дыгѳпхІвыспам»,—йхІван дгІауищтхтІ.

— Уа-а, с-сара йхѳчІваз!... Уа-а, сара йтачвыз! Ауди зачІвнапахѳыхрайа йбхІвауа?!

— Сара сакІвма йызхІвауа, аугІа йырхІвитІ (ужвыгѳи — «аугІа йырхІвитІ!»—ТІ. В.). Акытлагѳи дгѳйымгатІ, йара агород апны урышѳкѳакІ дрыдигалын щымтанамаз дгІаджѳылицахтІ».

Марджѳан лѳажѳа змам Гѳащамыда ахІвынчІвы лхѳылщын дджвыквылхтІ. Ауыгѳи йгѳахѳазымта Мар-

джъан лыбыз акъару ыалсуашгы лдыритІ. Цица ахаб-
зажквва, ацІасыжквва багыата йрыцылкитІ, ауат
хвду рзылчпитІ. Марджъан йылхІвауа цІабыргызтын—
Цица адуней дгыІаквхушым. Марджъан ауи бзита йыл-
дыритІ, Цицагы Марджъан йылхІваз «алахІ йхІвата»
йылбитІ. АунагІва шыцгы ахьпІлатІ. Абари акІвпІ
амещанквва рщапІы уыргылырквын, урабамкІырквын,
рымц асатей йІаквуымцІарквын йІаншаквауа. «Абза-
зара апша» агвымхаквва урабакІра шатахъугы гьахъа-
штылуам.

...Ауи акІвпІта, ТхІайцІыхв Бемырза йхабаргІвра
«Абзазара апша» уыс щарда гІаштІнахтІ: ажвлари ау-
нагІви рбзазара, акоммунизм мораль рыбагыара, атын-
харажккви амещанри рабакІра, аугІаквва райгвара
агыквва.

АгІвгІвы психологизм йрыцІолара ахъазла адеталь
тамамквва запыт йгІайрысабапитІ. Абар Марджъан Ци-
ца дгІалпшІашван,—«хъвлапны закІ басхІвуаштІта
хІпныла бнашыл»,—лхІватІ. Цица Марджъан йгІалал-
хІвуаш гылыдырамта амш гылызыгахуам. «Ауи сахІат-
сахІат дызцІапшуаз амара, йлылшазарквын, баца ауы-
ракІла дацІагварынта аташвартала йналрыскІарын...
Амш лрайшысра лмурадта дычвырныс дцІалтІ, ауаса
лылахъв гыІахъамстІ: хахъа-хымш уымчвызтынгы ха-
бар шыцкІ гІауархІвуашта уандыргвыгыара узычвума!
Цица дгІагылтІ хъвыдз квпІикІ астал йыквылпсан йа-
лылхуа далагатІ... Ауаса араыагы гІальамат лызнитІ—
ахъвдзы йатахъым аквайчІва-майчІваквва алылхра ата-
рала агІважъквва алылхуа далагатІ».

АхабаргІвра абызшва лирика къдзыра шацІу
хІхІватІ. Ауи гІазырцІабыргуа напа ащардапІ «Абзазара
апша» (Инесса лсальамшвъа, Асльани Гващамыди рб-
зибара, анхара гІазырбауа анапаквва агыквва).

Апублицистика агІамалькввагы гІайрысабапитІ ТхІа-
йцІыхв Бемырза. Йфырквва райшата тшанырзынайырха-
уагы гьмачІым. «ЙгІабрыс, Гващамыда, абзазара ап-
ша. ЙакІвым кІара былазтын — йарга, ауаса бзирата
йбылу закІгы, цыракІгы ауи йабмыррыцІсын»,—
йхІвитІ агІвгІвы бзидздза йбауа йфыр тшылзынайырхи-
тІта.

ТхІайцІыхв Бемырза йхабаргІвра афырквва акомсо-
мол йалакву ашІаквва ракІвызтын, Джыр ХІамид йро-
ман «Аба йпа» афырквва аколхоз аунашвачпагІвчва,

апартия нхагІвчва, акоммунистквa ракІвпІ. Темата йгІа-
щтІнахуа хІзаман апны аколхозквa рбзазаща акІвпІ.
Абзaзарагы аугІа рылахьгы аполитика пкьы йтата
йгІарбапІ. АгІвгІвы хІзаман уыста йгІанаргылуа, аугІа-
квa шаьу, ауат ззынарху, йызабакІуа, йызыхьвыцуа,
мурадта йрыму гІайырбара йтахьыпІ.

Аколхоз ажвлара-бзазара ауыс дуквa дгІарыквчва-
жвитІ агІвгІвы. Ароман апны антагонизм классквa гьа-
пшІагылам («Ащхьаквa ргІашІыхара» апны апшта);
араьа йапшІагылуа агІвычІвгІвысквa рхІальквa, ауат
рьадаб азхьацІараквa, абзазара апринципквa ракІвпІ.
АмакІрагы (аконфликт) гІанзыршауа арат ауысквa ра-
кІвпІ. Ауи йгІалцІитІта ахьвыцраквa, архьвыхраквa
цІолахитІ, гылартадугьы ркІитІ.

Ароман фырхьадата йалу аколхоз апарторганизация
асекретарь Зураб, аколхоз апредседатель Амырби, акол-
хоз анхагІвчва Марйани Мамырхани, апартия арайком
асекретарь Аслъан ракІвпІ. Ауат ракІвымкІвагы аро-
ман угІа щарда алапІ, ауаса агІвгІвы арат рыцІа йгІа-
ликІгІитІ, рыцІа апхьа йыргылитІ. Арат аколхоз йауна-
швачпагІвпІ, аугІа рбзазарагы аколхоз анхарагы ры-
хьвда йхьапІ. Арат йрапшу фырхьадата йаничпара ас-
хьан агІвгІвы хІуыжвгІанчІви кыт абзазара цІолата
йгІайырбарныс гІамаль щарда йауитІ.

Зураб дарыпхьагІвпІ. Аколхоз рырхьаквa райшата
уыс рызйымата дгыквым. Ауаса адгьыл азсакьра, ад-
гьыл азыгвжважвара совет угІаквa йырхІальпІ. Ауи
акІвымкІвагы йшпаура: адгьыл дара йрадгьылпІ.

АгІвычІвгІвыс уыста йхалакІгы йышта адуней йгІа-
квхара атахьыпІ. Азаджв йлайцІаз ацІла, азаджв йа-
квицІаз атдзы, азаджв йгІвыз акнига адуней йгІакв-
хитІ, йгІайтынхитІ. Абари ауысгы ароман йгІахьна-
тІитІ Зураб йтурасы багьята йапщылата. АрыпхьагІв
Зураб уыс дукІ гІащтІихитІ. ЙкІадрывшвыз адзыхь
йрыцкьата, ауи адзхьа цІла лайцІата, тдзыкІгы йыр-
гылта йайрыпхьаквауа апхын араьа йынйырхара, тшди-
рыпщара йгвыгьапІ. «АгІвычІвгІвыс дшчкІвыну дала-
гата абзирахарата тшазибжьара атахьыпІ», — йхІвитІ
Зураб.

«Зураб секретарта угыл», — хІва йанйархІв апхьа-
пхьа дзызхьвыцыз ари акІвпІ: «Сзынхарын, сгьымгІва-
щарызтІ. ЙсыцыркІырма, сгьгІадымрыпхашарма? ХІа-
кьыль аквшварыма, Амырби сйквшварма?»

Аугла йуыцыркIуазтын — ууыс ауаштI. Зурабгы ауи акIвпI дзызхъвыцыз. Дынхауа даналагагы аугла йшйы-цыркIуаш дахъитI: абригадкава рпарторганизацияква рсекретарква, аколхозникква дырмайкъангыашкIва уыс-кIгы гыхум.

АгIвы йхIалъ англайырбауа агIвгIвы абазара абар-гвыраквагы агIвычIвгIвыс йтурасы ацIоларагы тшгъа-хъштIихылгIум. Ауаса зынгIванквакI йанакъицачвауа-гы гIаншитI. Абари апшта Зураб ажвхъагIвчва дра-чважвитI: «Ажважв швхъшвымраштылын, ажв ахш абыз йыквпI. КIара афырквын кIарагы гIаунатхитI... Хшщарда гIазмыцIуа ажкIва швыркIыда, йыртахъу аъара дшвырф, шврайгвыгIв, жвипхъадза йшакIвнагу уаштаныкъварквын, йакIвнагу хъахIарагы гIаунатхитI»... Зураб йхIвауа ажвхъагIвчва даргы йырдыритI, шыц-ракIгы гьалам. Ачважвацагы ауыс угвы ахънакъыитI, датша закIгы гьгIалухуам. Араъа агIвгIвы йъазара гьнамхъатI...

Зураб аколхоз руысква зымгIвагы ййырдыритI. Файда гIазгуаш агIайыраква дшрайгвгIвуаш даштапI. Экономика, экономика, экономика — ари акIвпI Зураб адгьылрхарджъра дызладгылуа. Аугла багыата дрыла-рпамзарквын, аугла гIайыцIамгылуазарквын Зураб уы-ста йгIащтIихлакIгы лшара гьалымсуашызтI.

Зураб аугла зымгIва шапшым бзита йдыритI, дасу дшйыдгылуашгы йдыритI. АгIвычIвгIвыс адуней йы-кву зымгIва рацкIысгы хвы йымапI. Ауи йакIвпI адуней байаратагы пшдзаратагы йыкву гIанзыршауа. АгIвычIвгIвыс гIвычIвгIвыста уйыдгылырквын адгьыл мгIа амазтын йхъынйырхIвуаштI. Арат зымгIвагы Зу-раб бзидздзата йдыритI, Амырби йшигвынйыргIвуашгы даштапI.

Зураб йугIа, йырхъа анибара дгвыргъыитI, дрыла-духитI. «Дызхвынгылу адгьыл йара йчIвышI, дызлу ауг-ла йара йугIапI, йащчвапI, йахщчвапI», — ари акIвпI Зураб дызладухауа. Зураб йхIвауа совет угIа зымгIва-гы йыцырхIвитI. Зураб дзайгвыргъауа абзазаца акIвын МухIабгы йыгIвзачвагы ззабакIуаз, ащардагIв рхъагы ззыщтIарцIаз.

ЙшыгIбауа апшта, Джыр ХIамид йроман апны агIвычIвгIвыс йконцепция йалудыргIауата тшапсахитI. Джыр ХIамид йкоммунист хIлитератураква асквш 20—30-квн рагIан йгIадырбуз акоммунист дйапшпI йгьды-гьйапшым. Ауи азаман агIан йгIадырбуз афыр зджъара

йГанымхауата дГІвычІвГІвысрайшан, акъару гІайыл-хватун, йгвы ареволюция апша йалан, ауаса... агІвГІв-чва ауи йунагІва бзазара гГІладмырбузтІ, йбзазаща шаскет бзазашу дрыбагъун. Зураб йапхъала йаъакваз акоммунистка рбзираква зымгІвагьи йылапІ. Ауаса ауи датшапІ дшгІарбу. Ауи рыца дГІвычІвГІвыстІа-тІапІ. Йапхъала йбзакваз акоммунистка рапш Зураб-гьи йкласе тшдырра хІагІапІ, йпартийнара цІолапІ, ауаса агІвГІвы ауи йбзибарагьи ужвы «дгъачвпхашах-уам». Ауи акІвпІта, агІвычІвГІвыс йконцепция рыца йбайахитІ.

Зураб аугІа дрылапІ, аугІа дрыцынхитІ. АзджъакІ майрата дрангІалитІ, азджъакІ драмакІитІ. ДзамакІуа дрыуапІ аколхоз апредседатель Амырбигьи.

Амырби дызпредседательу колхозбзипІ, колхозмч-хъапІ. Амырби йкъару щарда адпІ ари аколхоз. Ауаса азаман мгІвайситІ, агІвычІвГІвысгьи тшипсахитІ. Амыр-бигьи, — сколхоз бзипІ, байапІ, йсчпалакІгьи ауитІ, — йхІван аколхоз аустав мыгІвхъигауа далагатІ. Ажва гьалам, ауи шузырымуаш. Амырбигьи йгъизыруам. Йуыс райком абюро шалапшуаш анидыр Амырби йхъа шГІалигуш дащталитІ, абюро йалу зымгІва телефон дырзаситІ, дрыхІвитІ. УацІыхъван апартия арайком асекретарь йкабинет дГІашылтІ. Акабинет Зурабгьи ды-гІвнапІ (секретарта ддыргылныс дГІазшІырттІ).

«Амырби йылахъ аквыта, йыгІвнапІыкІлагьи рай-ком асекретарь йнапІы гІайкІытІ. Зурабгьи лацІыхъва-ла днайпшытІ, сальамгьи йайымхуата днаскІван дчІватІ.

— Тшйырдыр, арыгьи дшвкытчкІвынпІ, арыпхъагІв-та дынхитІ, — йхІван Асльан йнапІы Зураб йзираутІ.

— О, йсзыргІва! — йхІватІ Амырби дГІаштІчІван Зураб йнапІы йкІыхтІ».

ЙшыгІбауа апшта, агІвГІвы агІвычІвГІвыс йхІалъ цІолата йгІазырбуш агІламальква дырзыпшгІитІ. Амыр-би Асльан йгвы йхвГІара йгвыгъапІта йнапІы гІвна-пІыкІлагьи йкІитІ. Ауаса йхъа шйырпудуа Зураб йбара гьитахъым. Ауи акІвпІ Зураб дйымдыр тшзичпауагьи. ЙшпакІву дшйымдыруа акыт йынхауа арыпхъагІв!

Асльани Амырбии анайчважвуз Зураб акабинет дГІаджвылцІхъан, йырхІвуз гьйымгІатІ. Ауаса щарда йымкъвахуата йГІаджвылцІхъыз Амырби данишІапшы бзиракІгьи дшанымйаз гІайгвынгІытІ. «Амырби ага-

зик дтачван закІгы йымхІвауата мачвыла амгІва ашо-
фер ййырбатІ». АжванахъакІла агІвычІвгІвыс йгвы
шауу йзыгІарбатІ Джыр ХІамид.

Арайком абюро апны Амырби ткІьита йгІайачва-
жватІ. Йквнагугы йдрайдзатІ. Арайком асекретарь
Амырби йгІващараква цІолата йгІахъитІытІ. Амырби
дыщту аколхоз ауысква шбзигІвацахуш, йшбайахуш
акІвпІ апхъа йыргылуа, ауат абайараква зымгІва гІан-
зыршауа агІвычІвгІвыс гыакІвым. Йара — агІвычІв-
гІвыс зымгІва драпхъазара атахъыпІ.

Джыр ХІамид агІвычІвгІвыс йхІаль тамамта йгІа-
зырбауа амгІва дыквпІ. Ауаса йанакІвызлакІгы ацІы-
хъвадза йгызынардзум. Абар Амырбигы йгІващараква
зынла йгІайгвынгІвыхитІ, арат йамуа зсчпауайа — хІва
йхъа дазгъыхитІ — йхІаль йаквнамгауата, ласчва!
АгІвгІвы ауи йаргы йгІайгвынгІвызарын, йаштагІайуа
ауысква рпны йтурасы, йхІаль йаквнагауата йгІахъи-
тІитІ.

Зураби Амырбии ароман йафырхъадапІ. Ауат ра-
кІвымкІвагы агІвгІвы угІа щарда гІайырбитІ. Аз-
джъакІ ртурасква йауацІыхта йгІайырбитІ, азджъакІ—
дукІ йауацІыхымкІва. РыцІа йгІайдахІвыз ХІамымхан
лтурасы акІвпІ. Аколлективизация азаман агІан ХІа-
мымхан лаба аколхоз далалра гыймуытІ, «аколхоз ьа-
ным» дазыпшгІауа далагатІ. Апсны дагатІ, ауаъа ай-
хамгІва ьарчпуз дынхун. ХІамымхан лан ауаъа атихІа-
гІва даган дпсытІ. ДанчмазагІвха лхъацІагы лпхІагы
рышта йшгІайхуашыз уасйатта йылчпатІ. ХІамымхан
лабагы ларгы гІахъынхІвыхын аколхоз йалалтІ—ауи
ацкІыс мгІва райша гъаьамызтІ. Ан лчмазагІвра, ауи
дшыцІарцІаз, рашта йшгІайхыз ьазата йгІвыпІ. ХІа-
мымхан йапхъахауата апартия йалалыз дрыуан. ЛынцІ-
ра аколхоз дынхатІ.

Ароман «Аба йпа» ймачІымкІва «Ащхъаква ргІа-
шыхара» афырквагы гІалалитІ. Ауат рыхъыз ангІай-
хІвахуа агІвгІвы ароман заманта йгІацІанакІуа йрауа-
шзарын, ауаса араъа зымгІвагы ащтацауата йгызы-
гІамырбатІ.

УУЫСКВА ШПАЪУ, АУЫСАРА?

Ауысара нхитІ, йбазитІ. Ауысара псы ахъапІ. Псы зхъу зымгІвагъи тшырпсахитІ — ауысарагъи тшапсахитІ: закІ гІалахитІ, закІгъи алдзгІитІ, зны гІапын дзыгІвта йгІатыгІвритІ, зынгъи пхын дзыгІвта йтаусынхитІ. Ауаса — йанакІвызлакІгъи анхара гъашанарысуам.

Азаман амшкІи амшкІи гъапшхум. УахъчІва йацы йапшызшва йаъапІ, йацгъи жвацы йапшызшва йубитІ. ЦабыргыпІ, йапшыпІ, ауаса йгъгъапшым: йацгъи мшын, уахъчІвагъи мшыпІ — ауыла йапшыпІ, йацы ква гІаквун, уахъчІва амара гІапхитІ — ауыла йгъапшым. Ауысарагъи ауи акІвапІ йшаъу. Йацы асурати уахъчІва асурати апшдзашва йаъапІ, ауаса — угврыхвазтын закІыла йшапшыхымгъи убуштІ. Ауысара йанакІвызлакІгъи мгІва йыквпІ, ансимшгъи тшапсахитІ. Ауаса тшпсашцагъи аъапІ — тшырбзигъи ауитІ, тшыргвымхагъи ауитІ: уахъчІва ауысара йацы ацкІыс йанакІвызлакІгъи йгъагъъхум. Ауаса... йагъъхара атахъыпІ — ауи акІвымкІва азаман йгІахъшвуштІ. Азаман мгІвайситІ: йацы йаъамыз уахъчІва йгІаншитІ, йацы хачІвыта йгыламыз уахъчІва йгІагылитІ. АгІвычІвгІвыс йхъвыцца тшапсахитІ. Ауысарагъи, азаман йахъшвара атахъымызтын, ауат гІанарбара, йазыгІанарбара атахъыпІ.

Ауысара йара атрадиция багъьата йапшылапІ. Ага ауаса йаъазтынгъи, хцІара шІыцгъи гІанылитІ, шІыцрагъи гІалашвитІ.

Абаза уысарагъи ауи акІвпІ йшаъу.

ЙцІыхъвахауа ажвасквша руацІа хІуысара (атрадициягъи ахънамырраштылуа) хцІара шІыцквкІ гІанылызшва йазызбитІ.

Йапхъахауата, апоэма жанр тшапсахитІ; тшампсашдзаштынгъи тшапсахауа йалагатІ. ХІзаман апны фольклор сюжетла, фольклор мотивла, фольклор дуней гІарба-

щала йщаквгыламкІва эпика поэма гъузыгІаныршущым зхІвауа цІабыргы рхІвауата гІацІуаштІ. ХІызщцаз, йгІдыруаз эпика поэмаква рпсы зланкъвыргауа агІаншараква ргІарбара акІвпІ. Алагъь Кавказ ауысагІвчва рпоэмаква ари ахабза акІвын йзлащаквгылаз (Ажва ахъазла, Тобыль Тольыстан йпоэмаква «Псыжв», «УрышвихъымгІва», «АлбыргІан», Уртенов Азрет йпоэма «Сафиат», ШвогъанцІыкІв Али йпоэма «Къамботи Лъаци»). ХІзаман йгІаннаршаз эпика поэмаквагы (уысала йгІву ароманквагы ауат йрыщпІ) злащаквгылу афольклор асюжеткви амотиви ракІвпІ. (Швырпшы: ШынкІвба Багърат йроман «Абыхъв ашва», Джьгватан Къали йпоэма «Батырпа», ЧквтІу Микаэль йпоэмаква «АхІаджъратква», «ФатІимати ГІвырбии», Уахвта АбдулахІ йпоэма «Хвыжъа лкІвар». ЛагІвычв Джьамльадин йпоэма «Кына йпхІа Минат» агъиква).

Афольклор абахгІвацала йпсыпнкъвымгауа аэпика поэмаква рпынгы афольклор амахъарыхъвара дупІ: йа ауи асюжетква алапІ, йа ауи апоэтикала йщаквгылапІ.

ХІзаман апны эпика поэма атара лиро-эпика поэма, лирика поэма гІаншатІ. Ауат ракІвымкІвагы поэма хвыц щардахатІ. Эпика поэмата йубауа апынгы алирика ахъвы духатІ (швапхата ТхІайцІыхв Бемырза йпоэма «АцІлаква», ЛагІвычв Джьамльадин йпоэма «ГІвымгІвакІ», ЧквтІу Микаэль йпоэма «АгІвычІвгІвыси асквшызкъи» гІахІырбапІ).

Алиро-эпика поэмаквагы, алирика поэмаквагы рпны ахъвыцраква (йара ауысагІв йхъвыцраква) йрылахІатІ. Араса йхІва йауашызтын йхІхІвапІ: аэпика поэма асюжет нкъвызжъуаз агІаншараква ракІвызтын, алирика поэма асюжет чІвырзырхъауа ахъвыцраква ракІвпІ.

Алиро-эпика поэмаква рсюжет адамакІ злакъауа гІаншаразтын, адамакІ ахъвыцраквала йакъытІ.

ЦІабыргыта, алирика поэмаква рызджъакІ поэмума, момкІва уыса дуума йалыргара атахъыпІ. Апоэма айшысквагы поэмума, момкІва ахъаз уысума—ауыгы рхъыхра атахъыпІ..

ЙгІвбахауата, ауыжвгІанчІви уысара апны азамани агІвычІвгІвыси рызхъвыцра цІолахитІ. АуысагІвчва адуней шабгугы, агІвычІвгІвара зымгІвагы йрызхъвыпуа йалагатІ. Азджъара йгІардахІвигІ, азджъара йгъгІардахІвуам — ауи датша уыспІ.

Ихпахуата, уахчыва ауысара афольклоргы хізаман «акъвырлыкъ» анархара агвыгъап. ЙагІвсыз азаман уахчыва хІымшква къарагІвыльта йрызгІагылитІ... Азаманква рнапІква азрауитІ.

Йпщбахуата, хІызту азаман апны йгІаншауа алирика агІвычІвгІвыс йуысгы, йхъвыцраквагы, йгвыргъырагы, йгвакъвпрагы рыцІа цІолата, рыцІа йнахъуата йшгІахънатІуаш йазабакІитІ. Датша ажвала— агІвычІвгІвыс абгата дшгІанарбуш йаштапІ...

Арат уахчыва хІуысара йахцІаразшва йзбитІ.

Ауаса хІуысара ащагаша шпау?

АЗАМАНКВА АЗАШІТІТІ...

Азамани агІвычІвгІвыси... Азаманква шазашІтуа... Арат ауысква йрзымхъвыцуа уысагІвкІггы дгъаъамзапІ.

ХІзаман йгъзамантынчым (замантынчкІггы гъаъамызтІ): андеологияква рапшІагылраква мчхатІ; айсра зтахъым щардапІ, айсра гІащтІыхра згвалуггы гъмачІым; «хІадгъыл хвыцхатІ» — аугІа аргванхатІ; абджъар ахы ъанамдзуш адгъыл тшыткІ гъаъахым; акъралъква хыхъвшвта йазыргахъаз гІауырхысырквын адгъыл агІвнажвуштІ, хІабасабата йархчІуаштІ; айха йгІалырхыз аъамапсымаква — адгъыл йыквныкъвауагы, атенгъыз йхъуггы, ажвгІванд йалуггы — щардахатІ; адгъыл йгІацІырхуа йрылахІатІ; ажвлара ркъару электричествахатІ; апсабарагы ахІауагы пІайхитІ...

АгІвычІвгІвара адуней йыквызлушма, момкІва айсра амцаблыра йаладзуашма?

Абзазара ауысква рыцІа-рыцІа йбаргвхитІ.

АгІвычІвгІвара насып рымазтын адгъыл хчара шатахъу ракъыль аквхъапІ.

ХІкъралъггы анхъанат асоциализм къралъквашагы, хІугІаггы анхъанат аугІа гвыцкъаквашагы амамырра йазабакІитІ, адгъыл щцкъахуш йазынхитІ.

АгІвычІвгІвара уачІвымш шрымазлуш хъахІцІитІ хІара. ХІбзазарагы хІынхарагы ззынарху ауи акІвпІ.

Аистория адерс — дерсдупІ. Ауи агІвычІвгІвара збарла йрдырра атахъыпІ. Аистория адерс — уахчыва хІымшква арыпхъагІвта йрзалра атахъыпІ...

Ачвгы абзии йанакІвызлажкІггы йапшІагылитІ. Ачвгъа ауыс хъахъхазтын — аугІа рынасып чвкъащитІ, абзи ауыс хъахъхазтын — аугІа рынасып гІатшкІларыцІхитІ.

Ауглагы, абзарагы, агычыгыварагы рымара таумыршвара утахызытын абзи узабакIра, ачвгья уапшлагыла атахыпI.

АуысагIвквалI агычыгIвысгьи азамангьи, абзигьи ачвгьягьи, агычыгIвыс йбзазацагьи йхъвыщцагьи адуней зымгIва гIацIанадыркIуата йаквчажвитI, ауысагIвквалIгьи — рыцIа ауи аъара тшауацIырымхуата йалапшитI. Абзари агычыгIвыс йъахири — ари атема хъадаква йрыуапI.

Ари темахъадата йгIащIызуа дрыуапI ауысагIв ТхIайцIыхв Бемырза. ЙалкIгIата — апоэмаква «УгIас, апша!», «АхIахъвква» рпны.

Апоэма «УгIас, апша!» фрагмент-фрагмент йалапI; фрагментпхъадцагьи уыскI йгIаквчажвитI. Ауаса афрагментквалIгьи ауат йгIащIыруа ауысквалIгьи адыкIылхуа идея унашвачпагIвалI апоэма йалапI: ачвгьи абзии рапшлагыла, рабакIра.

Ачвгьи абзии рабакIра ауысагIв тлашIа ду айтуа дгIаквчажвитI. ЙгIайыргылыз апроблема злайыргахуа акультура аматериал акIвпI. Арыгьи хIлитература апны йшыцрапI: ари атема заджвгьи тшгъазынаймырхастI.

Ачвгьи абзии рапшлагыла ауысагIв дызлапшуа Октябрь социалист революция агуманизм позиция акIвпI. АуысагIв йрыбагъауа Октябрь революция агуманизм магIны акIвпI. Октябрь социалист революция агуманизм традицияква ртлахц аистория хъарата йалапI: абзира, апшдзара, ацIабырг йзабакIуаз зымгIвагьи, аугIа рынасып йзабакIуаз зымгIвагьи, агычыгIвыс йтшдырра йалазырхIуаз зымгIвагьи, ауи йкультура тшщIназыруаз зымгIвагьи ауи йазынхун, ауи гIад-раргвануан. Абараса азаманква апщылапI; абараса азаманква азашIтитI. Йацы уахъчIва йазынхитI. Ауи йшазынхауагьи ауысагIв апшдзара йазынхуз ръахирла йгIайырбитI. Ауи апхъала ауысагIв йара йпозиция йрытамамитI. Йзырытамамуагьи ачвгьи абзии уахъчIва зны йапшхымкIва рыцIагьи мчыта йшашIагылу йдыритIта акIвпI.

ЙныкъвитI ачвгъара
АнцIрала
ЧвгъарамкIва йзымхаз:
Уаула,
Хыла,
ХIваспатыхла
Чвгъара ахитI ауи...

Ачвгъа ацкысгъи «ацлабырг рыцIа ймчхъапI». Ауй ажва гьалам, ауй тамампI. Ауй акIвпI хIгуманизм баракъта йаму, ауй акIвапI хIара хIынчва. Ауаса

Ачвгъа йачпазгъи чвгъарата
Сквшызкъ уыжвгъи йазхъапI.
Ачвгъара аъахмызлара ахъазла
УгIас, апша, —
ХIдуней зыршыцуа,
Ареволюция апша!

ЙшыгIбауа апшта, ауысагIв йгIаштIихуа ауысква уысдупI. Йхъвыцраквагъи хъвыцра мчхъапI. Ауаса йпсып йзымхъахуата ахъвыцща хвыц-мыцква рбарахъа дангIаквхауагъи гIаншитI.

Ачвгъа чвгъарата йачпахъаз гIайырбара, абзи, апшдза ауй ачвгъара йшапшIагылаз, йшабакIуаз напIыла йхIйыркIра ахъазла ауысагIв Моцарти Сальери ртурых гIахIайхIвитI. Атурых даламгаскIва Моцарт ймузыка асурат гIайырбитI. Амузыка алакта, агвы, акъыль, апсы, ажбы, аща ажвала йшпаухIвуш? Ажва ауй апшкъару амма? Ажва ауй апш гIамаль азгIауума? ЙамапI, йазгIауитI. Абар:

Арат абна фыгIвква гIазхъыхIауа
Ашваква абагIай?
Арат ахIврапшдза фыгIвква гIазхъыхIауа
Ашваква абагIай?
Арат адзыгIв мыцква гIазцIыкъбауа,
Арат ажвгIвандддраква гIазхъыкъбауа,
Арат атшыцта быжъква гIазрыддуа,
Акъамаква рапшIахбыжъкви,
АцIараква ргъвычIгъвычIбыжъкви
ГIазхъыкъбауа, гIазбжыкъбауа
Ашваква абагIай?

Ари Моцарт ймузыка асурат акIвпI. Моцарт ймузыка бзипI, пшдзапI, угвы йалалитI, ани гIанарбитI, ари гIанарбитI ухIварыкъвын — закIгъи гъуымхIватI. Ауаса... Моцарт ймузыка абна фыгIвква, ахIврапшдза фыгIвква гIазхъыхIауа, адзыгIвква гIазцIыкъбауа, ажвгIвандддраква гIазхъыддуа, акъамаква рбжы гIазхъыцIуа, ацIисбыжъква гIазылкъбауа ашва йашIуырпшырквын Моцарт ймузыка бзата упахъ йгIагылитI: ауй абжы уагIитI, апсып уахIитI, агвы шкшауа убитI, акъыль шынхауа уашахIатхитI. Моцарт ймузыка шымчхъу, гъарпагъаджъта адуней йшгIатыхIвачвауа апшта ауысагIв йшIырпшыраквагъи мчхъапI, адгъылгъи ажвгIвандгъи гIарыцIаркIитI.

АуысагІв араса дзыгІвитІ, араса дызхъвѣдитІ, ауаса й ара йымгІва даныквѣцхуагы гьмачІым.

АмгІва аквѣцхрагы щарда дгьакІуам: Моцарт ймузыка асурат гІайырбагІвацатІ акІвын «Моцарти Сальери» — хІва фрагменткІ йгІвитІ. Зынла йхІхІвапІ: ари афрагмент апны абзигы, агвымхагы, ахъвыцра дуквагы ахъвыцра чкІвынквагы, ажва мчхъагы ажва бахгы алагІвгІвытІ.

Йапхъахауата, ауысагІв Моцарт йбиография гІахІа-йхІвитІ: дсабита музыка гІвра дшалагаз, дантшытха опера шигІвыз, дшчкІвынгвыбзыгъаз агыкква. ТамампІ, йазухІвушья? Ауаса ари уысаракІгы гьалам — информациягІвацатІ. ЗымгІвагы йрдыруа акІвапІ йгІахІай-хІвуа ауысагІв. ЙгІахІайхІвуагы — йара ауысагІв дшазхъвыцуа гьалубгІум; йгІахІайхІвуагы — йара ауысагІв йгвы аблыра гьалам.

ЙгІвбахауата, ари афрагмент апны асатыр бзидз-дзаквагы асатыр мцыраквагы, асурат бзаквагы ахъва-ди суратквагы агвлачва ртыдзка рапшта йадзхъагы-лапІ. Абар:

Сальери уау гьдйымрыжвуазтІ,
Йхъала йыжвхъан амц ауау.

Йбзийума, ймчхъума, йхысума, йынхума арат асатыр-ква? Щта! «Момо» гьузыхІварым. Ауаса ауат рымщта-хъбырг йгІайитІ арат асатырквагы: Сальери

Абайа йчІахъвацха йкІайрышвуаз
ДазкІылпшуан
Амла дагауа (?).

Бзийума, гвымхума арат асатырква? ГвымхапІ. Йз-гвымхайа? РгІвыщагы гьауамта, йгІархІвауагы мцы-пІта акІвпІ йзгвымху...

Моцарти Сальери... Арат книгата йрзырыгІвхъу библиотэкакІ надзапІ. Ауаса закІ зыгІвлакІгы Пушкин ймагнит багъята дамапІ. Ауи йзашІыцІуагы мачІса-чІпІ. ХІуысагІв гврыхвата йшихІваз апшта, Моцарти Сальери рзаман.

...амузыкагІвоуква ныжъхта
Ахъала ашва мла йагун.
Абайа йлымхІа—бхъвын ауи ахъаз,
АрыцхІа йпныла—мгІва гьымцузтІ.

Ари цІабыргыпІ. ЗакІзаджвыкІ акІвымкІва: амла йагуз ашва цІабырг акІвын.

Пушкин йшихІвауала, Моцарт дызщыз Сальери йа-
кІвпІ: уау йыйрыжвын дищытІ. Ауаса Моцарт уаула
дшырщыз заджвгьи йгъйызмырцабыргстІ. Пушкин йы-
хъазла ауи гъуысмызтІ: Пушкин ймурад йырхъйун. Пу-
шкин мурадта йымазйа? «Агении азальмыгІари гъац-
бзазум» — ари акІвын Пушкин йрцабыргуашыз. Пуш-
кин ймурад литература-гвацчпа мурадын. Йматериалгьи
ймурад йацйырхърагІатІ.

ГенийкІ йшацйырхърагІушыз апшта йацйырхъра-
гІатІ!

Моцарти Сальери разабаша мадза ащардаркІвапІ.
Амадза аншарду агІахъвыцраква йрылахитІ. Дасуз-
лакІгьи ауат йара йакъыль йшгІанагуала дрызхъвыц
дахвитпІ. Ауаса хІуысагІв дшпадгылуа ари ауыс?

Сольери Моцарт бзи дыйымбуз ачІвыйа? Моцарт
дзицныхчылуаз ачІвыйа?

Сальери йцныхчылра гІазлыцІуаз
Айшанта акІвын адуней,—

йхІвитІ ауысагІв. Йгътамамдзам (цныхчалра йана-
кІвызлакІгьи йабазлуштІ), ауаса хІадгылитІ. Асатыр-
квагьи льальачвапІ, ауаса йгІуитІ. «Адуней цабыргы-
кІгьи гыквым», — йхІвузма, йгъйымхІвузма Сальери
— ауыгьи гхІыздырам. Ауаса Сальери

Йымшгьи йыцІхгьи гвауан
Апшдзара йъарымтуаз ахъвы,—

йхІвитІ ауысагІв.

Апшдзара ахъвы ъарымтуаз ахъазла йымшгьи йы-
цІхгьи гвауазтын Сальери Моцарт дйылазлара гъата-
хъымызма? Моцарт гъйакІвмызма «хвы зрымтуаз»
апшдзара гІанзыршуз? Щта, Сальери ауи дзицныхчыл-
хуазйа?

Сальери

Абайа-бгІажвква (?)
Рхъвца дахъгвжвигІун,
Ауи йщызфуаз дйымуаз бергълын:
Ашва зхІвузгьи—чара йыквшвун,
ЩардагІвхузтын—мачІхун рхъвы, —

йхІвитІ ауысагІв.

ЩабыргхарымиштІ ари? Йгъцабыргхарым. Салье-
ри дбайан, ъанатІа ду йыман, чІахъвахъвы дгъазыб-
жамызтІ. Ауи йгъахъазым. Сальери дкомпозитордууын.

Сальери дъадзардыруз аъара Моцарт дыгърымдыруазтІ. Ауй акІвпІта, Сальери дызхъвгвжвигІуз абайа рхъвцха гъакІвмызтІ: ауй дахъгвжвигІушта йуыс гыквмызтІ.

Сальери Моцарт дзицныхчалуаз аглахътІра даргванхауа далагитІта хлуысагІв — ацІыхъвадза йгъызынардзауам. Моцарт дабгазарквын, — йхІвитІ Сальери, —

ХІара хІмузыка адуней агъагъара
Апны йгъамамызлахрызтІ гылартакІ.

Йауа ухІварыквын,

ХІара хІашва — квчІисгІвацан,
Йара йашва — пшыхъта йхвитын.

Ари акІвзапІ зымгІвагъи ззрахІву! Ари акІвзапІ Сальери Моцарт дзицныхчылуаз! ШардагІвы йрымдыруаз Сальери йдыруан. Сальери дгІвычІвгІвысгвыбызгъан. Йара генийта дырпхъадзун, ауаса йгенийу Моцарт шйакІву зымгІва рацкІысгъи бзита йгІайгвынгІвуан. Моцарт дгенийын, йара дыгъгениймызтІ — абари акІвпІ дзицныхчалуаз. Абари амотив тшауцІнарыхра атахъызшва йазызбитІ.

Апоема апны ари афрагмент шардала йльальазшва йзбитІ. ЙгІахІхІваквас ракІвымкІвагъи бжара алапІ. Ауат йрыуапІ закІгъи гІазнымцуа асатырнархъага ажваквгъи. Абар ашвапхаква:

ЙгІахІвах уахъчІва хабарта
Хсквша дшыртаркІваз асаби
Дшасуаз музыка багъята.

Ари ажва багъята кІара гІанарбума? ЙшпакІву музыка багъята йшасуа? Бзита, пшдзата, ласыта агыква гІасгвынгІвитІ, багъята гыгІасгвынгІвуам.

Абайа-бгІажквва
Рхъвцха дахъгвжвигІун.

Ари ажва бгІажквва абайаква ртурасы гІанарбума? Араъа датша ажва багъакІ, ажва мчхъакІ, къдзыра зцу ажвакІ атахъын. АжвакІла йухІварыквын, абайачва гІазырбуш, ртурасы гІахъызтІуаш, ауат социал характеристика рызтуаш ажвакІ атахъын. АбгІажквва закІгъи гыгІанарбум: ауй зымгІвагъи йрзы-хІва йауитІ.

Ари абжара хуысагIвчва райIарагIв йрыларкIвапI.
ТхIайцIыхв Бемырза йпоэмагьи ауи апш быгъдачыгъ-
дара гIалашвитI (ХIгIазквчважваз афрагмент апны
акIвымкIвагьи). Абар ужвыгьи швапхакI:

ЙгIаситI срычвIвата
Акыжвмыжквкв
Адгбыл хъыргIвауа...

А к ы ж в м ы ж в к в а ззихIвауа ачвгъара чвтгъара-
та йахауа акIвпI. Ажванахъа рыцIа йгIауыррайшар-
квын йгIаныцуа ари акIвпI: ачвгъара срычвIвата йгIа-
ситI: ауи акыжвмыжквкв адгбыл хъыргIвитI... Ауаса
араъа ажва а к ы ж в м ы ж в к в а ачвгъара ачвгъахара
гIанарбума? Ачвгъара ачвгъахараква хъзы гърымамма,
шIахъа гърымамма, турасыкIгьи йгътамма?

ХIуысагIвкв «пшдзата» йаныгIвуа, рыпшдзагьи ма-
гIан дукIгьи, хъвыцра цIолакIгьи аналамгьи гIаншитI.
Абар ТхIайцIыхв Бемырзагьи апша йайырхIвуштI Мо-
царт

Дшпсыз...
АрыцIагIа дацIа,
Йфлейта аквцIа кIъазызуа йшцIааз,
ЙштчIвугIуз йашва пшдзаква руацIа...

АрыцIагIа дацIа... йфлейта аквцIа йкIъазызуа йшц-
Iааз (?!).

Ужвыгьи шIчIвара тшыткI хIгIашврыпхъастI:

Абзира зхIвуш —
Быз хъвыцкI дгъазыбжам...
Абзира збуш —
Ла хъвыцкI дгъазыбжам,
Агвымха збуш —
Дшабгу дладзапI.

Быз хъвыцкI ззырхIвауа ачIвыйа? Ла хъвыц-
цта? ДладзапI йгIаныцуайа? Ажва ъагылуаш йаным-
гылра, йшхысуа уаназымхъвыцра йгIауыцIахъвмаритI.
Бетховен

ДаситI «Амыз асоната»,
Дасуа пшдзата йхIальпI.

Араѣа йгІвбахауа асатыр шпагІаугвныгІвра ата-
хъыйа? Пшдзата дасуа йхІальпІ... ЙхІальума,
момкІва йгенийра йахцІарума?

Бетховен йашваквa гІакІылхта
ХІанрылапшхуа—мачІдзакІ хІшвырхъвыц.

ЙауыпІ, хІхъвыцпІ. Ауаса йабагІакІылхІхуа
ауат? ХІшпазхъвыцра?

...Абжараква «ргІазкІкІра» хъарачва хІагатІ. Апо-
эма злащаквгылу абжараква гъракІвым. Апоэма гІаз-
квчважвауа ачвгъи абзии рабакІра ракІвпІ.

Ауи рахІагъи йгІазырнахвауа афрагмент ахъыз
«АппассионатапІ».

Абзира згІуш —
ЛымхІа дгъазыбжам,
Агвымха згІуш —
Дшабгу длымхІапІ, —

йхІвитІ ауысагІв. Арат ажваквa «Аппассионата» эпиг-
графта йазыргыл йауаштІ.

Ари афрагменти «Моцарти Сальери» афрагменти
щардала йазазшІтитІ. Арат хъатакІ-хъатакІ йгылата
йайчважвузшва йаѣапІ. Анаѣа Моцарт ймузыка асурат
гІагылтІ, араѣа Бетховен ймузыка асурат гІагылтІ,
араѣа Бетховен ймузыка гІащтІчІвитІ. Ауат рмурадгъи,
рчпащагъи, рхІальгъи, рщаныкъващагъи апшыпІ. Ауа-
са дасузлакІгъи йара асурат йтахпІ. Йара адамыгъагъи
аквхпІ.

Швара йыжвдырума ашахвгъи
Йшаму цри бызшва?
ЙгІаталуаш амш йахІвуш ажвата
Ашахв йшахІвауа?
Зынгъи швара швгъырзымдзыргІвысма
Ашахв къапщ абыжъква?
Ауи анапІы зынгъи йгъшвымкІысма
Псы ахъата йыжвбауа?
Ашахв къапщ абызшва згІахъуда?
Йыздыруада ауи?
Макъымта йамугъи гІазкІхъуда
Йырталуа агви апси?
Абыгъкъва шахв бжбыла йчважвитІ,
Шахв бжбыла йчважвитІ ащхъа дзыгІв;
Апшыхъпшычв шахв бжбыла йчважвитІ,
Шахв бжбыла йчважвитІ ахІвра чІыхв.
АугІаква шахв бжбыла йчважвитІ,
Ареволюция аугІаква:
Шахв бызшвала,

Шахв ашвала
ЙчважвитІ анхаГІвча.
Ашахв анурква пхъырца квцІата
Йыман макъымГІвоукІ.
Ашахв абжы пшдзаква ашвата
Дрысуан макъымГІвоукІ.
Ауапчхв айачІваква нотаГІ,
Адгъылгы рояльПІ...

Ари Бетховен ймузыка акІвПІ. Бетховен ймузыка асурат гІайырбара ахъазла ауысаГІв, Моцарт ймузыка анГІайырбуз апшдзата, ашырпшыра дуква дГІары-хъитІ. Йашырпшыраквагы рыцІагы тшауацІырхитІ, йГІарыцІаркІуа шардахитІ. АуысаГІв дасузлакІгы хІы-зщцахъаз ашырпшыраква Бетховен ймузыка алакти акъарыуи рзыГІамырбушта йпхъадзитІта адуней шабгу йашІйырпшитІ. Бетховен йхъазла «ауапчхв айачІва-ква нотаГІ, адгъылгы рояльПІ»... Ауй аъара къару амаПІ ауй ймузыка!

АуысаГІв Моцарт ймузыка ареволюция аидеяква райша йгъапищылуам, Бетховен ймузыка ареволюция ашахв йапищылитІ. Абараса ауысаГІв хІреволюция агу-манизм традициягы рыцІагы йамцІихитІ. Абарауаса Бетховен (ймузыкала!) йзамангы хІреволюция йазы-гІашІтитІ.

Моцарт йбиография шГІахІайхІвуаз апшта, ауысаГІв Бетховен йбиографиягы гІахІайхІвитІ. АГІвба рГІвы-щагы апшыПІ, ауаса Бетховен йбиография уысара алаПІта апоэма йачІыдаразшва йгъубум. Абар Бет-ховен ддагвхатІ. Ддагвхан

ЙгъырхъыцІхуам абнаква дауышкІгы,
Пша бжыкІгы гъгахуам агваны,
ЙгъГІасхуам атенгъызгы уышхІва
АнцІрала йзсуаз ахІацкъа тшпы.

АмакъымалацІаГІв ддагвхатІ. Ауаса ауй йдагвра дгъамгъархатІ. Ауй дабакІитІ — апшдзара дазабакІитІ, абзара дазабакІитІ. Ауй акІвПІ гІвычІвГІвыс дшаъа-зара атахъу!

Са сылахъ самцІасПІ атамакъ!—

Ари агІвычІвГІвыс йГІвычІвГІвысра йашваПІ. Йбзара йабаракъПІ.

Бетховен йГІайуаш амшква дырзынхун. Ймузыкагы

ХІреволюция йнанаухвті. Бетховен ймузыка абазара
шыц йашахвті.

АуагІа йнарахвті баракъта
Ареволюция ашахв.

Ауи акІвын В. И. Ленин йзитахъыз

ХІреволюция абжы
ЙгІалгІаларнысгы багъадзата
Бетховен ймакъым.

Ауи акІвын В. И. Ленин Бетховен «Й-Аппассионата»
бзидздза йзибуз.

ХІуысагІв мацкі йахъырыкъъарнысгы закІы гъа-
лам: Бетховен ймузыка хІреволюция йазйррайшачваз-
шва йзбиті, арат агІвба аргванчвата йадикІылызшва
сгвы гІвиті. Ауаса... араъа ауысагІв закІгы гъмыгІв-
хъигум: Бетховен ймузыка атрактовка гІазырцабыргуа
ауысагІв литература-гвацча хачІвыта йхъа йазйргы-
лыз акІвті. АуысагІв йхІвауа бергълыпті. ХІреволю-
ция,—йхІвиті ауысагІв,—агІвычІвгІвара бзирата, пшдза-
рата, цабыргырата йгІандыршаз зымгІвагы йара
йачІвыпті. Йауа ухІварыжвын, хІреволюция згІаншаз
апшдзара акІвті (араъа «апшдзара» щарда гІаныцІиті:
ареволюция згІаншаз абазара пшдзахарныс, абазара
захвахарныс акІвті).

ХІреволюция абзира абаракъта ачвгъара йапшІа-
гылті. Адуней ахъахъ бзирата йгІаншаз зымгІвагы хІре-
волюция йахІвачІвгІвыпті Йауа ухІварыжвын,

...Ашва — ачвгъа йгъалам,
Азальымква йрагъачвапті.
Ашва злу—ацабырг акІвті.
Ашва зчІву апшдзара акІвті.

Адуней ачвгъара зызрыдзуаш социализм акІвті —
ари акІвті хІреволюция гуманизм агвы! Ачвгъара хІъа-
бакІуа апны Бетховен ймузыкагы хІыцпті. Ауи акІвым-
кІва йшпауаш —

Апсабара абзибара,
Абзибара апсабара.
Арат агІвба ауи йагвыпті,
Арат агІвба ауи йачІвыпті.

Ауи акІвпІ ауысагІв йазшытрагы глазлыцуа:

УгІас, апша!
Уамайчуа угІас!
Бетховен йашвакв рмакъымла
Адуней глахърыс!
Хіреволюция амакъымла
Чвгъара змураду рыдз!

Хікъраль апны ачвгъара зрыдзыз хіреволюция акнига хъада — СССР а-Конституция — гимн азихІвпІ ауысагІв апоэма злалгауа «АрыпхъагІв йажва» афрагментла. Йауа ухІварыквын, «ари акнига хІымата зынгы хІгъйайхІвапсушым адуней заджвгы». ЛьяльчвапІ, ауаса йтамампІ.

Хіреволюция агуманизм йапшдзата, хІугІа рпатриотизмгы история традиция амапІ. Аистории уахъчІвачІви мши... ХІари хІапхъала йбзааз аугІи... ХІзамани йагІвскваз азаманкви... Арат ламбанурла йапщылапІ. Ачвгъагы абзигы ауат йрпщылахпІ.

ХІугІа ристория патриотизм хІуахъчІва йшазынхауа, история адерс уахъчІвачІв файда шгІалухра шатахъу ТхІайцІыхв Бемырза йпоэма «АхІахъквкв» апш йауацІыхта хІгІвыраква рпны закІгы гыгІаквымчважвсазапІ. «УгІас, апша!» апшта ари апоэмагы асоциация цІолала йщаквгылапІ. ХІымшкви йагІвсыз амшкви цхІа ду рхъицІитІ ауысагІв. Йхъвыцраква хъара йпшгІитІ. ХІугІа рпатриотизмгы хікъраль аугІаква рпатриотизмгы адзхъайыргылитІ. Абазаква ртурыхгы, ртрадицияквагы, рпатриотизмрагы шайдза багъа рымапІ. Хъара йгІаджвыквылтІ. Хікъраль йахъвыпІ. Социализм идеяла тшдырбайатІ.

ТхІайцІыхв Бемырза йпоэма «АхІахъквкв» — хІва йахъицІатІ. АхІахъквкв аугІа ртурых йабгъыпІ, аугІа рылахъ йашахІатпІ. АхІахъквкв глауырчважварквын джъащахъва шарда глауархІвуаштІ, шарда уырзырбжъуштІ. АхІахъквкв хІлитература апны заджвгы йгъгІаймырчважвастІ. ТхІайцІыхв Бемырза йгІайырчважватІ. Ауыгы шыцрапІ. Датшагы закІы (ачважвара хІаламгаскІва). Апоэма жанр штшапсахуа хІаналачважвуз йхІхІваквас ракІвымкІвагы араъа датшагы шыцракІ аъапІ. Апоэмакв ауысара жанр йантамшвахуа гІаншитІ. Ауысара йантамшвахра проза шІчІвара гІарыларцІитІ. Апхъапхъа хІлитература апны ари агІа-

малъ глазрысабапыз ТхІайцІхъв Бемырза йакІвпІ (совет литература апны шардазджъара йаъапІ). Апоема «ХцІлакІ» проза шІчІвара алапІ. «АхІахъвквагы» йрылапІ.

Апоема ауысара йажанрпІ. Шта, ауаса йанаъазара ауысара проза згІалалуайа? Сара йшазызбауала, ари ауыс зпшылу аэпика поема ахъазла йхІхІваз акІвпІ. Аэпика поема жанр ахъкІъала йахъуа алиро-эпика поэмаква ажанр йтамшвахуа йалагитІ: ауысара акъару зквымхъауа уыс гІаншитІ. Апроза ажанрква эпика жанрпІ. Апроза йара акъарула агвла—ауысара—йацхърыгІитІ. ЙацхърыгІитІта — ажанрква рсинтез гІандыршитІ. Ажанрква рсинтез — хІзаман йадамыгъапІ.

ХІпоэмаква йрылу апроза шІчІвараква хІфольклор атрадициягы йапшылазшва йзбитІ. ХІпоэмаква йрылу апроза шІчІвараква глазквчважвауа ачІвыйа? Ауат ауысара йгІан ахІвауа шгІаншаз гІахІархІвитІ. Абар апоема «АхІахъвква» «Бородино ахІахъвква»—хІва йахъызта проза шІчІваракІ алапІ. Ауи ашІчІвара йгІан ахІвауа ари акІвпІ: асквш 1812 агІан Бородино апны Наполеон йыри Кутузов йыри йапшлагылын йайсытІ, шардагІвгы шхатІ. Йщхаз хІахъв син шарда рзыдыргылхтІ. Ауат Наполеон йыр йрыуата йщхаз рсинзаджвыкІгы рылапІ. Ауи асин шгІаншаз атурых ари акІвпІ: асквш 1912 агІан Франция Россия йгІарыхІван Бородино апны синтыпкІ гІарыквырхын йдыргылтІ. Наполеон адуней зымгІва йкІуашын, йыр рпачва адгыл хІвырхъакІ хъылпа хъыхла йахІвахтІ,—йхІвитІ ауысагІв. (ЙгІаныцІуа гвынгІвырапІ: адуней зкІра змураду йъахир шцауа ауи акІвпІ,—йхІвитІ ауысагІв).

ЙшаъазлакІгы апроза афранцуз син шгІаншаз йатурыхпІ. Ауи гъакІвымма хІфольклоргы йахабзу? ГыбзакІ анырхІвуш, ауи рымхІваскІва агъыбза шгІаншаз, йзгІаншаз, йагІаншаз ахабар рхІвитІ. Агъыбза глазхъшахъыцыз уахадыргІвазитІ. Агъыбза йаламшваз ауысквагы удырдыритІ. Ажва ахъазла, агъыбза ззала-рцІаз ахъацІа (йа апхІвыспа, йа апхІвыс) дгІазлыцыз, дъакытыз, дбайазма, дрыцхІазма агыква гІадрытамитІта ашвахІвара йалагитІ.

Ажва гъалам, афольклор атрадициягы гІарысабапща шарда амапІ. АуыжвгІанчІви уысагІв ауи тшайырпсахитІ, афункцияква датшата йчпитІ, амагІны йрыцІолитІ.

Ауи акІвпІта, азаманква азазшІтитІ.

С-Псадгьыл
айгвачва
рыхъазла

Сыщхъаква —
йтІатІу
хъчыпІ,

С-Псадгьыл
агъачва
рыхъазла

Сыщхъаква —
йдыгъу
хІахъвыпІ, —

ари акІвпІ ауысагІв йхъвыцра хъада, ари акІвпІ ауи йтема агІахътіра дызладгылуа. (Арат ажваква апоэма «АджвыквцІага» йауапІ, арат рымщтахъ йгІайуа ажваква зымгІва чІыдапІ: апщсатыркІла йхІваз закІгьи гъа-ладырхІахуам).

ЙгІайыргылыз андея апоэма ауралагьи тшауацІнай-рыхуаштІ ауысагІв.

Ужвыгьи зны йатахІхІвахпІта, ахІахъквва аугІа рту-рых йауапІ, аугІа йрыцбзазитІ.

АхІахъквва агІвычІвгІвыс йынцІрала
ИнапІы гьыркъвихуам зынзаджвыкІ:
Дамайчуа йчвитІ ауат нхарала —
Зны къалата,
Луыта зны.
АхІахъквва,
АхІахъквва!
АгІвы йгвыла
ЙынцІра шабгу ауат дыршыпІ:
Ауат —
Йбзазауа йртдзаквгылапІ,
Ауат йпсыз йрсинбергълыпІ.

УысагІвкъарабгъа зынгьи дыгъуысагІвмызтІ. АуысагІв йкъальам батырпІ: ауи агІаншараква хъвыцра шыцІарылнахитІ.

Сара йзбахъатІ асинква шгылу
Акыткви акъалакви рпны:
АхъацІа йсин къама шангІвылу,
АпхІвыс лсингьи псарт шану.
Ауи хІа хІыхІвссаква рынцІрала
ЙшсагІвы-дзахгІвыз глаунахІвгІвацитІ;
Ауи—хІа хІхъачваква рынцІрала
АпхІвыс лпхдзы злархуз ахІвитІ.

Апхвыси ахъацИ рсинква псартИ къами зырныр-
цІуз датшан, ауаса ауысагІв ауат магІны шыц гІарни-
штитІ. АуысагІв ари дахвитпІ, данахвитзара—дтамампІ.
(Араъа ажва гІаунахІвгІвацитІ ауы-
сагІв йхъвыцра гІанарльальахитІ: рыцІа йтамамыз
гІаунахІвитІ акІвын; ауаса гІвацитІгъи
(абари гІвацитІ акІвпІ ауысагІв уарбата йпсегІуз
йхъвыцра квчІисбгІадзата йгІазырчІвахуа сатырнар-
хъагата йацицІахтІ).

АуысагІв йаргъи аугІа дрыуапІ, аистория дахъвыпІ.
АуысагІв аугІа рылахъ йылахьпІ. АуысагІв йара йхъа-
гъи азамани агІвычІвгІвари йрхъвыкІта дазхъвыцитІ.

«Акъырлъуква рсатыр бжъышвтра тшыткІ амапІ —
ауи сара йстыпханыс ауаштІ»,—йхІватІ Гамзатов Ра-
сул.

Арат ажваквала ауысагІв йалачважварныс «йчвп-
хашуз» атема гІаштІихтІ. Ари уыс нашхыйапІ: ймпсы-
хуаш заджвгъи дгъаъам, апсрагъи гъгвыргъбарам. Уанп-
сыхуашзара адуней бзиракІ гІаквужъра атахъыпІ. Зборч
зырхъйата йпсыхыз насып йымапІ рхІвитІ. Бемырза-
гъи ари атема йхътІыта далачважвитІ. ХІуысара ры-
цІа йтІатІахауа, рыцІа «йгІвычІвгІвысхауа» йалагатІ.
Ауи бзиракІ уазнаргвыгъитІ.

Ага апсрагъи аъазтынгъи агІвычІвгІвыс дыззынхауа
абазара акІвпІ. АхІахъвгъи зыгІаншаз абазара
акІвпІ: хІахъвгварахитІ, хІахъвтыдзхитІ. Апсчва йрзал-
ху ахІахъвквaгъи абазара йазынхитІ: ауат йбзу рбза-
ра «йарыпхъагІвхитІ». Йауа ухІварыквын,

ХІфырква рыхъыз рхъхІвалгІапІ
АхІахъвкви
абыхъвкви
щарда.

Афырква рыхъызква рхъхІвалгІапІ Бородино ахІа-
хъвквaгъи.

Бородино адуней ду агвы йалу агІаншараква йры-
уапІ. Бородино згвы йгІатахаз аугІа йгъырхъазым—ар-
хъагъи, апшагъи, ахІахъвгъи ргвы йгІатахатІ. Бородино
гътурыхым, Бородино уахъчІва хІбазара йахъвыпІ.

ХІтурых ахІахъв йаныпІ, ахІауа йалапІ — апсабара
йакІныпІ. Апсабара гІауырчважванда!—рхІвитІ хІугІа.
АуысагІвгъи апсабара гІайырчважвитІ: апшагъи, афран-
цуз солдатква синта йрыздыргылыз ахІахъв уарбагъи.

Апсабара псы ахъацІара — ауи алитерагураква зым-

гІва рпынгьы йаъапІ. Ауи традицияхатІ. ХІобласть али-
тературакѡа рпынгьы апсабара анГІачѡажѡауа гьма-
чІым: азын аугІа ртурых гІанахІвитІ (Тобыль Тольис-
тан йпоэма «УрышвихъымГІа», Абдулжалилов Фазиль
йпоэма «Къѡбина—сара сашѡа»), зны азамангы агІвы-
чІвГІвысгы хІаквым рыкѡнахитІ (ЧкѡтІу Микаэль йпо-
эма «АгІвычІвГІвыси аскѡшызкьы»)... Ауасамѡара.

ТхІайцІыхѡ Бемырза йпоэма апынгьы атурых гІаз-
хІѡауа ахІахъѡ уарби апши ракІвпІ.

Афранцуз солдаткѡа синта йрзыдыргылыз ахІахъѡ
уарба йара шГІаншаз, йшдыргылыз, йдыргылищтара
ала йыцІсхъаз, йзшахІатхаз агьикѡа ракІвпІ йГІана-
хІѡауа. Ауарба ауат зымГІѡагы йрызхъѡыщхитІ, йрыз-
хъѡыщхитІта—история маГІын ду гІалнахитІ. Ауарба
джъазѡауа йапшуа агІвычІвГІвыс тшизыГІананархитІ:

АчІѡыйа, агІвычІвГІвыс, ухъѡыѡра
Ладзыта спахъ апны йзѡѡауа?
Уара уынцІра ладзы гьуымбасма?
ЛадзыпІи адгьыл зырпсауа...
АчІѡыйа уылапш гІасхьурыста
Йхъшѡашѡу мѡала сѡѡѡылуа?
Уара мѡа хъшѡашѡала угьымблысма?
МѡаблырапІи сдуней зымГІѡа...

Арат ажѡипхъадза хъѡыѡра ду ацІапІ: адгьылгы ауг-
ГІагы ладз щардаѡѡа, мѡаблыра щардаѡѡа рѡахъатІ.
Ауи анакІѡѡара — ауат гІанзыршауа уырпшІагылра,
ауат шГІанымшахуаш уазынхара атахъыпІ.

Бородино апны

СолдатызтхІѡа йхьѡуаз—
Йайѡуаз генералын.

Ужѡыгы айсра зпхьѡу «а генералкѡа» щар-
даГІѡѡѡапІ. (Аѡаъа ажѡа агенералкѡа аджъым-
сакѡа йзыртахІкІыз гѡынГІѡыѡѡапІ: агенералкѡа йгьы-
рхъазым йГІаныѡѡуа — айсра гІаджѡыѡѡѡагара зтахъу
зымГІѡагы гІанарбитІ, аимпериализм шабгугьы алата).
«Агенералкѡагы» йГІащтІырхуа айсра дара шаладзхуа-
гы рдырра атахъыпІ. Ауат тшдзыржъѡауа асолдаткѡагы
рѡахир щѡѡауа рымщтахъ йГІадзынгылуа бжъѡага шѡап-
хата йрѡалра атахъыпІ. ГІѡыма адгьыл зкІѡуаш, гІѡы-
чІвГІѡыс хьйа йѡѡа зрычІѡауа зынгы бзиракІгы гьйы-
зГІалхуам, — йхъагы йугІагы, йкъѡарыгы-йсГІарыгы,
лъѡжъамыжда рызГІайгитІ, рылахъ чѡѡыркъѡащитІ. Айс-
ра трагедияпІ — йГІалагауа рыхъазлагьы йтрагедияпІ.

ТхІайцІыхв Бемырза йпоземагьи ауи йашахІатпІ. Наполеон адуней зымгІва йкІуашын. Ауаса Франция рыцхІагІамкІва, швхІакІвамкІва ауи йайсраква закІгьи гьрызгІарымгтІ. Наполеон Россия радгьыл зымгІва йкІуашын, ауаса Франция хьылпахьыхла йзхІвахуа абар:

Анчва йхІатырла,
Анчва йхІатырла!
Йауашызтын, марджья,
Ари ахІахъв йннакІылуаш
ХчІвырхъакІ ахІа гьшвахІхІвуам,
Йауашызтын, марджья...
О марджья, хІшвымшвхІакІван!
Анчва йхІатырла,
Апсчва рхІатырла—
ХчІвырхъакІ ахІа гьшвахІхІвуам...

ГІвыма адгьыл зкІра згвыгъу рыхъазла ари йгьшвапха рхъвыцгамма?! Абзазара амца ахъызрысра згвыгъу йъахир шцуш дгъазнамырхъвыцырма?!

Наполеон йайсраква Франция швхІакІвата йрызгІаргыз рыца йрыцІолара ахъазла ауысагІв стилистика параллелизмква гІайрысабапитІ (марджья-марджья, хчІвырхъакІ-хчІвырхъакІ, алахІ йхІатырла-апсчва рхІатырла, хІшвымшвхІакІван-хІшвымшвхІакІван). АгІванхІвараква ркъару ауи акІвпІ йшаъу: тамамта йгІаурысабапырквын ахъвыцра гІванла йдрыцІолитІ.

Айсра мыса атрагедия история дерс агІвычІвгІвара йгІалдирыхра ахъазла ауысагІв ахІахъв уарба датшагьи айсракІ ала йыцІиштитІ (Наполеон йайсра ауи йгъамбатІ, ауи ахабар апша йгІанахІвитІ. Айсра амбазтІхІва ашвхІакІва абатІ). Айсрагьи афашисткава йгІащтІырхыз акІвпІ. Араъа,—ахІвитІ ахІахъв уарба,—джьахІанам агІвжвун, ауаса

Сара йзбатІ:
Расей афыркава
Шварадъа радгьыл цри шырхчуз.
Сара сшахІатпІ: Расей рбатыркава
ГІвычІвгІвыс йымчпаз ауыс шырчпуз.
Йубума,
АгІвычІвгІвыс,
Сгъагъара
Син дута йгыладзу уахъчІва?
Ауат тшыгьрыцІарымкІтІ йшвата
Агъа йпшІагылаз айсчва мчква.
Ауат асинква рпахъ йгыла
Рагъа йшІарпсун ахква йбылуа.
Ауат асинква рхчун ргвытшпыла,
Асинква рпахъ дара тшдырпсуа.

Задгьыл гьакIвымта зсинквагьи зхчауа аугIа ушпарайгIайуаш? Ауи гьакIвымма патриотизм ззырхIвауа!

Абараса акIвпI азаманква шапщылу! Абараса акIвпI агIвычIвгIвыси азамани шаларчву!

Ужвыгьи зны йатасхIвахитI: хIызлачважваз ТхIай-цIыхв Бемырза йпоэмаква хIуысара апны тенденциякI (тенденция бзикI) амгIва лырхуазшва йзбитI: ауат агIвычIвгIвыси азамани цIолата йрызхъвыщитI, асураг дуква гIандыршитI, асоциация хъараква йгьырчвшум, ахъвыцра адуней шабгу гIацIанакIуа йалагитI. ЦIабыргыпI, ауысагIв йгвы йтаз зымгIвагьи гьгIайдамыхIвтI (ауат азджьакI хIрылачважвахъатI). Абар «АхIахъвква» рпынгьи чIыда алазшва йзбитI. ХIнышвынтараква хIшырхъымпшуа (ауи цIабыргыпI) гьагIа-йхIвауа ашIчIвара апоэма йатахъызшва йгьызбум. Апоэма дызлалгауа ажвакьвагьи льальадзазшва йзбитI. АхIахъв уарба ахабар араса йалгитI: «АугIа рчвахъабагьа зхчаз Расей, йузысчпитI са намаз!» Ауарба рыцIа хъвыцра дукI, хъвыцра цIолакI ахIвара атахъызарын...

АФОЛЬКЛОРИ АУЫСАРИ

ХIзаман алитература афольклор магIын ду азнабитI. ЦIабыргыта йухIварыквын, йанакIвызлакIгьи йазнабун. Ауаса хIзаман апны ауысагIвчвагьи апрозагIвчвагьи афольклор хIуахъчIвачIв къвырлыкъв рыцIа джьардамта йшадырхуш йащтапI. АугIа бзирата йгIандыршаз, гвыбзыгъарата йрылу хIбзазара йазынхара атахъыпI. Алитература анапы хъара йараунтI: апхъала алокIква, атурыкьва ракIвызтын гIвзата йгIадзхъанаргылуаз ужвы амифологиягьи гIазшIнатитI. Амифология дунейгIагвынгIвыща цIола гIаныцIитI. (ХIлитература амифология система агIарысабапра йгъазынамдзастI, ауаса амифология аперсонажкьвагьи ауат рхабаркьвагьи гIалалуа йалагахъатI).

Апхъала асквшква рагIан хIлитература афольклор шгIанарысабапуази уахъчIва йшгIанарысабапуи гьапшым: апхъала афольклор асюжетквали амотивквали поэма рыгIвуан, ужвы афольклор хIзаман йазынхуш намыс-гъадаб шгIалырхуаш йахъитI. УахъчIва ауысагIвчва афольклор дрыцIолитI, хIзаман йгIаргванырчIвитI,

йрпсахитІ. АжвакІла йухІварыквын — афольклор агІа-рысабапща рыцІа йгвыбзыгъахатІ, рыцІа йцІолахатІ.

ХІлитература афольклор апшта аэтнографиягы ана-пІы гІанакитІ. Агвацпна этнографизм философия хъвыцра гІалхра — хІуыжвгІанчІви литература апны йшыцрапІ.

Жвасквшаки рапхъала йгІацІцІыз ЧквтІу Микаэль йпоэма хвыцква разкІкІра «Абаза тшыгІвква» хІгІаз-квчважваз атенденция гІанарцІабыргуазшва йзбитІ. Ауди йахъазымкІва афольклори аэтнографии гІарысаба-пра шатахъугы йшатахъымгы «Абаза тшыгІвква» йгІа-дырнахварнысгы закІгы гъазхІвам.

ЧквтІу Микаэль йкнига поэма хвыцла йалапІ. Поэ-муа ауат? Апоэма жанр штшапсахуа хІаналачважвуз агІан хІлитература апны поэма хвыц шгІаншаз хІхІватІ. «Абаза тшыгІвква» ари жанр ахцІараква хІрыханаргІвазитІ.

Шта, ауди акІвпІта, поэмуа акнига йаншвалыз агІвыраква? ХІазцІгІара джъауап ахІтхра ахъазла ана-хъанат алитературакв ртурых афактква гІахІгвала-швахра атахъыпІ. Алитературажвква рпны ажва хвыц злу жанр аъапІ (поэма хвыц, хабаргІвра хвыц, траге-дия хвыц; хабаргІвра айшысгы, роман айшысгы ауат йрыуапІ: араъа ажва айшыс йгІаныцІуа «хвыцпІ»). Жанр ахъыз хвыц зацырцІауа агІвыра йгІаныцІуа хвыцта гъакІвым. Пушкин йгІвыраквакІ («Моцарти Са-льери», «Асас хІахъв») «трагедия хвыц»,—хІва йзры-хьицІаз ауат трагедия хвыцквкІ, чва зхъаквам уыс-квкІ йгІарыквчважвауата гъакІвым (трагедия хвыц адуней йгъыквым). Ауат робъем гъдууымта акІвпІ. Датша ажвала йухІварыквын, агІвыра аура (объем) хвыцпІта акІвпІ «трагедия хвыц»—хІва дзапхъауа. Ауди акІвпІта, ажва «хвыц» ззынарху, ауди йгІанарбауа агІвыра аквпшыра (аформа) акІвпІ.

Ажвакв «трагедия хвыц», «поэма хвыц», «роман айшыс» згІаншауа агІвгІвы закІыла аугІа тшгІарыл-йырхІварныс гъакІвым. Алитература апроцесс йара аха-бза амахпІ. Ауди диалектика хабзапІ ахъыз. АгІвыра йгІацІІнахуа агІаншара йара аформа йтагылра ата-хъыпІ. Ауаса агІаншара шыцквва жанр аформа йан-тамшвахуа гІаншитІ. Йантамшвахра — йпыртшитІ, да-тша турасы йтарцитІ. Жанр аформажвква руацІа аформа шыцквва гІаншауа йалагитІ. ЙгІаншауа ашы-цкввагы дара ртурасы йтагылхитІ—ж а н р ш І ы ц ц а

квгылитІ. Рыца шардата ауи апш анганшауа агІвгІвы апхъала йаъакваз агІвыраква йрапшым гІвыра йкъальам йанглахъыцуа акІвпІ.

ЧквтІу Микаэль йкнига йаншвалыз агІвыраква азджьакІ поэмапІ. Йауа ухІварыквын, ауат ажанр ахцІара хъадаква рылапІ: йгІархІвауа эпика уыспІ, йшгІархІвауа объект хІвацапІ, фыр шардагІв рылапІ, диалогла йбайапІ, философия хъвыцра рылапІ. АзджьакІ, сара йшазызбауала, йгыпоэмам: ажанр ахцІараква рчыдзын — ахъазуысапІ: ауат йрыузапІ «АхІарыфква», «Сабо Ян Янович», «АбакІра уарад», «Абнахча» агыква. (Арат гІвыра гвмхапІ гхІхІвум — агІвыра абзире агвымхари ажанр йгыапщылам).

«Абаза тшыгІвква» йаншвалыз агІвыраква уыс шарда глащІырхитІ. Ауаса агІвыраква зымгІвагы автор йидея-эстетика концепцияла йабаркІыпІ. Автор йрыбагыауа аидея агІвыраква зымгІва йгІарылцуа идеяпІ (йзаквшвази йзаквымшвази — датша уыспІ).

АуысагІв йсабихъа дглаквчважвитІ, йыгІвзачва-йыквлагІвчва дгІарыквчважвитІ; ауат рхъвмарщаква глайхІвахитІ, ауат рбзазаца глабзайыргылхитІ. АуысагІв дыззыгІвуа йыквлагІвчва ракІвпІ. ЙыквлагІвчвагы йаргы йшлауа йалагахъатІ. Швнай, хІсабихъа хІазышвщтихта хІхъвмарщаквагы, хІымшыркъвараквагы, хІлокІквагы, «хІмаджьанраквагы», хІгвакъвпраквагы, хІгвыргъьараквагы — хІбзазара зымгІва шабгу ужвыгы зны хІыла йыцІхІшврыщтх, — йхІвитІ ауысагІв. Ауаса ауи ахІа йымхІвушзарквын йкъальам зщтіхыз хвыцчвахарын. Йсабихъа амгІваква шыц-шыц йгІаמידахитІ ауысагІв, йгІаמידауа амгІвагы хъацІа квтакІ йапшта дрызхъвыцитІ. АлокІква, ахъвмарщаква тамта, этнограф гврыхвакІ йапшта йгІащаквйыргылхитІ ауысагІв. ЙгІащаквйыргылхуагы цІолата дшрызхъвыцуаш дащтапІ. АуысагІв дзызхъвыцуа абзасари агІвычІвгІвыси ракІвпІ.

АуысагІв хІфольклоргы хІэтнографиягы уыжвганчІви философия магІны гІарылихра йтахъыпІ.

Акнига йанылыз апоэмаква агІвычІвгІвыс йымгІва йыцІамырдитІ. АуысагІвгы йфыр дйыцымгІвайситІ. ДъайыцымгІвайсуа йбзазара агІаншараква йырхъвыхитІ, ауат дрызхъвыцитІ, ауат йгІарныцуа гІайгвынгІв-ра йтахъыпІ.

ЧквтІу Микаэль йанакІвызлакІгы ажва дазъазан, йыбызшва байан. Ауаса «Абаза тшыгІвква» рпны ауи

хІыбызшва абайара зджъарагы йапшхымкІва йзыгІа-
рысабапІ. Апоэмаква рыбызшва джъауцитІ: ари апш
абагІайау, ари апш сурат шпайзыгІахъвыц, хІыбызшва
акъдзыра араса йшпайызгІарысабапІ, ари ачІвтамамта
йхІвайа, хІыбызшва йабадзамчхъу, йабадзалашару, йа-
бадзарайшу, пкъыта йаму зъарайа?—хІва уангІанхауа
аъапІ. Ари акнига ауи ахІа бзира аламзаргы — уыс
дудздза ахатІ ухІва ауаштІ. Абар апоэма «Къым». Мца
бызшвапІ ари злагІву! АуысагІв къым шгІадырхІвуа
гІайхІвитІ. ЙгІайхІвитІта — ауи хъвыцра ду гІанищ-
титІ. Адуней йанакІвызлакІгы йшщаквгылазлуш, абза-
зара зынгы йшалымгуш, апхъаламгІвайсра закІгы
йшазашІанамрысуаш, агІвычІвгІвара рцІыхъва шшІым-
чІвуш—арат ракІвпІ апоэма философия щайдзата
йаму, щапІыта йацІагылу:

Скъым гІахІвитІ—абзарагы гІайтІ!..
Скъым гІахІвитІ—амарагы гІапхитІ!
Скъым гІахІвитІ—адгылгы хъынхІвитІ
УгІахІвы, угІахІвы, сара скъым!
УхъынхІвы, ухъынхІвы, сара скъым!

Абзара злащаквгылу мгІвайсрапІ, пІатІаурапІ.
хъынхІврапІ. Ари ахъвыцра йрыбагыитІ ауысагІв
йпоэмала.

Романтика пхынцІыгІва зшІу, йджъащахъву, ан-
симшгы адуней шІыцкІла йгІахъузыртІуа атурыкква,
ахъмарраква, «амаджъанраква» йрзынарху апоэмаква
«Къвалы», «ЙагІума?», «БалаботІ», «ХІкІышвхъара»
рпынгы ауысагІв хІзаман аидеяква йрыбагыитІ.

Акъвал аухІштуан,
Акъвал хІрашвуан,
Акъвал йачпушыз хІазпшуан.
Акъвал швохвхун,
Акъвал цыгъхун,
Акъвал тшамлыкъта йгІалчуан!..
— ЙызхъацхІуда?
— Муса йхъацхІап!
— Муса, уас!
— Муса йымщтахъ
Мута йакІвпІ!
— Мута йымщтахъ
Муда йакІвпІ!
— Уас!..

Ари къваласрапІ. Акъваласра йасуратпІ. Ахъмар-
ра алакта гІазырбауа ажва баца хъваукІ апшта йкІа-
нтІитІ; агІаншараква тшамлыкъта агъвра йахъитІ, экс-

прессия гандыршитІ, динамика акІвдыр рыквпІ. Асаби йыхъазла акъваласрагы нхарапІ. Нхарала йгІауымгыз закІгы хайыр гъацІуам:

Угваран йтамыз угваран йгытыдзгІум,
УхІакъба йгІанамгызгы ура къвалыта йгъуыхъвум...

Ауаса укъарула йгІаугуа угвы арчІвитІ, ухъа хвы азунарычпахитІ. Апоэма афыр къвал гІайкІъанта дш-цахуаз гІайгвалашвахитІ:

Сцахуан хІпны спхдзыІвахтІ-ссабакІыхын,
Йынхата йгІайхуаз йапшта сцахуан хІпны,
ХъацІа-хъацІа хІгвашвдугы асыркІыхуан,
«Ауи акІвпІ йшасуа!»—хІва йгІатгвыргъыгІун сара
сгвы.

АуысагІв йхъвыцра рыцІагы тшауацІнайрыхитІ. Акъвалкви абзари райша йадйыргылитІ. Йачвыхъару ашырпшыраква ассоциация хъвыцра ду гІарылихитІ. Къвалы хІасуан, — йхІвитІ ауысагІв:

АцІашв чІыхв ду жвгІвандызшва йкІазкІазуан,
ХІкъвалквагы йачІвазшва ауи йгІаткІкІгІун.
Анкъвакъвракв йрылахІун гъагыта,
АхІакъба гІвзуан акъвал пшдзаква ашІакІыта,
Акъвалква ажвгІванд йалапІлун йачІвата,
АйачІваква хІгваран йгІатапІлун къвалыта!..

Ауыса угвы йзалалуа уажвала йухІвахырныс йанакІвызлакІгы йбаргвыпІ. Ауыса узаргвыргъауа, узарчІвыуа, узарынашхыйауа, анцІрала угвы йзгІатахауа ангІаугвнымгІвуа гъмачІым — ахІврапшдза бзи йзыгІбауа ачІвийа? Ауысара (уысазтын, цІыхъваквшвара зму ажвагІвацамызтын!) ахІврапшдза афгІвы апшта закІ алапІ. Зыхъыз умауа, хІсапла йузымпхъадзауа. Ауи ауысара амадза акІвапІ. АхІакъба гІвзуан акъвал пшдзаква ашІакІыта — ари узыбара ахъазла ууысагІвзара атахъыпІ. Акъвалква ажвгІванд йалапІлун йачІвата — араса уыла йгІацІалра ахъазла уысагІв хъвыщала ухъвыцра атахъыпІ. АйачІваква хІгваран йгІатапІлун къвалыта — араса йурыбагыара ахъазла ажва акъару удырра атахъыпІ. Ауысара апны рыцІа йтама-мхауа йтамаммызшва йубауа акІвпІ. АхІакъба къвал шІанакІума, акъвалква айачІваква йрапшума, айачІваквagy акъвал асурат йталума? «Момо!»—йхІвитІ «тамамта» йхъвыцуа. «Щта!»—йхІвитІ ауысагІв. Йзахвуда? АуысагІв дзахвапІ. ХІара йапшымшва йгІбауа ап-

шыпІ. Ауасагы йгыІхІварым: ацапшыракІ (йа апшыра-
квалІ) рылапІ. ХІара йгыІзыбум — ауысагІв йбитІ.
Т ш ч в а п щ С. Есенин йакІвымкІва заджвгы дгъа-
квымчІвастІ («Проскакал на розовом коне»). Йаъу-
ма тшчвапщ? ДзачІвызлакІгы «йгыаам» йхІвуштІ. Та-
мампІ, йгыаам. Ауаса атшы анчвапщхауагы гІаншитІ.
Атшларджь щымтанамаз амара анурква анаквшвара
хъара йгылата йгІапшуа ч в а п щ ы з ш в а йубитІ.
Ауи Есенин йзыбатІ. Йзыбан — ацІабырг йхІватІ. ЦІа-
быргы йхІван — аскептикквagy йрыпхашатІ. Аква ачва
г І в а ж ь у м а? «ЙгыІважым!» — хІхІвитІ хІара.
«ЙангІважъхауа гІаншитІ,—йхІвитІ К. Симонов. «Ква
гІважъ збахъатІ,—йхІвитІ ауи. Адзын абна абыгъьква
ангІважъхара аква гІвыгазшва йгІартпшитІ, йгІартп-
шитІта — г І в а ж ь ы з ш в а йубитІ. ЙачІва ч І ы х в
збахъада? АйачІваква гъчІыхвым!—хІхІвитІ зымгІва-
гы. ЧквтІу Микаэль й а н ч І ы х в х а у а г ы и гІан-
шитІ,—йхІвитІ. Абар ауи йажваква:

Бзила, бзила, хІсабихъа айачІва чвыхква
Швхъарахан — йгышвзыркІкІахуам хІгваран

Араъа й а ч І в а ч І ы х в к в а ззихІвауа акъвал-
ква ракІвпІ. Агъныла къвалы йъасуаз ацІІашвы апны
акІвпІ. АцІІашвы аныжвпІу чІыхв лакта гІанауахвитІ.
АйачІва ацІІашвы йангІатпшра чІыхвызшва йубитІ. Ауи
акІвпІта, айачІваква анчІыхвхауагы гІаншитІ.

Ш в х ь а р а х а н — й г ы ш в з ы р к І к І а х у а м
х І г в а р а н — арат ажваквала ауысагІв хІсабихъа зы-
нгы йгІацампахуата йагІвстІ йхІвитІ. Ауаса ауыла
сгъалымгарызтІ апоэма: арат ажваква тІакІв йльальа-
чвазшва йзбитІ. (Къвалы йзласуаз йгыІакъагІваца-
мызтІ). Ари зхІхІвауа ауысагІв далахІыркъванчаныс
гъакІвым: дызуыркъванчуш ачІвыйа — йхІвауа тама-
мпІ! Ари зхІхІвауа ужвы йгІадзынгылыз ачкІвынчваква
къвалы йгыасхуам, йшасуазгы гырдырхуамта акІвпІ.
Къвалы рыцІа щарда йзласуаз у а н а н й а х ы ц І а н.
Акъвалква а р ы м а а г ь ы м а л а йалыхпІ. Ауат зла-
лдыргауа агъма напІ акІвпІ. Акъвал уагъма напІла
йанукІра акІвдырчкІвын (ахъахъ) умачвхъаба йгІацІа-
швата ацІахъ угІарбагамачв аквшвузтын — ауи а г ь ь
м а к ь в а л п І. АцІахъ умачвхъаба йгІацІашвата
ахъахъ угІарбага мачв аквшвазтын — ауи а р м а
к ь в а л п І. К ь в а л а г ь ы м а, к ь в а л а р ы м а

р х I в у н. Қъвалы йанакIвызлакIгъи йзласуаз агъьы-
ман. ЙгъагъьымагIвацамызтI. АгъьмакIва рыуа рыцIа
йдууыз акIвын. Ауи у а н а — хIва йапхъун. Ауи къва-
лы йаласуан. Ауыгъи рымамачIхунта — ауана ацIгIвала
йгIаркъуанта тIса тадырчвун («тIса ацIадырчвунгъи» —
рхIвитI). АтIса гIазтырхуаз ахцIыжв акIвын. Ауи
йгIалцIла «хы ацIадырчвун» — рхIвитI. «АхыцIагъи»
ауи акIвпI йгIазлыщIуа: «хы зцIу» ззырхIвауа акIвпI.
(Швапшы ажва шалу: хы (а) цIа (злара). Ауана хы за-
цIадырчвуз йхIатлахарныс, йдухарныс акIвпI. АхIатла
рыцIа йкIвритI, хъара йкшитI, узызкIылпшуа акъвалкIва
щарда йгъырхъызгIум. Қъвал айдзала къвалы йгъам-
суазтI: ауат дыргIвун, щардазынгъи зигIва-зигIва йр-
швуан — азджъакI кIвайчIвата, азджъакI къапщыта, аз-
джъакI чIыхвта, азджъакI мората. Хы зцIам акъвалгIва
ласыпI. Ауыла укшарыквын акъвалкIва майрата уыр-
хъышвтитI, йъаутахъу йгъузыщтиуам. Ауи гIанымшара
ахъазла хы ацIадырчвун. Апхъазаман асабикIва акъвал-
кIва млыкIв дута йрбун. Зкъвал зчвыргауа йымлыкIв йы-
квырхызшва йбун... Акъваласра хъвмарща бзийын,
хъвмарра джъащахъван — йъахIхъаштылхыз гIвас-
рапI)...

ЧквтIу Микаэль ажва йнапIыцIахъвмаритI. Абар
асабикIва лахъгIва йаситI. ТшыкъазчIвахуаз «хIбыжь-
кIва гIалшIтгIун аныла-арыла», — йхIвитI ауысагIв. Ара-
ъа ажва гIалшIтгIун йачIважватамамайа! Йара
араъа, — «йжвдырхума хIара хIымыз — хIчкIвынхъа йа-
цасуаз лахъгIва?» — йхIвитI. Уысара турасыпI арыгъи.

АуысагIв афольклор йгIалихра ймураду граждан
магIны зму асюжеткIва ракIвпI. Зыхъыз йрхысра йгвы-
гъугъи аугIа рынасып йзабакIуаз афыркIва ракIвпI.
Ауат дрыуапI БалаботIгъи (апоема «БалаботI»). Бала-
ботI хIлокIква дырфырпI; ауи йынцIра абаракъ йаныз
ари акIвпI:

...Сара схъацIапI,
«Ей!» ьархIвазгъи снадзара стахъыпI...
Ауи дайгIвазтын — йгвы йгIатыщIуа йазхъахIцIапI,
Ауи дагъазтын — агъ дцIанахIыркIыпI.

БалаботI аугIа йрагъаз драгъан, аугIа йрайгIваз
драйгIван. Ауи дгIвычIвгIвысын. Йакъыльгъи йгIвычIв-
гIвысыгIагъи, йуысгъи йынцIрагъи ари агIвычIвгIвысра
агимн йакIвнаган.

Айныжв йыхъвда агъычъгъыс дхъачъап.
Айныжв—бхъвы атызрыпуш къару йылап,
Агъычъгъыс—щхъа атызрыпуш йхъацагв тап.

Балаботъ йхъацъара йацахъитъ адгъыл квызрышвх-
уаз ан лтурасгъи:

Ан дгвжважвауа адгъыл хвы квылрышвхуан,
Мзата йлыман марагъи мызгъи...

Ари метафорапъ, метафора дупъ. Ани адгъыли, ани
а-Псадгъыли азашнатитъ ари аметафора! Адгъыл хвы
квыршвхра—йгъаныцъдзауа зъарайа ари, йзачъгума-
низм дуйа ари!

Ага ауаса йаъазтынгъи «Балаботъ» акнига йаншва-
лыз апоэма бзиква йрыуазшва йгъызбум. Апоэма йа-
хъвым чыда алапъ, асюжет гъалагылам. Апоэма ахъыз
«Балаботъпъ». Ауаса йанаъазара йшабгу Балаботъ йгъа-
йыквчважвара атахъын, йара айхълара датшапъ йгъана-
хъвауа. Ауаса ауысагъв йакъыль шпшгъауа, ауи тшыз-
зынайрхауа афырква, идеята йщакъйыргылра йтахъу
гъанарбитъта ауи ахъазла хвы азыхъчпитъ. (Ари апоэма
рифма байакъ, рифма цакъыкъ алапъта йсымхъвакв
йгъсызхълум: «Суасаква ръарагъвшарагъи ргъычтъ...
Бала-бо-о-тъ, ауат асаба рхърычъ»...)

Льальата йгъыпъ «Гварахъыпагъи», «Ахъарыфква-
гъи», «Сабо Ян Яновичгъи». Ауат йырхъвауа тамапъ,
ауаса уысарата йрылу гъаъам, хъвыцралагъи йгъбайам
(ауи швхъаусыгъва амапъ — йаназаманхара хъгъаквчва-
жвапъ).

Ауысагъв рыцъа йгъайдахъвауа хъфольклорли хъэтно-
графияли йщаквгылу апоэмакв ракъвпъ.

Ауат йрыуапъ апоэма «Хкъышвхъагъи».

Хкъышвхъа йакътапын ауи акъышвхъа,
Хъапщ тобата йгъбун ауи,
Ауи йахъвун ахабарыжквва,
Ахабарыжквва ахъвун ауи,—

йхъитъ ауысагъв йынбжъагъвчвагъи йаргъи хъвлапныла
тшъазыркъыта цыхквтадза локъ, турых, хабар тар-
хъвуз акъышвхъа ахъаз. Цабыргыпъ, акъышвхъа аса-
биква йрарыпхъагъын: хълокъ джъащахъвакв, хъхабар
гъальаматкв гъарнахъвуан (йгъынгъыразапъ атоба за-
къгъи шамхъвуз, йзхъвуз дара ачкъынчва шракъвыз;
хъазрыпхъаз ашкъл анхъхъвара арыпхъагъвчва ракъвпъ
йззыхъвауа). Абар хъвлапны атоба апны

Йгъапсаз дзысхъычата тшкълхъпсан
Хкъватъ хъадщщылхын жвпъата.

АчкІвынчва хабар рхІвитІ. МытІа дгІлалагитІ. Ауй ауыдква рхабар гІайхІвитІ. ЙхІвауагыи йырцІабыргра ахъазла ауыд лпа йани йари ауыдква райззара йшцаз шихІвахуаз йагІлата йхІвитІ. Ауыдква йрчпауагыи йрхауагыи аугІа йшырхІвауа апшта йгІвыпІ. Ауаса закІзаджвыкІ хІгъзадгылуам: апхІвыс уыдра шылхауа лпа йхІвахуата йхІвитІ ауысагІв. Ари хъацІауачвапІ: сан дуыдпІ — хІва таманам заджвгыи йгъузихІварым. ЙзйымхІвушыз ачІвыйа? ЙзйымхІвушыз ари акІвпІ. УыдкІгын адуней дшыквым хІара бзита йгІдыритІ. Ауаса ауыдква аъата йанырпхъадзуз заман аъан (ужвыгыи йхъацІауа даъапІ). «Абани дуыдпІ, ари дуыдпІ»,—рхІвун аугІа. ЙрхІвузгыи йазхъарцІахуан. ЙазхъарцІахуанта— «ауыд» тшылчвдрыхъарун, бзи дыгърымбузтІ. «Момо, ауй дыгъуыдым»,—ухІварыгыи йгъхъарымцІузтІ, йгІауайсуан. «ЙшпакІву дшуыдым? Анат рсаби дызхъварушыз ауй гълакІвмызма?»—рхІвунта уыгъдмырчважвузтІ. «Ауй шлакІву шпажвдыр?» — ухІварыквын, — «ауахъ агара йылаз асаби дчІвыуа, даквшвуа, йпсып йзымхъахуа даналага ауат рхъацІа ауй гвы айтын дгІаштІчІвазтын — рпещ цгвыкІ гІвнапІ. АхъацІа акъызкыч гІайахвын ацгвы хІвата йщытІ. Йщызтынгыи йчвджвылцІтІ. Йзищуаз ауй ацгвы шуыдыз йпсы йадырын акІвпІ. «Йахъа йсбкъаз ауыд ани шлакІвхара»,—йхІван ащымта швхІаусыгІвакІ йчпан «ауыд» лпны дцатІ. Дъацаз—апхІвыс дчвырццыта дщтІапІ». Ари амщтахъ — йхъауымцІакІва уабацахуаш! Сара йздырхитІ — «йахъа ани ауыд дырзактІ, швнайта хІшвырпшыстІ удын кІара лыквызтын»,—хІва мадза-мадза йанкІылпшуаз. ЙкІылпшуанта — о, джъащахъва!—дчвырццы дщтІа дырбата рхІвун. Ахабаргыи акыт йрылалуан. АгІвычІвгІвыс йпсихология джъащахъвапІ! АзджъакІ швунта ахъышв йгъкІылымпшуазтІ, йкІылпшуазгыи бзи-бзи йгъзымпшуазтІ. АзджъакІгыи уыд дшаъам даргыи аугІагыи йхъарцІара гыртахъымызтІта йрымбаз рбата рхІвун. Рыла йангІацІалуазгыи аъазарын: амдырра акъару дупІ!

Ауыдква агара йылу асаби айдзаква рхъварауата рхІвун. Саби айдзакІ дпсрыквын, йпсызгыи аквшвыраквакІ йыквызтын,—«анчва ауыдква дшырхъвара ауй асаби: дшабгаз — йтамакъчкІвынгыи хъагыи — дшаквшвыз»,—рхІвун. «Анчва анат рсаби йахъа ауыдква дшырхъваруз, насып рыман раба дгІашІыхан йамцІицатІ»,—рхІвун.

«Ауыд» луысква ауаса йанаъазара—«сан дуыдпІ»,—

узызхІвуш дзачІвыйа? ЙузихІва гьакІвымта — «уан дуыдпІ»,—ухІварыквын уыла гІакІылйырцын. «Уан дуыдпІ»,—зхІвауа напІыршІашІала йрыжвылуан. Ауй айсрата йгІалцІуазйа!

ЧквтІу Микаэль йпоэма афыр—«сан дуыдпІ—хІва, —анаса лчпан саргы йлчпаз счпан, анаѣа хІцан»—хІва тшйыртшхъвауа йхІвахитІ. Ауй шпахъауцІара! Афольклор къвышпІ: ацгвы атурасы йталыз «уыдкІгьы» зынгы дгъырзымщтІ — ауй амаль амакІва дырчвджвылцІхуан. Цгвыта тшызчпаз «ауыд» душрыквын—лсифат дталхра атахъын, йа цыгвтурасы дштаз дпсра атахъыпІ. Анасагы арасагы аугІа зынгы йгърымбатІ — ауй акІвпІ ацгвы «зырзымщуа!» Йырщыз ацгвы гІвычІвгІвысхата заджвгьы йгъйымбатІ, агІвычІвгІвыс дъацазгьы дъагІайызгьы рымдыруата дбзахта заджвгьы дгъашІамшватІ (цыгвтурасы дштаз данпсра, гІвычІвгІвыс сифат дангІатамылхра — дабаца агІвычІвгІвыс? Ацгвы ауй шлакІвыз алудыргІайа?).

АугІа уыдта йрчпуз апхІвыс дшуыдым.—цыгв турасы дшызтамылуа, гІвымсарга даквчІвата дшзымпссгІауа, жъайдза шлымфауа, саби дшлымхъварауа лара йгълымдырума! Йлдыруан, йлымдыркІва! Ауаса ушуыдым ануызмырцІабыргра, аугІа ушуыду анхъарцІара — ауй угъамрычмазагІвума! «Йахъа йрбкъаз ауыд» «дшырбкъаз» ахабар ларгы йлагІахуан (акытква рпны ахабар тІупта йхыситІ!), йлагІахуанта дщтІанацІун. Ауыгы йгІалцІуазарын аугІа «ауыд» дщтІата дзырбуз.

АугІа ауыдра йазхъарцІадзауата гьгІацІымцІрызтІ. Уыдта йрпхъадзуз зынгы — «буыдпІ» — хІва йлархІв-уата сныбыжъ йгъсмагІатІ (лыщтІахъла йрхІвун, лпахъла йгърымхІвузтІ). ЙлахІвтагы—уылхъварарын! Даргы «дшуыду» рымдыруазшва тшырчпун, ларгы уыдта дшырбауа лмагІахъазшва тшылчпун. Ари—ѣадаб ангІалан. Арат зымгІва хІзырхІваз закІы акІвпІ: этнография ангІаурысабапуа усакъхара, утамамхара атахъыпІ.

Уыд адуней йшыквым бзита йгІдыритІ. Ауаса асаби йыхъазла алокІ йгІанахІвауа зымгІвагы цІабыргыпІ, йгІаншатІ. Аду йыхъазла алокІ гІахъвыцразтІхІва асаби йыхъазла — ауй гьгІахъвыцрам. Асаби йпсихология ауй акІвпІ йшаѣу. Асаби йыхъазла, алокІква рфырка — гІвычІвгІвысызтынгы псауышвхІазтынгы—йгъгІахъвыцрам, йара асаби йапшта йбзазитІ, йара йапшта псырхъапІ. Асаби алокІ йахІвауа йазхъайцІитІ. ЧквтІу Ми-

каэль асабиква рыхъаз алокІгъи ахабаргъи йгІаншаз, йгІарымхъвыцыз, йцІабыргу шуысу цІолата йзыгІар-битІ. Абар ауыдкава рунашва згІаз асабиквагъи йрагІаз йазхъарцІитІ.

Асаби йпсихология гІарбара — азъазара дупІ. Чкв-тІу Микаэль асабиква рпсихология тамамта йзыгІар-битІ. Абар асабиква ауыдкава рхабарква йаздзыргІытыІ.

— ЙауыпІ, ауи ахІа уымхІвахън...

— Ушвума?

— Сшвати?.. ХІагІ, щардаІ..

ХІгъачІваз йгІахІчвыцІалуан пша хъшвашвакІ,
ЗакІ гІапІатІауырквын—ауыла хІпшуан.

ХІпшызтІхІва хІцахырныс хІгъымгвжважвузтІ...

Йжвбума, ауыдкава рхабар асабиква гІакІвгъи йгІа-наршватІ, йшгІанаршвазгъи рхъа йгъаквырцІум, тшды-рхъацІитІ. Йцахрагъи ртахъыпІ, ауаса ушлацахуаш — алокІ гъарта уакІытІ: ужвыгъи ага джъащахъва рхІву-штІ, ужвыгъи ага джъащахъва уагІуштІ. Ауи акІвпІ афольклор акъару шау!

Абар аджъащахъвагъи. Лъакъвмани ашитанкви рха-бар заджвы йгІайхІвитІ. Ауысара аритмгъи тшапсахитІ: ауыдкава йанрылачважвуз ауи гъымгвжважвузтІ, араъа йласхитІ. Ашитанква агІвычІвгІвыс дгІадырхІвитІ, дгІа-дрыкІвашитІ — ауыса аритмгъи агІахІври акІвашари рапшта йласхара атахъыпІ. Лъакъвман дынхатІ дгІап-сан дшгІайхуаз гвып дукІ кІыжкІыж йахъуа, къвабыз йасуа, йгІахІвуа йгІайынйатІ,

Ауат зымгІва шитанпІ —

Ауи гъымдыртІ Лъакъвман,

Йшпайдыррыз щта ауи:

ГІвычІвгІвысквапІ зымгІвагъи.

Ахабарква йшырхІвауала, ашитанква йанакІвызлакІ-гъи гІвычІвгІвыс турасы йталитІ. Ауаса агІвычІвгІвыс йзлайапшым закІ-заджвыкІ акІвпІ: рыщхъваква рпахъ-ла йаъапІ («йыщхъваква йпахъла йгІайтІ»,—анырхІва-ра — «дшитанхатІ» ззырхІвауа акІвпІ). Ашитанква. агІвычІвгІвыс йгвы мгІвара, дыржъара ахъазла, йщца-хІалыз ахъацІа йдырквауа, йынбжъагІвчва ртурасы йталитІ. Рыщхъваква йдмырбара ахъазла теуа йзытар-цІитІ — йчІархІитІ, дгІадырхІвитІ, дгІадрыкІвашитІ, йашІамсуа йачважвитІ — йрчпалакІгъи йхъа тадыр-шитІ. Ашайтанква зчвшвауа закІзаджвыкІ акІвпІ

рхІвІтІ: ауат «псимлахІ» ухІварыквын йыдзхитІ рхІвІтІ. Ашитанкв ахъацІа йхъазыта акІвпІ дшыркІуа (йанцардагІвхара заджвымзара заджвы рыщхъаква гъйымбума!), датшазджъакІ гІарыднагалырквын йыдзхитІ. ЙыдзхитІта йгІадырхІвуаз дыцгІахІвуазгъи къвырахитІ, йдрыфуазгъи тшкъьхитІ, тамщакъ-квпІитагъи йзыгІадыргылыз удадабыгъьхитІ. АгІвычІвгІвыс ашитанкв «апсимлах», йа угІаквакІ «дгІаршІрымгарыквын» йхъадзы тырцитІ: ддырлагитІ. («Шайтан згІва гІайахвІ»,—ззырхІвауа,—«длагахатІ» ззырхІвауа акІвпІ).

Ауаса акІвын аугІа ашитанкв шырбуз. Ауыдкв рапшта ауатгъи аъадзырщун.

Ашитанкв Лъакъвман дшыркІыз ахабар йаздыргІуа асабиквагъи ауат шаъу чакъ гъазгІаргуам. ЙгъазгІаргуамта — Лъакъвман йзникваз джъарщауа йаздыргІвІтІ. АуысагІв дазычпата ашитанкв Лъакъвман йхъа штадыршуа гІайырбитІ: ашитанкв,—Лъакъвман угІахІырхІвуаштІ,—рхІвІтІ,—Лъакъвмангъи,—сара сажвытІ, йцатІ йсгІахІвраз,—йхІвІтІ. УацІыхъван рыцІагъи даладрыхъьнхІвуа йалагитІ, Лъакъвмангъи йуы-ймурыгъи дгІахІвуа далагитІ.

- Ашитанкв цІритІ,
Ашитанкв швшвІтІ:
«Уа Лъакъвман, Лъакъвман...
УгІайта арахъ угІахІвы,
Адгъылгъи хънырхІвы!»
ЙымцІаситІ Лъакъвман,
ДгІаквырхІвІтІ Лъакъвман...
«Йныжвжъ, сгІашвмырхІвын», —
ЙхІвауамца,
«СгІашвмырхІврыгъи аурын»,—
ЙхІвауамца
Лъакъвман-хІаджъ дгъагъаситІ,
Асаба йрчуа дгІахІвІтІ.

Лъакъвмани ашитанкви ргІахІвра асуратгъи ащагащагъи сурат бзата уыла йгІацІагылитІ. Ауат гІанзыршауа адиалог айшысква ракІвпІ:

Лъакъвман-хІаджъ:
Атоуба-тоуба, сы-хІа-джъыпІ...
Ашитанкв:
ХІам-пІал жвхъа-ала уы-хІа-джъыпІ...
Лъакъвман-хІаджъ:
Атоуба-тоуба, сы-хІа-джъыпІ...
Ашитанкв:
Квыр-пІа цІагъа-ла уы-хІа-джъыпІ...

Льякъвман-хІаджь:

Атоуба-тоуба, сы-хІа-джьыпІ...

Ашитанква:

Уы-сараджьа-апІта уы-хІа-джьыпІ!

Уы-зинапа-апІта уы-хІа-джьыпІ!

Уы-хІарамы-ыжвпІта уы-хІа-джьыпІ!

Уы-кыдыргІвы-ыжвпІта уы-хІа-джьыпІ!

Абараса ашитанква Льякъвман-хІаджь дгІадыр-хІвытІ. АгІвычІвгІвыс йгІахІвуа йчважваща гІайырба-ра ахъазла ауысагІв ажваква шІчІвара-шІчІвара йшли-чІвчІвитІ: ласы-лас уангІахІвуа ажва шабгу зыпла йгъу-зыхІвум. Ауаса уангъагъасауагъи ажва зыпла йгъузы-хІвум. Ауат алампІатІара, ашитанкви Льякъвман-хІа-джьи ахъазгІваца йшымгъагъасауа — йш г І а х І в у а йрытамамра ахъазла ражваква гІахІвыга уарад макъым йтайыргылитІ. Амакъымгъи асабиква злагІадыр-хІвуа ауарадчкІвынква рмакъым акІвпІ. Ари ауысагІв йшидыруаз йчпарнысгъи, ймдыруата йымхъачпанысгъи закІгъи гъазхІвам, ауаса — анасагъи арасагъи — Льякъвман-хІаджь лакъырды дачпитІ. Льякъвман ймагІну уазхъвыцырквын ауи акІвымкІвагъи йгъамурызтІ: Льякъвман д х І а д ж ь ы п І, данхІаджьызара—къвыръан йнапІыцІапІ; ашитанква акъвыръан рпстыхгапІ, ауаса... а х І а д ж ь ы дгІадырхІвитІ!

Льякъвман ашитанква дгІаршІыркъяхтІ. Ауи йхабар заглаз ахвыцкьвагъи цІутІкІ рхъымгауа йчІван. Ауат, ауыдкьва рхабар анрагІа апшта, мачкІгъи ргвы гІахъ-швашвахатІ, тІакІвгъи йгІашватІ, ауаса йцахырнысгъи ргвы гъауам — ужвыгъи хабар джьащахъвакІ (тІакІв уаршварыгъи!) рагІара ртахъыпІ: ауат а ф о л ь к л о р а д у н е й гІалъамат йаланахІватІ.

Ахвыцкьва райчважвара адиалог динамиката йаму зымгІвагъи амапІта афырчкІвынква рпсихологиягъи рхІалъкьвагъи гІанарбитІ.

Зульфа псайспа йхІватІ: «ХІшвыргылх»,—хІва.

— Ушвума?

— Йауа сызшвауа...

— Щта умшвузтын швнайх ухІвади?

— Щта умцахын—арагъа уычвІ!...

— ЙырхІватІ закІызакІ МытІи Щыди,

Ужвы уаргъи закІ хІва, ХъакІвычвІ...

— Арагъа учІвазлушма щымтадза!..

— Швнайхта, хІшцахуамцара йхІхІвапІ!...

— Йгъшвымбама йсымаз сбаца?..

— Йабаущтиуаш, уыдзхъа йщтІапІ!...

— Зны швгІашІас... сщапІы закІ гІалахтІ!...

ЗакІгьи гьузазыІварым, ауысагІв ахвыцквa рхІаль глазырбауа адетальквa дрызгврыхвапІ: ачкІвын дшвитІ (уымшвакІва—ашитанквa глаупшІашварыквын щта!), ауаса йхъа йгъаквицІум; уымшвузтын швнайх зухІвауа ачІвыйа?—анырхІвара зынла швхІаусыгІва гІайауитІ— уымца хкІва араъа уычвуашма?— йхІвитІ; ацІх йаласкІакІахъатІ, ачкІвын йхъазы дцахныс дшвитІ, дшшвауа димырдырра ахъазла ХъакІвычвгьи закІ гІахІва анырхІвара дгІагвжважвитІта — щымта дза учІвазлушма?— йхІвитІ; йыгІвзачва гІаджвыквылхра тшаназырчпара сгІархъшвапІхІва дгвжважвачвитІта (дшвитІта тшыгьгІархъиршвушым) йыдзхъа йщтІу йбаца гьйаухуам, сбаца гьшвымбама?— хІва дазцІгитІ; дгІархъшвадзауазшва йанибара— зны швгІашІас, сщапІы закІ гІалахтІ, — йхІвитІ. АцІыхъва йхІваз швхІаусыгІва дупІ: угІашІамскІва йгъауам.

Ауи акІвпІ ауысагІв йчкІвынхъа атурых джъащакъваквa рдуней шаъаз. ДасузлакІгьи йчкІвынхъа анцирала йгвы йтазлитІ. УчкІвынхъа упсыхнадзыкІбарагьи йуыхъитІ. УарынашхыйитІ.

ХІчкІвынхъа, хІчкІвынхъа!.. РыцІа-рыцІа
ЙхъаранагитІ ура убжы...

Араса хІлокІквaгьи хІбзазарагьи дукІ анйызгІарылхуа асхъан ауысагІв йдахІвраквa йрылахитІ. Ауаса зуысарагьи накъву, хъвыцра дукІгьи злам, зхъвыщакъгьи ащтамцауа поэмагьи алапІ акнига «Абаза тшыгІвквa». ТІакІв йбахчвапІ «АхІларыфквa», «Акъапщкви АчІыхвкви», «АдунейцІыхъва», хъвыцра дукІта йрылу гъаъам «Амыз ахчагІвы», «Ачатыр шкІвокІваквa». Арат зымгІва сатыр бзигьи, сатыр багъагьи рылапІ.

Апоэма «АсахІвтаквa» ашІчІвараквакІ бзидздзапІ, ашІчІвараквакІ льальапІ, асатыркІ тамамдзапІ, асатыркІ хъвахъвапІ, асураткІ байапІ, асураткІ чвышпІ, ахъвыцракІ райшапІ, йзахвапІ, ахъвыцракІ гътамамдзам.

Аурычра ахвашауахъквa ахвыцквa зкъыр рхІвауа акыт йрылалауанта зпны йтшкІлараллакІгьи льякъвым пха, цха агьи гІарыртуан. Асабиквa рыхъазла ауи хъвмарран, ауат азкъыргьи адингьи йрылырдыргІуз гъаъамызтІ, закІылагьи йгъырзыбжамызтІ. Ауыс ангІаншауа айсра ангІалагушыз, йа йаналгасахІат ас-

квшка раган акІвпІ (ауысагІв йгырытамамуам). Абар хъвлапыңхъапІ.

Акыт чкІвын кІанджъазшва ацІлабыгъь толкъвын-ква йрылапІ —

Акыт чкІвын кІанджъазшва ацІлабыгъь
толкъвынква йрылапІ —
Акыт чкІвын дзцитІ, хІаргъи ауи ауацІа хІтапІ.
Акыт чкІвын дзцитІ апхын-тенгъыз йхъчІвала,
Азкъырквагъи уарадта йахІвитІ ауи...

Араъа ахсатыркІ бзидзздапІ, йпщбахауа гърыцахъ-уам. Йзамуа ауи агІан зкъыр рымхІвахуата гъакІвым. Момо! Зкъыр рхІвун, ауаса асатыр аконтекст йшацІгай-уа щардачва гІаныцІитІ. «Азкъырквагъи уарадта йахІвитІ ауи»... Ажва уарадта агІаншара атып арытыбгІитІ, зымгІвагъи йрызцауазшва йачпитІ. Датшата йухІварыквын, акыт шабгу зкъыр рхІвауазшва йунарбитІ. «Уарадта йрхІвитІ»,—анухІвара щарда гІа-цІанакІитІ ауи...

Ари апш ауысагІв бзи-бзи дыззымхъвыцыз кІара алапІ апоэма.

Акыт азкъырква уарадта йшамхІвауа гІазырцІабыр-гхуа асатырква йара апоэма йалапІ.

Зысквшпхъадзара зыщтІымххуа лабадъа
Алыгажвкввагъи амаджъгыт йцитІ, йцитІ...

Йшаъула, йажвдзаз алыгажвква ракІвымкІва амаджъ-гыт заджвгъи дыгъцум. Ауаса йанаъазара акыт азкъыр-ква уарадта йгъахІвум. (Арат ачІвсатырбалахІызйа, ажва йцитІ гІван йымхІвахзарквын! Ари ажва гІван йанухІвара щардагІвыпІ йгІаныцІуа — ауи аъара лыгажв щарда ауи акытчкІвын апны йабагІайыз?).

Ахвыцквва лъакъвым шгІакІылырхуа, азкъыр лакъы-рды шалырхуа, аугІа ауат йгІарархІвквуа бзита йгІвыпІ.

Ащымта ауахъ «йсахІвтакваз» ашкІол йанцара ары-пхъагІв дгІарайбжытІ. ДъагІарайбжъауа бзипІ, ауаса йгІарайхІвуа къдзыра ацІазшва йгъызбум, рыцІа ажва багъяквквкІ райхІвра атахъызшва йзбитІ. Абар арып-хъагІв йажваквва:

Ей сайщчва, сайщчва, бзирадзшвщитІ ауатквва...
АгІагыртагъи швмаухуа швгІанхапІ.
Швмаджъанраквва йдшвымрыхъватшын швмурадквва,
Насып зму—мгІва тамамла дцапІ...

Ари акІвызмищІ арыпхьагІв апхьагІвчва йрайхІвра атахъыз? ЙгьмачІвчвамма? Акъылыта йалай арыпхьагІв йажва? ЗымгІвагьи йрдыруа гьакІвымма? Ари агІаншара гІамаль бзи гьгІайнамтуазма арыпхьагІв чважвара ду гІанйыршара ахъаз? Адени бзазари, адин амци абзазара ацІабырги, адуней ащаквгылаши адырри дрылачважвара ахъазла йгьшвхІаусыгІвабзимызма апхьагІвчва рмаджьанра?

Апоэма «Кытча» ххъвыкІла йалапІ. Йапхьахауа ахъвы кытча йшасуа гІанарбитІ — бзита, пшдзата, тамамта, ухънахуата, уаргвыргъяуата йгІанарбитІ. АуысагІвгьи къару шйыму гІанакІвитІ.

ЙгІвбахуа ахъвы аркъа зарарта йгІанагуа гІанарбитІ. Аркъа гвымхарата йгІалцІуа зымгІва рпынгьи йбергъльыпІ. ЗымгІвагьи йрдыритІ. Акъраль шабгу йапшІагылапІ, ауаса (уыла хьугІвитІ—хІва магІны гьамам) йзыжвуагьи гьмачІхум. Уыс духатІ ажвра ауыс, жвлара уысхатІ. Ауи хІшайгІайуаш къангъаш гьазгІаргуам, ауаса уахъчІвала ауи згІвачвгьаркІвапІ. Алитература къару ду амапІ. Алитература агІвычІвгІвыс йпсы, йнапа йрхІаквымхагІвпІ, йрыврачпІ. Аврач ахьыгІа гІайауитІ, аргамта йчпитІ, йчпитІта «хІаквым» аквихитІ. АуысагІвгьи аркъажвра хьыгІа аргамта агваран йтайцІитІ:

БыжъквакІ гІагитІ...

— ЙгІашвахв ашвкІква!..

— ХІайда-марджьа, йгІаташвырча!..

— ЗакІы найитІ!..

— ГІвба найитІ!..

— Хпа найитІ!..

— ИнайитІ пщба-а..

— Пщ-щ-багьи найитІ!..

— Хв-хв-багьи на-йи-итІ!..

— Уар-рра... у-узачІвыйа? ТшгІас-сырба!..

— У-угІвылакІ тыдз-дзгІатІ... тшс-скъвнарга!..

— У-уар-рра... Сс-сар-рра... хх-сомкІ... уыс-стан...

Й-йабауга?... Ис-сшІнауыр-ргатІ?!

Ари ашІчІвара акъахв аура «йатехнологияпІ». Инженер ьазакІ йапшта йалйыргатІ ари ауысагІв: апхьапхьа йкъахвдза йгІарыжвтІ, йрыжвуамца къахв раутІ, къахв рауын рыбызшва алапІатІатІ, рыбызшва аладІатІан — ракъыль пстхІва гІахъылтІ, пстхІва гІахъылын — йгьабабахуам, йгьабадырхуам, ршІа йгІанагыз рхІвитІ, ршІа йгІанагуа рхІвитІ — айсра йазцитІ. Къахв зауыз рыбызшва шалапІатІауа, ракъыль

шалапIатIауа рчважващIа йгIанарбитI: рыбыз гьхван-
чыуамта ажвакIва гьырзыхIвауам.

РыбызIкIва гьхванчыуам, рнапIкIва «хьванчитI».

Топта аджв дыддрышвылтI агвара...

IгIвиджь ршIыдзадзакIва цIсытI...

IгIьяахым нбжьагIвра, айщчвара...

РгIвычIвгIвысагIа чIатта йхчIытI...

Щымта йдыргылхтI ауат агвара...

Ауи акIвпI ажвра йгIалцIуа, ауи акIвапI аркIа ана-
пагы, абетгы, агIвычIвгIвысагIагы шабылуа! Анхара,
акIвырлыкIвхарара, атгIачIва рпны ауи рыцIагIата
йгIанагуа ауысагIвгы йгIыхIвум, хIаргы хIгIалачIва-
жвум.

ЗымгIвагы тамампI. Ауаса... ауысагIв ари ахабар
дангIалагауа — «швгIай ужвыгы апхIала апш кытча
хIашврыс... йсхIвитI йапхIахауа акытча,—йхIвитI. Ауа-
са... ари «кытчарата» йалайа? АкытчакIвагы йзларпщы-
лайа? Акытча тема йацагуа? ЙахIвума?

АуысагIв йайскIваз дгIаркIвыцIтI дшнамгIвайсуаз
закIы йбатI. Йбазгы хIварла йгIахIайхIвитI: башлыкI
шкIвокIва ахIата, ахIагы тахIвхIвата, амгIадIа-кIья-
тIамазта закIы данйатI. Санйан, — йхIвитI, — ауи са-
цIгIатI:

«Уабацауа? УзачIвыйа?»—хIва.

ДызцIгIаз араса йгIайнахIвитI:

«Сара йгIамыздитI ачIвылакIва—

НасыпгIычIра сцитI,

НамысгIычIра сцитI,

Сара зпны снашылуа

ЩагIра гIахIылитI йыла.

ЙсымапI кIару ду,

Абар сара сзачIву:

Апа аба дичIвымшвахауа,

Аба ана дичIвымпхIащахауа,

АщакI ащакI дизымгIвыхIхуа,

АнбжьагIвкI анбжьагIвкI дизымрыхIхуа

ЙсчитI.

ЙIасадзугIы дхIартшхIвагIвыта,

ЙщакIкIдзугIы дкранту-бергIылта

ЙсчитI.

Алагагы дгIвыбзыгIата,

АгIвыбзыгIагы длагата,

АгIычIгы дунашIвачIагIвта,

АунашIвачIагIвгы дгIычIта

ЙсчитI.

Ауи акIвпI сара йсмагIну,

Ауи акIвпI сара сзачIву!»...

Ари аркъа акІвпІ. Аркъа агвымхара ари аъара мчы-
та йгІвыта зджъарагы сгъанымйастІ. Ауаса арыгы
«кытчарата» йалайа? Акытчаква йзларпщылайа?

АуысагІв ужвыгы «кытчакІ» гІахІайхІвитІ. Абар ауи
(йсызшвыргІва, ужвыгы шІчІвара дукІ гІалзыгІвгІара
атахъпІ):

Айзара апны напІгы йасквитІ:
ДжъалпІи ахъара йкІитІ ужвы.
ДжъалпІи закІзаджвыкІ дгъашІысым,
Ауаса ауи йъахІлыыра дупІ:
ЙгІайтахъхатІ—атоп йырхысуаштІ,
ЙгІайтахъхатІ—йырхыспІ атІуп!
Ауи йапшкву хІа хІпны йгъмачІгІвым,
УъацалакІгы уыршІашвапІ:
ЗакІ йхъырщпІ закІ зльажъам ачкІвын,
АцІабырг рщыпІта амц рхчапІ.
РчІвы ъагІайуаш апны йныслитІ,
ЙгІаршІакІкІаз йпны йсаситІ,
Йыртымсуазшва—акытква йртыситІ,
Йрымфауазшва—акытква рфитІ!
Ладз гІарщититІ—йгъынцІкІвитІта,
ТшадырпсахитІ рсифат:
Хъа рымамкІва ахъара ркІитІта
ХІымгІва йгІапыралитІ ауат...

Арыгы «кытчарата» йалу ачІвыйа? Акытча йзлад-
хІвалу ачІвыйа?

АзцІгІара шарда хІыргылтІ. Ауат джъауап рытхра
атахъпІ.

Йапхъахауата, «апоэма» йгІвбахауи йхпахауи ахъв-
ква ауысагІв йтема закІылагы йгъапщылам. «Апоэма»
хІуысакІла йалапІ: азакІы кытча йшасуа атемапІ, аза-
кІы аркъажвра агвымхара йгІаквчважвитІ, азакІы ака-
рьеристква гыларта шыркІуа гІанахІвитІ. ЙгІвбахауи
йхпахауи ахъква кытчаракІгы гърылам.

ЙгІвбахауата, ари гъпоэмам (ажва поэма аджъым-
саква йзыртахІыргылызгы ауи акІвпІ): ахъазгІваца
закІылагы йапщылам хуысакІ хъакІ рымата йадзхъа-
гылапІ.

Йхпахауата, йапхъахауи йгІвбахауи ахъква уысаз-
тын, йхпахауа—фельетонпІ.

Йпщбахауата, афельетон йахІвауа шарда гътама-
мым. Ашардагы тамампІ. «ДжъалпІи ахъара йкІитІ
ужвы», — йхІвитІ ауысагІв. ТамампІ. «ДжъалпІи закІ-
заджвыкІ дгъашІысым», — йхІвитІ ауысагІв. Араъа
ажва «закІзаджвыкІ» йахІвауа мцыпІ. ДжъалпІи дкъвы-
шзапІ, длурбзагІвызапІ, дкІалташтІыхыгІвзапІ, ауаса

закы дашысап. Закызаджыкы йашысым — йтахызын йахлыра дууызт — атопгы атлупгы шпайырысуа? «Джялпи йапшкву хпны йгьмачгым, уацалакыгы уыршашвит», — йхвит ауысагв. «Джялпи йапшкву, — йхвит ауысагв, — зак зьяжам закы йхыршит, ацлабырг ршитта амц рхчит, рчвы ъаглайуаш йныслит». Ари цлабыргып, ари аквп Джялпи йапшу акарьеристква рхлаль, рпсихология шау. «Арат йрапшкву ауглаква рша бах гтыхум, амажвадза йапшп, хлальгы гырымам, гыларта бзи анырклуагы ганшит», — йхвун Джялпи йапшкву рыхаз В. Маяковский. Ауат аначальникква дырбзумца чынгы гларгит, — йхвит ауысагв ду. Ауат йрапшу арбзагвквagy, ауат знапы йглацлазклуа ауначпачпагвчвагы мыгггымсаргала хтдзы йджвылпсара атахып, — йхвит Маяковский. Аун аквп ауысагы ззигвыз. Араа Маяковский йхваз зглахлывахуа аун хлуысагв дипшлахыргылуашта гьякыым. Аурышв уысагв ду йметодология глахырбарныс аквп. Хлуысагв акарьеристква рхлальгы руысгы глахыттра атахын, гыларта шырклуагы глайырбара атахын, ауаса амгва аха гаджвыкквицлан ацыхвадза йгьзынамырдзахт.

Апоэма йапххахауа ахвы апны кытча йшасуа глахлайхвитта, кытчагы йайрыситта араса далгахит:

...Абарауаса кытча хласуан,
Хлакыль хрыпшгун абарауаса.
Ханкывакывуа «йыквхичваквуан» акытква.

Хларамбигы кыт йфун,
Хлальальбигы кыт йфун,
Пасарбигы кыт йфун,
Кьасарбигы кыт йфун!..
Кытчалагы хлакыль глахыршыхун,
Кыт шарда рчвифуан йгвыбзыгъаз.
Шарабзарала тшхххрысуан,
Хкытча баргвквagy йрызхун.
Хырымсдзаква — акытква хыртысуан,
Йхымфадзаква — акытква хлфун!

Йхпахауа ахвы апны ауысагв Джялпи йапшкву
Йырымсуазшва — акытква йртысит,
Йрымфауазшва — акытква рфит, —

йхвит. Йапххахауи йхпахауи ахыквва (автор гвы айы-мтдзаква) йазыцитит, йазышитит. Ажваквва рацтацаша йпсахт ауысагв: анаа — «хырымсдзаква хыртысуан, йхымфадзаква йхлфун», араа — «йрымсуаз-

шва йртыситІ, йрымфауазшва йрфитІ». Йпсахын — ацІыхъва йхІвахыз дрымчтІ, ауи дырдутІ, ауысагІв йтахъымыз магІны гІаныршттІ.

АгІвыра злалгауа апщсатыркІ гІвбатагьи-хпатагьи угІарыпхъа йгъамуашма? ГІвымагІныкІ гыГІарнымцІу-ма?

Ауи акІвпІта, хІызлачважвас агІвыра гыпоэмам — хуысакІла йалапІ, ауысаквагьи рнадзара гыапшым; агІвыра йхпахауа ахъвы шайдзадъа агІаншараква ад-накІылитІта зымгІвагьи йрзынарху магІны гІанырна-штитІ, мыгІвхъгара гІаннаршитІ, ауысагІв йидея ары-хъващитІ.

Ауи акІвпІ йгІаншауа — ажанрква аналаупсара, ауыс цІолата уаназымхъвыцра. РахІа йхъадахугьи — афольклор йгІалымцІуаш, йакъарууым мчыла йангІа-лырцауа, мчыла йанацрархІвауа. Акытчасра аркъа-жврагьи акарьеризмгьи закІылагьи йгъацрахІвам, аза-кІы аидея азакІы йгыапщылам. Йаргьи ауи акІвзапІ агІвыра замуыз. Афольклор жанр акытча хІуысагІв йацрайхІвас ауысква ридея гыГІалцІуам.

ХІуыжвгІанчІви алитература афольклоргьи аэтног-рафиягьи швабыжта йгІанарысабапитІ. Ауаса ауи ага гІарысабапща амапІ. Тамамта йгІаурысабапырквын — сабап гІалцІитІ, йшгІаурысабапуаш уымдыруазтын — зарар ачпитІ.

Ахъвмарраква, атурыхква, амифология аперсонаж-ква (ауыд, айныжв, ашитан) рхабарква рнысла йгІву ракІвымкІвагьи «Абаза тшыгІвква» райша абзазара йгІалху уысагьи алапІ. Ауат йрыуапІ, ажва ахъазла, «АргІына», «Абнахча», «ХІсабихъа амгІваква». Ауат рыуа закІгьи гыпоэмам: агІвба уысапІ, йхпахауа — уы-саабаркІырапІ.

АуысагІвгьи йынбжъагІвчвагьи рчкІвынхъа айсри айсра амщтахъ асквш баргвквы йрыквшватІ. Ауат нхун, йынцІуан, щарда рыгхун, щарда йазыбжан. Ауат рса-бихъа — сабихъахІатлан.

АуысагІв ауи атлаханбаргв гІайгвалашвахитІ, уыса азыйыгІвхитІ.

ХІа чвахрала хІабачва хІгърымбжъатІ,
ХІанчва ракІвпІ атшбыг хІара йхІзыркІыз...—

йхІвитІ ауысагІв «АргІына» апны. ГІвсатыркІла йгІа-йырбатІ: айсра йгІаннаршаз арыцхІагІагьи зысквш йа-квнагамкІва анхара хъанта йацІагылызгьи.

Ари амштахь асурат бзаква гІалагылитІ:

...Ижвдырхума, йгъхІзымдзыргІвуазтІ атшбыг,
АргІынагъи пшдзата йгъгІащтІанамцІуэтІ,
ЙгвыжвкІызшва—зны йгІацІнарцуан хІахъвыкІ,
Зны ачата йхІчвгІалпсегІун, йгъамгузтІ:
ХІадагІвача йгІалахІкъыуз ахІвра
ХІармала йгъгІащтІамылуазтІ пшдзадза,
ХІуысгъи йгъхІызгІанамгуазтІ гвыргъыара..
ХІанчваквaгъи аргІына ахъа апны
ЙчІвата хІа нашхыйадза йгІахІпшуан,
УадыргІвана... хІхъа гІанащцуан рнапЫ,
АнапЫркІырагъи тамамта хІа йхІнаркІуан...—

араса тшырзынайырхитІ ауысагІв йыквлагІвчва. Шта,
ауат рсабихъа ауи акІвын йшаъаз. Азаман йрыквнахтІ
ауат рсабихъа! Йхъвмарра, йапхъара атахъыз асабиква
къару зальымкІ ахъачва йрчвхІатлу анхара йацІнар-
гылтІ. Азальымгъи ахъыз «айсрапІ». Чва зхуа сабийыр-
кІвапІ. Атшбыггъи гърыздзыргІвуам, аргІынагъи райша
йгъщтІалуам, рынхарагъи йгъаргвыргъыум: уымч зквы-
мхъауа анхара угвы мгъыта йгІалахитІ.

Асабиква йрагІамкІва йабжьатІ, йабжьан — йа-
къыхтІ. Чвахыщагъи днардыртІ:

ХІаргІынагъи—анахвта йабжьаз тшын:
ХІцІыхъва йтагыла йнайуан йгъахІырцуз...
ХІаргІынаквaгъи йгІахІархІвуа гвыргъыаракІ
Ачараду лъарыбгІыызшва йашІан...

Азаман мчын, азаман чвгъан. АугІа йрыгхуз шардан.
Асабиква чвагъи рхуан, бнагъи ргъычуан, амла йамгара
ахъазла рабачва рчгІвычагъи аныртиуаз аъан. Ари зса-
бихъа айсра ахылгІва гІахъадзгылыз йрымгІван:

Айсра афгІвы йхІхънараштылтІ хІа хІсабихъа,
ХІшсабийыркІваз хІтнащттІ ауи хІбалигъра,
ХІабачва йрнапЫщтІанацІатІ абджъар,
ХІаргъи ауи йхІнапЫщтІнарпІлан акъвалквa
ЙгІахІнапЫщтІанагватІ ажвква рчвхъвша пхатша...
Айсра мыжда, айсра—аща гІазцрыхъа...

А жвква рчвхъша пхатша — арат ажваквa
гвы адсрытын ужвы йгІадзынгылквaуа: айсра агІан
азаман ауи аъра йхІатланта ажвква ацІархІвун.
АуысагІв йгІайхІваз ацІабыргквa зымгІвагъи зырцІа-
быргдзахуа арат гврыхвата йгІайауыз ажваквa ра-
кІвпІ. УпшгІата ари ацкІыс айсра алакта тамамта йгІа-
узырбуш «гІвыга» гъуаурым!

— Йызтахъу-уда, йызтахъу-уда
Абаза члашва хъы-ылпа?
Хлаба хымшкы ахла йгъихъа-амызтI,
ХхIатыкъгIвакIла йшвы-ыститI!..
РызнамъакIгъи—нартыхв квпи-икIла...
Йызтахъу-уда?.. Йызтахъу-уда?..

Абари акIвпI айсра ашаладз ахв! Абари акIвпI алакта! Ага джъа йбазтынгъи, хIымгIва баргвызтынгъи хIылахъ лашаран — хIкъраль хIасабичван. Ауи акъраль адуней йыквызтын

Мара ъадзагылу—йайгIайуаштI АкъапщкIва.,
Мара ъадзагылу—рчIвы цахъхуштI АчIыхкIва!

ЧквтIу Микаэль йкнига йарыбагъъауагъи йара ари акIвпI!

...Алитератури афольклори къыж гырбыжъгам. Ауат аргваныпI, йацбазитI. Афольклор аугIа рбазара аопыт йахчагIвпI, аугIа ражва зту цапI. Алитература аугIа рбазара аопыт гIанамрысабапкIва йгъызбазум, ауысагIвгъи аугIа рца йгIатимхуа ажва гъйымам. Ага ауаса йаъазтынгъи афольклори алитератури эстетика системакI йгътам: дасузлакIгъи йара асистема амахпI. Ауаса йанаъазара ауат бош ъадзхъауыргылитIхIва уыжвгIанчIви гIвыра шIыц гъгIарылцIуам: агIвыра гIвбата тшшIначIвитIта азакIы йшфольклору азакIгъи йшлитературу йгIанхитI. ЧквтIу Микаэль йгIвыра «Кытчагъи» ауи акIвпI йазнийыз. Алитератури афольклори гIвыракIта йаналагылуа афольклор ацIаскIва, амакъымкIва, абызшва йацацхърыгIауата, йацчважвауата йанузычпара, уанрыдынхалра акIвпI. Ажва ахъазла, афольклор патриотизм, гуманизм, этика традиция байа амапI. Ауат атрадиция гIахвта хIуыжвгIанчIви социал ъадаб, социал-этика, социали-философия, социал-политика опытла йуырбайарквын, ауи аопытла тшауацIнаурыхырквын — уыжвгIанчIви гIвыра гIаншитI.

Афольклор асюжетгъи аидеякIвагъи йшаъу йгIаныжъта литературагIвырата йчпагъи йауитI. Ажва ахъазла, турыкI, локкI уысата, поэмата йгIвых йауитI. Йара афольклор асюжеткIвалагъи поэма (романгъи) щаквыргыл йауитI. Ауи агIан ауыса, апоэма, ароман афольклор ахабза йгIатахитI, йгъреализм литературахум.

Афольклор ахабза йгIатахауа ауысари аэтнография алакта гIазырпахвахуа агIвыракIви хIуыжвгIанчIви литература апны гыларта ркIырныс йахвитума? Ауат

хІлитература йатахъума? ЙахвитпІ! ЙатахъыпІ! Йап-хъахауата, ауат хІкультура ахъвыкІ глащаквыржытІ, ашвъа йанырцІитІта йгъдрыдзуам.

ЙгІвбахауата, ауат алитература абызшва щаквдыр-гылитІ (ауи хІара хІыхъазла йуусдудздзапІ).

Йхпахауата, ауат уысара налькъвытнальмас англа-рылашвауа гьмачІым.

Ага ауаса йаъазтынгы уахъчІва хІлитература реал-изм литературапІ. Алитература апкъ реализмпІ, афольклор хабза йгІатахауа агІвыраква ацІла йатахъу къвадамазтынгы — ауат къвадамапІ.

Афольклор ажанрква уыжвгІанчІви мораль-этика уыс глазхъшахъыцІуаш жвла злугы рылапІ, йглазхъ-шахъымцІуагы рылапІ. ЙглазхъшахъымцІуа мчыла йгъузыгІахъшахъцум. Ауи уазсакъра атахъыпІ.

Арат йхІхІваквас «Абаза тшыгІвква» йгІадырцІа-быргуазшва йгІбитІ.

АЛИРИКА АМГІВАКВА

«ГІвычІвгІвыс», «ГІвычІвгІвысагла», «Заман», «Бза-зара», «Абззара ажваква», «Азаман ахцІара», «КІва-стхахъа», «Аба йытшгІва», «Сгвы ажва», «Агвы хъаш-тылра гьацІасым», «ЙырзысшатІ сгвы...», «Сгвы амш-гІвыра», «Ан лылаква», «Съадзакву адуней», «Скыт цриква», «АмгІвакви аячІвакви» — арат уыжвгІанчІви абаза уысагІвчва ркнигаква йрыхъызпІ (араъа книгата йгІацІыз зымгІва рыхъызгы гьхІхІвум, рунашвагы гьхІчпум — ауи гьакІвым хІызшту).

АхъызгІвацаква йгІаудырбитІ хІуысагІвчва агІвы-чІвгІвысгы, азамангы, абззарагьы йшрызхъвыцуа. АгІвычІвгІвыс азаман дшаларчву, абззара дшагву; ауи уахъчІва дзызхъвыцуа, дшхъвыцуа, дзайгвыргъауа, дзызчІвыуа, дзайгвыгъауа, дызхъгвыргІвауа; ауи йп-сихология шаъу, мораль-ъадабта йыму, йгвы штата йгІацІанакІуа; ауи йгвалаква шпссгІауа, ймурад шчІвы-рхъауа агьиква гІарбара атахъыта йрпхъадзитІ хІуы-сагІвчва.

Алирика агоризонтква тшауацІырхитІ, тшдрытыб-гІитІ. Алирика агІвычІвгІвыс йгвы тшазынанархитІ. Ауи рыцІа йтІатІахара, рыцІа «йгІвычІвгІвысхара», зымгІвагы гІвычІвгІвысагІалала йрыдгылра атахъыпІ.

Ауысара агуманизм баракъ хІгІата йщІнахитІ; абаракъ йанугъи социализм гуманизпІ. Ариторика атара ауысара гІагылитІ, адидактика ажва ахъвыцраква йнарахвитІ, ажва бах абаракъ атураскви асураткви йаквырхуа йалагитІ... Ари хІуысара йалсуа амгІвахъада акІвпІ. Ари хІуысара гІазтпшуа агІвыга лашара акІвпІ. Ауаса агІвыга анхъвашхауагъи гІаншитІ.

ХІуысагІвчва шардагІв уахъчІва йбзазауа агІвычІвгІвыс йполитика тшдырра, йъадаб, ймораль шгІахъыр-тІуаш йащтапІ. Ауат зымгІвагъи гІахъызтІуа агІвычІвгІвыс хІдуней ауыс баргвква, абзазара, апсабара дшырзыгъу акІвпІ. УахъчІва агІвычІвгІвыс абзазара дызлапшылу атлахцква шардахатІ: ауат политика тлахцгъи, мораль тлахцгъи, этика тлахцгъи, психология тлахцгъи рымапІ. Ауаса зымгІва рацкІыс йхъаду асоциал перспектива мрыдзра акІвпІ. АуысагІв агІаншараква зпшылу йзыбара, йгІайырнахвара йборчпІ.

УахъчІва агІвдунейкІ — капитализми социализми — ридеологияква мчыта йапшІагылапІ. Абзазара агвыгъара зпшылу социализм идеяква ракІвпІ. Совет гІвы абзазари амамырагІи рыхъаз йабакІуа агІвычІвгІвара дырбаракъщІыхыгІвпІ. Абаракъ къапщ анурква абзазара йанурпІ. Абаракъ къапщ гвыгъартата йзму аугІахъаква йрылахитІ. Йауа ухІварыквын, абаракъ къапщ ЛенинпІ, социализмпІ, насыппІ. Ленини социализми рымгІва аугІахъаква рхвитнагІа йзабакІуа мгІвапІ. Ауди акІвпІ абаза уысагІв ЛагІвычв Джьамльадин акъапщы

...Бзидзда са йыззбауа—
Ленин йакІвпІ, Октябрь акІвпІ.
Мара къапщыта йкІкІауа
ХІ-Псадгъыл акІвпІ.

Ауди са сыштагъи аркІкІатІ,
Жвлата йгІаквнапсатІ насып—
Ахвитра шахвта йгІашаркІкІатІ,
ЙгІацІцІтІ марата сугІа рпны,—

зихІвауа. Ленини Октябри хвитнагІакІгъи змамыз хІугІа рыхъазла марата йангІацІцІзара анахъанат аугІа чІгІвынква зымгІва рыхъазгъи марата йгІацІцІуаштІ. Ауаса ауди йара-йара йгъгІайуам — узабакІра атахъыпІ. ХІуысагІвчва ари дрыбагъытІ. Идрыбагъъара ахъазла азджьакІ романтика-аллегория уыса, поэма,

азджьакI граждан-публицистика уьса, азджьакI лирика уьса ргIвитI.

Аромантика-аллегория гIвыраква йрыуапI ТхIай-цIыхв Бемырза йпоэма «Насып шгIарауыз». XIyгIа ан-цIралагы ари руарадын:

«XIузыпшгитI хIынасып:
Уабаъу, хIынасып?
Уахъгы тшынгы хIуызпшитI:
УгIакIкIа, зджьара угIакIкIа,
ИачIвата угIахIхъакIкIа,
XIа хIгвыгъа—хIынасып!»

Абараса аугIа анасып йахIвун, «анчва» йыхIвун, ауаса анасып гьрызгIамиуазтI, йрызгIамиуазгьы гьры-мдыруазтI, йъарызгIамиуагьы джьарщун:

«Нхаратын, анасып —
XIузынхитI, анасып,
XIузынцитI, анасып.
Уахъгы тшынгы хIынхитI,
АтшпсщамгIва хIмауата —
УзачIвкъытIа, хIынасып», —

рхIвун. УадыргIвана анасып узабакIра шатахъу ацхы-срата ракъыль гIанаркIкIатI:

«Нхарала йхIмауызтын,
Намазла йхIмауызтын —
АбджьарпI хIа хIынасып!
XIазайсуаштI хIынасып!»

Ауи мурадта йанырчпа

Рабджьарква йрымцIастI,
Рамлыкьква йрыщхъвастI.

Ахвитра ауарадгы абыхъква йгIартыхIвачвауа йдыржвутI:

«XIмурад анур цкъаква
XIбаракъ йахацмшхатI,
XIгвы аща къапщ аквхIыркIвкIван,
XIбаракъ къапщчIвгъычIвыгъхатI.
Апша йаршвшвитI ауи,
АхцIыжв йаблитI ауи,
Ауаса йгьнахIыркъврым
XIбаракъ — хIа хIымара!»

Анасып ангIауграгы йухчахрагы атахъыпI: ауи уь-кьызхра згвыгъу щардагIвыпI. АугIа анасып рызгIатI, анасыпгы рзыхчхатI. Ауат рынасып рщала йгIартI. Аца тлапIапI.

ТхІайцІыхв Бемырза анасып ухчара шатахъу символ дуквала йрыбагъуызтын, ауи ащхъаква рыжвгІвахъа йнапІы рыквкІта дчважвузтын, ЛагІвычв Дџьамльадин апублицистика абызшва найахвитІта граждан уысара йгІвитІ:

ГІван хІа йгъхІауам бзазара:
Зны хІгІадритІ, хІыгъпсыхуаштІ зны —
Ауи йахабзапІ хІа хІынцІра
Йлашару адуней апны.
Ауи акІвпІта, швгІай, йхъызтІуа шІамшы,
Абзи хІачІвызлапІ аңцІрагъи,
Ауи хІазынхапІ ансимшы,
Агвымха мгъбачІвныс зджъарагъи, —

йхІвитІ ауысагІв.

ЛагІвычв Дџьамльадин арат ауысква рыцІа йауацІыхта йкнига «ГІвычІвгІвыс» йаншвалквас апоэмаква «АгвквайчІваква», «ГвычІвгІвыс» рпны дгІарыквчважвитІ.

Апоэма «АгвквайчІваква» империализм аидеологии апрактики йрпшІагылитІ. Империализм аугІаква рыцхІагІарамкІва, зальмыгІарамкІва, айсрамкІви чІгІвынрамкІви закІгъи гъырзгІанагуам. Абуржуазия аидеологии апрактики хІреволюция гуманизм апшІайырглитІ, аимпериализм компромиссдъа уабакІра шатахъу йрыбагъытІ. Йауа ухІварыквын, аимпериалистква аугІахъаква ажвырцІарыквын

РбагІвчва псылахитІ ауат,
РбагІвча йгъагхум къазауат...
Рахча гІайитІ, рбомба псгІитІ,
Льажъа змам аугІа хъырщгІитІ.
Кыт, къала — зымгІва дырхчІитІ,
Мцала адуней хъырчІгІитІ.

«АгІвычІвгІвыс» апны ауысагІв агІвычІвгІвыс адуней дзыкву, ауи хачІвборчта йыму гІайырбара йтахъыпІ. «ДгІвычІвгІвыспІ», — ззухІва йауашда? — хІва азцІгІара йыргылитІта, — йынхарагъи, йакъыльгъи, йуысгъи аугІа рынасып йазынзырхауа йакІвпІ, — йхІвитІ.

Акнига йану уыса шарда йара ари ахъвыцра акІвпІ йзынарху. Ауат зымгІвагъи публицистика уысапІ.

Цекъва Пасарбии Джъгватан Къалии руысаква ргІвыщагъи публицистика мгІвала йанымгІвайсуа гъмачІым.

АуысагІвчва абазара философия цІолата йазхъвыц-
уа йалагатІ. Абазара бзипІ, абазара гвымхапІ акІвы-
мкІвагъи йара абазара магІныта йамайа, ауи йара
атурасы шпаѳу — арат ацІгаІраква джъауап ртахъыпІ.
ХІуысагІвчвагъи ауат йрызхъвыцуа йалагахъатІ, ауаса
дахІвра дута йгІатыргахъаз уахъчІвагъи йгъщардачвам.
Йщардачвамызтынгъи — йѳазхъвыцгІвацауа бзиракІ
гІацІнарпшуашызшва уазнаргвыгъитІ.

Абар Цекъва Пасарбигъи абазара амгІва даз-
хъвыцитІ:

Абазара амгІва
Йауыратагъи йалуаштІ,
ЙаѳапІ айшысгъи...

ЙауыгІвацу акІлма
Насып мгІвата йалуаш?

НцІра ду гІанызціуа даѳапІ, мачІ гІанызціуа даѳапІ.

Ауаса амачІра
ЙтгІаньціуам намдзара..

МагІын зму ачІвыйа?

Уынхара амайчра,
Убазара амгІвайсра
ХайырразтІ йгІаргвыцщІуа,
ЙгІаныржбыргІатІ щта.
ЙгІанужъуа уа уыцта
ЙауыразтІ, айшысызтІ —
ЙамазтІ щтагыла...

Цекъва Пасарби абазари анцІри рмагІны ртема
публицистикала йгІайрыбергъыльра йгвыгъазтын, Мыхц
Къарим ауи лирика-философия тара йтайыргылра йта-
хъыпІ:

Абазара, абазара...
Агвыргъари ачІвыуари
Йадзхъагыла йгІамгІвайситІ.
Абазара, абазара,
Рхъабраква урышлитІ
ХІанчва.
Ауаса йгъсыздырам уа уакІлма,
ХІа хІакІлма йкъванчу?
Абазара, абазара,
УахъчІва хІацитІ
МгІвакІла.
Ауаса йгъсыздырам
Уа уакІлма йсасу,
Са сакІлма?

Абуржуазия аидеологквa хІлитература злащаквгылу аметод — социализм реализм — дырпудра ахъазла совет литератураквa рфыр йгвы зынгы чакь гыГанагуам, «щта», «момоуымкІва» датша ажва гндырам рхІвитІ. Ауи мцыпІ. Йшымцугы хІакъпІ. Совет гІвы дыгьроботым. Ауи йхъагвы анаквымгы аъапІ, йгвы аныгІвбахуагы гІаншитІ, ауи йгьдыгвмачІитІ, йгьдчІвыуитІ — ауи дгІвычІвгІвыспІ. Зны Кугультинов Давид араса йхІватІ: «хІыгІвычІвгІвыс Марс дазыпсегІауа далагахъатІ, ауаса йгьсыздырам йауашма ауаъа насып?» Абар хІа хІуысагІв Мыхц Қьаримгы йхІвауа:

СшварацыгІвпІ сара.
Абна жвпІа гІамыздитІ.
Ашварах чІвгІвахъапщ ащта
Стагылата сцитІ.
Йгьсыздырам ауи
ЙгІасауашма зны?..

АуысагІв йхІварбызшва нахвапІ, а ч І в г І в а х ь а п щ йгІаныцуа насыппІ. Арат йрапшу ауысаквa хІлитература йашыцрапІ: апхъала ари апш уыса гьрымгІвуазтІ. Апхъала йрыгІвуаз ауысаквa рпны агІвычІвгІвыс йанакІвызлакІгы насыпла дхърысын.

Насып йауашма, йгьймаууашма?—хІва азцІгІарагІвацагы йгъазымцІгузтІ. Ужвы ауи уазцІгІагы уазхъвыцгы йауитІ: хІлитература хъацІащаквчІвакІ йапшхауа йалагатІ. ШахІаттагы уыса щарда гІагылитІ. Арыгы ауат йрыуапІ:

Амшквa айшысхитІ йшызбауамца,
Абазара айшысхитІ йшызбауамца.
Схъвыцраквa ауырахитІ рыцІа-рыцІа,
СымгІва ауырахитІ рыцІа-рыцІа.
Суысквa йрылахитІ сшынхауамца,
Снашхыйара йалахІитІ сшымшыркъвауамца.
ЙгІахІбжьалыз амгІва йазхІитІ рыцІа-рыцІа,
Базпшрагы баргвхитІ рыцІа-рыцІа.
Ужвыгы щарда бсызпшуашма — йгьсыздырам.
БыңцІра шабгу бсызпшуашма — йгьсыздырам.

Арыгы Мыхц Қьарим йуысапІ. АуысагІв д х ь в ы ц и т І — ауи уысдупІ. АуысагІв йызпшуа закІгы дгъазйыргвыгъум—абазара уыс баргвыпІ, хъынхІвырта-ацапарта щарда амапІ, анцІрагы гвыгьитІ,

апсрагы гвыгытI. Апхъала хIуысагIвчва руысаква ба-
рабан гIваца йасуазтын ужвы ауат скрипкагы рды-
ритI...

Алирика агIвычIвгIвыс йгвы йабызшвапI. АгIвычIв-
гIвыс йгвы йахIвачIвгIвыпI. АгIвычIвгIвыс йгвы аду-
ней йыкву зымгIва йрбзазартапI: анхарагы, абзара-
гы, агвыргъарагы ачIвурагы, агвышхварагы ашвара-
гы, ахъыччарагы агврымрагы, агвыгъарагы агвъ-
джърагы — архъагы абнагы, ащъагы апсыхIвагы.
Абзара агIаншараква симфония оркестрызтын агвы
ауи йадирижерпI.

Абаза лирикагы агIвычIвгIвыс йгвы йшабызшвахуш
йаштапI. Йанзабызшвахуауагы шардапI, абызшва «ана-
лапIатIауагы» гъмачIым...

...Асквш 1973 агIан ЧквтIу Микаэль йуысакви йпоэ-
макви разIкIра «Скыт цриква» гIацIцIтI. Ари акнига
хIлирика «азгIвадарагы» «ахъыгIагы» гIанарбазшва
йзбитI.

Акнига йаншвалыз агIвыраква рбзирали ргвымхара-
ли йгъапшым: азджъакI бзипI, азджъакI квтанайпI, аз-
джъакI — алаба нагIа йгъзахъыпум (арат хIуысагIвчва
зымгIва рпынгы йуаууаштI).

Ауыса бзиква рритмикалагы рстилистикалагы йба-
йапI; ауат рпны автор йпозиция нахвапI, ауысаква
рхъвыщцагы рстетикагы тамампI.

Идея пафос хIагIа адамыгъапI апоэма «Ари амш».
Апоэма аритмика асахIат апш йнхитI, динамика агвы
апшта йкшитI, асуратква гIвыгата йкIкIитI, алексика-
гы аорнаментовкагы байапI. Арат ЧквтIу Микаэль
йгIвыраква рпны йгъшыцрам: ауи йуысаквагы йпоэма-
квагы райхIара ауи акIвапI йшгIву. ЦIабыргыта, «Ари
амш» В. Маяковский йпоэма «ЙбзипI!» аритмика абах
шгIахъвлахIаз, аурышв уысагIв йстилистика анапIы
шгIанарауыз бергълыпI. Атемагы «ЙбзипI!» атема
акIвпI. Абзи ашIпшра гътшпынхIвам: Маяковский йпоэ-
ма совет литература ащъаква йрыуапI.

ЧквтIу Микаэль йпоэма лирика-публицистика поэ-
мапI (ауи акIвпI, зунашва счпахъаз апоэмаква рапшта,
арыгы араъа хIзалапшва).

Ноябрь Абыжьба совет угIа рыхъазла асквш амш-
ква зымгIва рацкIыс йтлапIу мшыпI:

Агваны апны мартІ хьшвашва чІвыуитІ —
Агъни аглапыни йГларбжьахан;
Йгъазачцум аглапын глапныта —
Ахъти апхари йГларбжьахан.
Агваны апны мартІ хьшвашва чІвыуитІ...
Бари сари хІгъанымйатІ,
ЙхІыргІачІвуз ажваквaгъи гъхІзымхІватІ —
ХІгвы йтазгъи хІгвквa йГлартахатІ.

АуысагІв йГайрысабапуа йауацІыху апсихология параллелизм къару ду амапІ: ауи автор йидея декларация гъашвала йгъарыбагъьум — ауыса йГаннаршауа ассоциаквала йцаквгылитІ. Тамамта, йатахъыта, йшатахъу апшта йГларысабапу апейзажгъи автор йидея (гІвуджъ насыпкІ шацырмауыз) гІахънатІитІ.

Ари апш уыса щарда алапІ акнига «Скыт цриква». Ауаса уыса квтанайгъи ащардапІ акнига. Ауат, йшхІ-хІвахъаз апшта, йгъгвымхам йгъбзийым: уысакІ шаъу йаъапІ... Абар «АныкІ лпачваквa». АуысагІв Черкесск уагІахъа щарда шту, ауат рыбызшваквала йщчважвауа гІайхІвитІ. Ауыса идеята йаму аугІаква райщчвара акІвпІ. «Эльтаркъач апынгъи» аугІа райгвара акІвпІ шъа зцІайрысуа. Арат ауысаква тамамта йГІвыпІ, йрхІвауагъи бзипІ, шахвпІ, ауаса ауат ауысара ду апны йгънамдзатІ. Алитература гІвыра (ауи литература гІвыра цІабыргызтын!) адуней шыц-шыц йГІахънатІыхитІ. Арат ауысаква ауи гыртламыкІьтІ: зымгІва йрдыруа атархІвахтІ. Ари ахъыгІа рыхътІ «Скыт цриквагъи», «АуысагІви ауысарагъи», «Бзи йызбитІ заджвы салъамшвъа йзызгІвнысгъи»..., апоэма «Октябрь ажвыгІвгъи»... Ауат хъвыцратагъи шыцратагъи йрылу гъаъам. ЧквтІу Микаэль йуысаква ари апш анрылугъи гІаншитІ:

Уэра ууысагІвпІ, уахънымкъвалГан асыртла.
Уэмайгвыргъан ауыса кІашварах.
Ауысара — аугІа чІвец-чІвец йГІауыртуа —
Уара марата йчпата йырзыркІах.

ТамампІ. ЙзапшІагылуашда? Ауаса... зыкны йрхІвахъатІ.

Абар датшагъи сатырквакІ:

Марамызта дкІкитІ ауи,
Марамызта дкІкитІ,
Сыла лхъысымхуа саргъи
ХъГІадза сылшІапшитІ,
СылшІапшитІ ауи, сазхъвыцитІ:
«Абазаква ртпхІа!
ХІдуней апны дызбахъада
Бэра бацкІыс пшдза!»

ЙглуитІ, ауи лацкІыс пшдза заджвгъи дыгъйымбастІ, ауаса... ауи лыпшдзара гІазырбаз ачІвыйа? М а р а м з ы т а д к І к І н т І — ари адуней пхІвыспапшдзата йыкву зымгІвагъи йрзыхІва йауитІ, ауаса... пхІвыспакІ лыпшдзарагъи гьунарбум. Ари—ф о л ь к л о р ш т а м п І. Арат ажвакв а йгІархІвауа апшдзара ахцІара акІвпІ, ауысагІв йззихІвауа апхІвыспа лыпшдзара гьакІвым. ХІуысагІв йпхІвыспа йлзихІваз МухІамадгъи, АхІмадгъи, Рашидгъи, Мусагъи рпхІвыспаква йрзырхІва йауаштІ: арат ажва формулакв а зымгІвагъи йрзынархапІ, зымгІвагъи йацырчІвпІ — ауи акІвпІ афольклор аэстетика злащаквгылу. Араса йхІва йауашызтын, алитература — хьатачІвдунейбащапІ, афольклор — уагІладунейбащапІ. Ари ауыса хвыц ауи аъара хІзаквгІашласуа араъа ЧквтІу Микаэль йыхъыз хІуысагІвква зымгІвагъи йрыхьыркІвитІта акІвпІ.

«Скыт цриква» йаншвалыз уысаквакІ йатахъымкІва йауацІхІвачвапІ. АуысагІв гІвчІвырхъакІ ахІа йрзымхъуш ауыса гІвверстакІ йанацІхІвауа аъапІ. ГІважвакІла йзыхІвуш ажва гІважва йаннайырדзауа щардахауа йалагатІ. Ари хІымхІвакІва йгьамуашзапІ. «Скыт цриква» рпны арат йрапшу ауысаква гьщардам, ауаса ацІыхъва йгІацІищткв аз рпны йщардачвахауа йалагатІ. Ауи гІазлыцІуа ачІвыйа? Сара йшазызбауала, ауысагІв ауысагІвра майрачвата йгІайдахІвуа далагатІ. Ажва дазъазахатІ, амакъым дазъазахатІ... а в е р с и ф и к а ц и я д а з ь а з а х а т І! М а ч І-м а ч І м ц а р а й у ы с а г І в р а а н в е р с и ф и к а ц и я х а у а г І а н ш а у а й д ж в ы к в ы л т І. А в е р с и ф и к а ц и я ауи аъара дазъазахан йара автор данажъахуа апхьагІвгъи данажъауа гІаншитІ: ауыса пшдзата йгІвыпІ, ажвакв а райшапІ, ацІыхъвакв шваракв а гІальаматпІ, зымгІва гІвзыпІ, ауаса... йгьуысарам, йгьпоэзиям. Аверсификация ЧквтІу Микаэль йынбжъагІвта тшызчпауа йагъа акІвызшва йзбитІ. Ари хІымхІварыквын — йамыкІв гІагІгпІ. ЧквтІу Микаэль дуысагІвпІ, дуысагІвдупІ — йшыгІбауа йхъа йхІыржъахра гьатахъым: ухъа зтахъу уйырчІвууитІ, ухъа зтахъым уйыргвыргъытІ,—рхІвитІ. Апоезия акритерийкв а кІаразджъара йчвйдзуазшва йызбитІ ауысагІв — ауи шварагІварачвгъапІ...

Ауи закІыпІ. ЙгІвбахуата, ауысагІв йпозиция аннахвадзамгъи гІаншитІ. АуысагІв адуней, абзазара, агІвычІвгІвыс йфилософия даназхъвыцуа агІан йсоциал позиция нахвазара атахъыпІ. АгІвгІвы йпозиция аннахам

йГвыраква идея-гвацпа дерт гIарылашвитI. ХIажва
ажвагIвацата йГIанымхара ахъазла «Скыт цриква»
йрыншвалыз уысаквакI тшырзынахIырхапI.

Абазара — йгъуысгвымхам ауи.
УгвыжвкIырквынги — псейспа ухънардзахитI,
Уджвыквххыргыи — ута уазнарцахитI,
Хъа ухъазтын — йгъуайжъум зынги...
Абазара — йгъуысгвымхам ауи!

Ари акнига гIахъызтIуа ауыса акIвпI. Автор йкре-
до алагIайырбушзарын. Ауаса йГIаныцIуайа ари?
Абазара гъуысгвымхам. ТамампI, йгъгвым-
хам. Ауаса йзгвымхам ачIвыйа? УгвыжвкIырквын ухъ-
нардзахитI, уджвыквххырквын—ута уазнарцахитIта
акIвпI йзгвымхам. АгвыжвкIрагыи гIуитI, ауаса аджвы-
квххра йГIаныцIуайа? Уызджвыквххуаш ачIвыйа?
Уджвыквххырквын ута уазнарцахуа ачIвыйа? УъачIву
учIвазла, уымпIатIауын,—ахIвума? «Хъа ухъазтын —
йгъуайжъушым зынги»... Хъа ухъамызтын? Йуайжъуш-
ма? Абазаква «хъа йхъапI» ззырхIвауа «акъыль йы-
мапI» ззырхIвауа акIвпI. Ауи анакIвзара, акъыль ду
змам абазара дажъума? Ауаса йаъазтын — гIвычвгъакI
йапшпI ауи абазара! ХIэмаң пны «хъа йхъапI» да-
тшагыи закI гIаныцIуа йцатI. «Ауи хъа йхъапI — зджъа-
рагыи дгъаладзуашым»,—рхIвитI. «Ауи хъа йхъапI»,—
рхIвитI. ЙГIанырщтуагыи — йанакIвызлакIгыи йгъбзи-
йым. ЙъакIвызлакIгыи йхъвы гIаликъьюштI — ззырхIва-
уа акIвпI. Заджвы зджъара нхара даналагара (йГIай-
нымхауата кIара ьайауаш, шабашка ьайчпуш)—«уъа-
лагаз шпаъу?»—анырхIвара—«хъа ухъазтын—уалабза-
за йауаштI»,—йхIвитI. Ауи ззихIвауа—улагамызтын
кIара уызгIалкъюштI, йхътIыта йухIварырквын, уызгъы-
чуаштI акIвпI.

Ари ауыса политика гIващарагыи, идеология гIваща-
рагыи гъалам. Йалу закIыпI: йатахъквас социал акцент-
квакI агхитI, автор йпозиция ажваква рхъвмарра йа-
ладзтI. «Абазара — йгъуысгвымхам ауи!» Ари ажвана-
хъа шпакшауа? Абазара хъвмаргата йгъамчпума?

Абазара ацкIыс тлапIа адуней закIгыи гъыквым.
Ауи ушазыгъу ангIауырбауа асхъан усоциал позиция
райшазара, тамамзара атахъыпI. Ари аксиомапI. Ауаса
йухIвауа йГIаныцIуаш тамамта уазымхъвыцырквын
ауыса алапIатIитI. ТIакIв йалапIатIазшва йзбитI ауыса
«ГвыгIвмыгIврагыи». АуысагIв адуней тынчхара, адгъыл

тынчхара, абазара тынчхара йтахъыпI. Ауат зымгIва-
гъи бзипI, зымгIвагъи тамампI. Ауаса ауысагIв йидея
ареализация шпаъу? АуысагIв адуней,—кIаразын тын-
чта убазушма, уымцаблыраква урычвуашма?—хIва да-
зцIгитIта датшагъи азцIгIараквакI атазйыргылхитI
Амцаблыра ацкIыс

РыцIа йгъагъыыммищтI, —
анхагIвчва рымцакIкIараква?
РыцIа йгъагъыыммищт, —
ари апхын ду йылачIва,
Йгвыргъауа
йхъыччауа,
йбагIвауа,
Щымтала
къахвта
дгIадыршIыхауа
йылачвуа,
Аджв йдыруа
аджв йагъаайымщауа
ахабар шIыцква
абархIвауа,
Нхара-базарамкIва
заджвгъи
датша хъвыщырта
йымамкIва,
Чва рхуа, гвадз рхуа,
ауыс агвы йалата,
Гвымхарала,
шIымхарала
азаджв азаджв
дйымамкIуа...
РыцIа йгъагъыыммищтI
агIвычIвгIвысква
абараса йбазарныс,
Уымцаблыраква
йгIарылцIхырныс
напIыдата, щапIыдата, —
РыцIа йгъагъыыммищт —
джъауап гIасыт! —
улактагъи анубахзара?!
Адуней, адуней!
ЗакIгъи гъузыхIвум.
УгIаспшитI
джъауапыдата.

Ауыса закIы-гIвба сатыр ахIа алымдзгIауата йгIа-
хъыгIгIвылгIатI. РыцIа йгъагъыымма?—хIва дашIамсуа
дазцIгитI ауысагIв. ЙагъыпI! ЙагъыпIта — йатагъыпI!
АчIвыйа мцаблыра ацкIыс базара тынч загъыым? Йа-
гъыпI, ажва гъалам. Ауаса... ауысагIв йхIвауа абстрак-
ция гуманизмышва йгъаъамма? Йаъазшва йзбитI. Ауа-

гIа амцаблыра напIыдъа, шапIылдъа йгIалызштхуа (зна-
пIгьи, зшапIгьи зхъагьи гIалахауа ауат рацкIыс йгъ-
мачIым!) уахъгьи тшынгьи йахIвла—аугIа тынчдза чва
рхуа, гвадз рхуа, йылачвуа дгIадыршIыхауа (!) ахабар
шIыцкIва (!) азаджв азаджв йахIвхуа — йбзазарквын
уымцаблыракIва рацкIыс йгъагъыммма?—хIва! ЙахIвла
—кIара гIаныцIуазтын! ЙахIвла — ауи дакIуазтын!
«Абзира напIыршIашIа амазлара атахъыпI»,—йхIватI
уысагIвкI. ХIгуманизм йгъабстракция гуманизмом—
хIара хIгуманизм социал гуманизымпI! ХIгуманизм
«анапIыршIашIакIва» багъьапI. ХIсоциализм къраль
ззыгIаншаз амамыргIа акIвпI. Ауаса... хIара айсра
гъхIтахъым, хIа тынчра бзазарапI йхIтахъу, хIагъагьи—
айсра ацкIыс анхара-бзазара рыцIа йгъагъыммма?—
хIва йахIхIвуа хIнапIкIва акIврышIвта хIчIвазарквын
ужвгIандзара хIчIвартагьи гъхIмаухрызтI. ХIуысагIв
йагъьпI ззихIвауа хIаргьи йагъьпI азыхIхIвитI. Ауаса
ауи йагъьу уазабакIра атахъыпIгьи ацхIцIахитI.

...АцIыхъва асквшкIва руацIа хIлирика апны датша-
гьи тенденциякI гIаншатI. ЙгIаншаз ари акIвпI: алири-
ка апхъала зунашва амчпаквуз атемакIва гIаштIнахуа
йалагатI. Апхъала (айсра апхъалагьи айсра амцтахъ-
гьи) алирика афыр насыпла дхърыпхын, йымгIва йана-
кIвызлакIгьи йлашаран, йгвала напIыла йкIуан, зым-
гIвагьи йымч рыквхъун, йуахъты шгIаргванхауагьи
дгъазымхъвыцуазтI, ахъазырагьи дгъачвымшвузтI.
Ужвы алирика тема «хIарам» гъамам: агIвычIвгIыс
абгата дгIанарбара атахъыпI. Ауи бзипI, ауи шахвпI:
ауысара агIвычIвгIысагIа йалахIитI. Ауаса араъагьи
макъым чIыдакIвакI ангIаншауа аъапI. Пессимизм ма-
къымкIвакI гIалашвауа йалагатI. Ауат йрыуазшва йз-
битI ЧквтIу Михаэль йуыса «Апещ сыгIвначIвапIгьи».
АуысагIв йхъазыта апещ дыгIвначIвапI, амара ташвитI,
амш цитI «нашхыйаракI гIаннажъын». Ауи анашхыйара
амш гъакIвым йзляжъу, «са сгвы акIвпI йтынчхым, са
сгвы акIвпI йтынчхым, сгвы сара йгъсгвыхым, сымч йгъ-
сымчхым»...—йхIвитI ауысагIв.

СджвылцIрын—сабацуш? Съацушгьи гъсызгIаухуам.
Зджъара сцанда, зджъара! ДунейкI збанда, дунейкI.

Изнай ачIвыйа ауысагIв? РыцIагIакI гIайадзама?
ЙгIаншайа — дъацарагьи йымдырхуата, дъацушгьи йз-
гIамаухуата? Дуней збанда — хIва дызгвжвай ачIвыйа?
ЙгъхIыздырам. АуысагIв йгъгIахIайхIвуам.

Ауыса злалгауа асатыркагъи закІгъи гьгІадырна-
хвум (ауат дара ауыса йауазшва, йатахъызшва йгъыз-
бум), йдрылащцаритІ:

Ужвы заджв дгІашылта йгІасайхІвында: «Уней!»
БзидэдзаракІ сазпшитІ, лашаракІ сазпшитІ...
СызнымІаз абзибара хъара йназбитІ.

Ауыса аламгылызшва, ххъвыкІта йамцІпІлауата сап-
шитІ (апсабара, агІвы йшвара-йгвжвайра, абзибара аз-
пшра).

Ари апш уыса Чквтіу Микаэль йгІвырагІвацаква ра-
кІвзарквын йгІазлашвауа ауи аъара ажва гьахІмырга-
рызтІ. Абар Мыхц Къаримгъи ауи амгІва дтагылквитІ.

Асы гІаситІ, асы гІаситІ.
Асхвыцква псайспадза йгІащтІалитІ.
Бари сари хІымгІващ хъыргІвитІ.
Ауи уахъчІва заджвгъи йгъигвалам.
Йацы, ахІврапшдзаква гІахІпуа,
ХІымгІвайстІ ауыла хІакІвыршата.
УахъчІва йхънагІвитІ асы йдзыргІвуа,
ЗакІы йазхъвыцуазшва цІолата.

«Асхвыцква бари сари хІымгІващ хъыргІвитІ». Йб-
зипІ. АмгІващ хІызланыкъвауа акІвызтІ, хІбзибара
акІвызтІ — йбзипІ. Ауаса ауи уахъчІва заджвгъи йзи-
гвалам ачІвыйа? ЙхъыргІвитІи? Уыла йшабауа — йзу-
гвалахым ачІвыйа? Асы йдзыргІвуа акІвма амгІващ
хъызгІвауа, момкІва йдзыргІвуа йхънагІвума?

Ауи зызхъвыцуа гІайгвынгІвитІ
Алыгажв, асквшква рсы йарышлаз.
ЙымгІващ дазыпшгІахуазшва дцитІ
Ауи агъвгъвара шкІвокІвасышла.
Ауаса йгъаъахым закІгъи...
ЙгІаситІ асы, йдзыргІвуа йгІащтІалитІ...
ЙанкІвасахара зны саргъи
СпшгІауа сгІамгІвайсуаштІ архъа цкъала...

Арат асатыркава закІ рыгхауазшва йзбитІ. Асы зыз-
хъвыцуа гІайгвынгІвитІ алыгажв... ЙымгІващ дазыпш-
гІахуазшва дцитІ... «ЙанкІвасахара зны саргъи сгІам-
гІвайсуаштІ алыгажв йапшта...» Арат ажванахъаква
шадгылуа гьгІасгвынгІвуам. АдхІвалгата йрыму гвы
гьсзатуам. Ауыса уыса бзидэдзашвагъи йубитІ, хъвыц-
ра дукІ алазшвагъи уыла йгІащтІалитІ, ауаса... «цІапха-
тІыгачкІвынкІ» агхитІ. Йагхауа ахъыз гІауаунысгъи ба-
ргвыпІ... НахваразапІ...

Аратква зымгІва ансхІвара тамамта сгІаргвынгІвра
стахъыпІ. Сызшту хІуысара апхъа йзтагылаз амгІва

йгІатасыргылхра стахъыта гьакІвым. Ариторика уысара хІазцахра закІылагъи йгъстахъым.

Ариторика гьуысарам! АгІвычІвгІвыс йгвы анйыхъуа сыгвгъи сурыхъуазтын—ауи агІан ууысагІвпІ. Датшата йухІварыквын, агІвычІвгІвыс йгвухъ «алакта» узыгІар-бара атахъыпІ. «Йгвы йыхъитІ, дчІвыуитІ, дкъыуитІ»—хІва зымгІвагъи йрзыхІвитІ, ауи уысагІв дгъатахъым. АчІвыуара абжъы срагІата саргъи суырчІвыуазтын—ууысагІвпІ! Араъа зымгІвагъи срымайран срылачва-жвитІ, ауаса йсхІвауа дзачІвызлакІгъи йгІайгвынгІв-узапІ: ариторика уысара сапшІагылитІ, агвы ауы-сара сагІвзапІ. Ауаса агвы ауысара йгІаныцІуагъи тамамзара атахъыпІ. Ари гвымхапІ, ари бзипІ—хІва ауысагІв райша йымхІварыгъи (йхІварагъи гъатахъым!) апхъагІв ауыса данапхъара ауысагІв йхъвыцра нахвата йгІаликІгІара атахъыпІ. Ауысара зынгъи гІвымагІныкІ гІаныцІра гъатахъым: ауысагІв йгІаництра йтахъуза-джвыкІ гІаныцІра атахъыпІ. Ауыса уысазтын ацІгІва угъзынадзум, ауаса гІвидеякІ гъамам: закІыпІ йаму. Ауи аидеягъи ауысагІв апхъагІв къангъаш гІайымгхуата йзыгІахъитІра атахъыпІ. Ауи ахъазла автор йпозиция-гъи, йсоциал тшдыррагъи, йажвагъи, йстилистикагъи, йажванахъаква ращтацащагъи йидея йазынхара атахъыпІ. Йшазынхуш агІамальква гІаура—йара ауысагІв йа-кІвпІ йзборчу...

Ауысара йанакІвызлакІгъи шІыцрагІахътІрапІ. Йу-дыруа ауысгъи ла шІыцла уанарпшыхитІ.

Са сацІгІатІ асемчкІа,
АсемчкІа йгІакъагІаз;
«АчІвыйа амара узапшуа?
ЙъахъъацалакІгъи узащтахъпшуа?»
Йаргъи йгІасцІгІитІ асемчкІа,
АсемчкІа йгІакъагІаз:
«АчІвыйа бзи йубаз узылпшуа?
ДахъъацалакІгъи узлыщтахъпшуа?»

Ари Мыхц Къарим йгІвытІ. Арыгъи ауи йчІвыпІ:

МшкІгъи гъзымгатІ алахІ сгвы дтата,
ЙыгъйызсымраутІ зынгъи сынцІра,
Ауаса балзарквныз ба нчвата,
СбдиннкъвгагІвхарын бара.

...ХІуысагІвчва пщсатыркІла йалу уыса щарда ргІв-уа йалагатІ. Гамзатов Расул йымщтахъ пщсатыркІла йалу ауысаква литература щарда рпны йбазхатІ. Апщ-

сатыркIкIва уыса форма баргвыпI. РыгIвра майразшва
йубазтхIва уыс ду гIадрыцIситI. АпщсатыркIкIва гIазда-
хIвуа гьщардам . АпщсатыркIкIва йанакIвызлакIгьи
хъвыцра ду кI йазынархазара атахъыпI: ауи акIвы-
мкIва ауат гьуысахум. АуысагIв дукIва йрыгIвуа апщса-
тыркIкIва акъыльти хъвыцрати йгIащтIырхуа философия
трактаткI надзитI. Ауат ргIвыщакIва гьапшым, ауаса
рыцIа щарда йгIаушIашвауа ари акIвпI йшаъу: йапхъа-
хауа агIвсатыркI ауыс амгIаны гIауархIвитIта йзлал-
гауа агIвсатыркI ауи йгIаныцIуа узыгIахъыртIхитI.
Абар Гамзатов йуысакI:

ГIарщ адзхIар йалу айачIва хъаракIва
АракетакIва ъадзарзышсгIахъаз гьызным.
АгIвычIвгIвыскIва, АгIвычIвгIвыскIва — айачIва
хIагIакIва,
Швпныдза сназышсгIанда, ауи ахIа гьстахъымызтI.

АгIвычIвгIвыс йацкIыс хIагIа адуней заджвгьи
дгьыквым. АгIвычIвгIвыс йпны узынадзузтын уыззына-
мдзуш адуней закIгьи гьыквым. АйачIвакIва хIагIапI,
агIвычIвгIвыс ауат рацкIысгьи дхIагIахпI. Арат апщса-
тыркI ауи аъара акъыль гIадрыцIситI.

XIуысагIвчIва йрыгIвкIвауа апщсатыркIкIва акъыль
цIола, акъыль цIара гIазырбауагьи, хъвыцра ду злугьи
йзламгьи рылапI. Абар Мыхц Къарим йгIвыракIва рыуа
гIвба:

АпхъанчIвикIва йайгIвгъун джъанат,
ЙырхалакIгьи йгьалрымщтуазтI рхъвыцра...
АугIакIва угIарылахарныс — рыцIа
Йшбаргву гьрымдыруазмищтI ауат?

Ари абзикIва йрыуапI: хъвыцра ду алапI — аугIа
ргвы угIатахарныс баргвыпI. АугIа ргвы угIатахара
ахъазла уъадзабзу аугIа рынасып ахъазла дудздзакI
ухара атахъыпI.

ЙпыцкIвагьи хъапщпI, йсахIатгьи хъапщпI,
Йхъапщъатлын дугьи тшыкI йапсапI.
Ауи йлактагьи йкIвпшырагьи хъапщпI...
ЙызчIву йакIвымкIва зымгIва хъапщ цкIапI.

Ари пщсатыркIла йгIву пародияпI, ачастушка афы-
гIвгьи ахъыхIитI. «АпщсатыркIра» акIвымкIва ажанр
йауата йалу гьаъам.

Абар ЧквтIу Микаэль йгIвыракIва рыуагьи гIвба:

Бгвыгъа, бгвыгъа, бгвыгъа —
Бгвыгъара шымчІватІ!..
Саргыи сгвыгъитІ, сгвыгъитІ...
Гвыгъа змахым — дхъчІватІ.

Ари абзиква йрыуапІ. Архъари йамуквауа йршвап-
хапІ:

ЙгІакІашвшвахитІ адзын абыгъьгІважъква,
ЙгІакІашвшвахитІ — ала хъызхуаз зны...
РыцІа-рыцІа ймачІхитІ хІара хІымгІващква...
ХІымшква, хІымшква, зны швашІас, зны!

Ауыса алзырпІлахыз йзлалгауа асатыр акІвпІ: ауи
апхъала йгІайуа ахсатыркІ «йгыгІарыщІуам»...

ХІлирика аполитика-философия уыс дуквагъи акъа-
ру рыквхъауа йалагатІ. Абар Батал Къасей йуыса
«Адуней агвашв»:

Йкыт амгІващква дтрымдакІва
ГІвагванакІ дгыквымылстІ заджвгъи,
АхІба-айцІбара йкыт йымбакІва.
ДгъымпшдзахастІ зджъара заджвгъи.
Йкыт аугІа рпшдзара йымбакІва
Датша угІакІ гызыбушым заджвгъи.
Йкыт ахабза йымпхъадзакІва
ГІвычІвгІвыс салъам гымдырстІ заджвгъи.
НцІра дула суайхІвахІвитІ, скыт чкІвын,
Скыт цри — адуней агвашв,
АнцІраква рынцІра уынцІразтІ, сугІа чкІвын,
АугІаква угІата йсзырбаз.

Апатриотизмгъи аинтернационализмгъи рхъа ъагІа-
джвыквылуа уѡагІадрийыз, угІагІадзынгылыз, уани уа-
би рыбызшва ѡауагІаз акІвпІ. ДзахвапІ ауысагІв: йкыт
цри — а д у н е й й а г в а ш в п І.

Совет гІвы динтернационалистпІ, ауаса ауи дыгъкос-
мополитым—дпатриотпІ. Йкъраль дапатриотпІ, социа-
лизм дапатриотпІ, коммунизм аидеяква дырпатриотпІ,
ауаса йпатриотизмра ахъа ѡагІаджвыквылуа дѡагІадри-
йыз ашта апны акІвпІ. Джъгватан Къалигъи ауи гІайыр-
цІабыргитІ:

СѡацалакІгъи, йызбалакІгъи,
ГІвыма тшпыкІ сгъанйум сара.
СгІыда йгътам хъвыцра збилакІгъи,
Чвала сыла гІазжъара.
Йызбауа зымгІва шІырпшра
Зкъыла йрымапІ схакв апны.
Асловакква ргвадз ацыра
ЙапшпІ йгІайуа с-Кавказ апны.

Съадзаныз сасра ауыра
Агъагъара пшдзапІ Магура,
Йгъсхъаштылым ауи зынгы
Спсадгъыл сыла йазырбуз.

ТхІайцІыхв Бемырза рыцІагъи йхътІыта йхІвитІ йад-
гъыл закІылагъи дузакъвымжвuwшта дшаларпу:

Араъа сгІадрийын,
Араъагъи спсыхуаштІ.
ЗакІгъи ари адгъыл
Сгъазакъвнахрым зынгы.
СныкъвитІ са сыщхъаква
Паспортта йсыма,
Ауарба къальамлагъи
СыцІагІвпІ араъа.

ХІлитературагъи хІыгІвгІвчвагъи интернационали-
стпІ. Ауи—хІбзазара йахабзахъадапІ.

КПСС а-Программа араса йаныпІ: «СССР апны со-
циализми коммунизми руыхвара асквшка руацІа исто-
рия жвлара шІыц — совет угІа гІаншатІ». История
жвлара шІыц. Совет угІа. Арат ракІвпІ рахІа щъа тла-
шта йацІагылу хІызквчважвауа ауыс.

История жвлара шІыц гІаншара ахъа гІаджвыквыз-
цІаз Октябрь социалист революция ду акІвпІ. ХІре-
волюция интернационал магІны аман. Ауи хІкъраль
зымгІвагъи йацырчІвын, йацгІащтІырхтІ, йацакІвдыр-
шатІ, йацырхчхтІ.

Интернационализм хІреволюция йащайдзапІ. ХІре-
волюция аугІа разаъаща, ращтаныхъваща апны тлахан
шІыц гІаннаршатІ. Ауи йгъахъазым — аугІа ркультура-
ква разаъаща апынгъи тлахан шІыц гІаннаршатІ. Аре-
волюция апны угІалагата аугІа ркультураква социализм
идеологияла тшауацІырхитІ.

АгІвгІвы йгІвыраква ринтернационализымра гІазлы-
цІуа автор йидея-эстетика дуней гІагвынгІвыща акІвпІ.
Совет гІвгІвчва адуней злагІаргвныгІвуа марксизм-
ленинизмпІ. Амарксизм-ленинизм аидеяква зрыбагъъа-
уа, социализми коммунизми ридеалква йрзынхауа
агІвыраква интернационализм магІны рымапІ. ХІгІвы-
раква рща зланыкъвауагъи ауи акІвпІ.

kl. 55

